

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXVII.

HUNGARIA
SZEGED
2003

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXVII.

HUNGARIA
SZEGED
2003

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:
Dr. Makk Ferenc, Dr. J. Nagy László, Dr. Marjanucz László,
Dr. Tóth Sándor László, Dr. Zimonyi István

A kötet az MTA-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport kiadványa

Redegit:
Dr. Kristó Gyula

Szerkesztette:
Dr. Kristó Gyula

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstract* and *America: History and Life*

MAKK FERENC

Turkia egész szállásterülete

Az Árpádok vezette magyarság honfoglalásával kapcsolatban még ma is sok a vitatott és le nem zárt probléma a szakirodalomban. Ezek közül is meglehetősen gyakran foglalkoztak a szakemberek kettő – egymással összefüggő – kérdéssel, amelyek a következők. 1) A magyarok a honfoglalás során a Kárpát-medencében (és esetleg annak környékén) mely területeket vették birtokukba, illetve mely területeket szállták meg? 2) A törzsszövetség által birtokba vett, illetve megszállt területeken belül hol, mely vidékeken telepedtek le az egyes törzsek? Vagyis hol volt a tíz (hét magyar és három kavar) törzs mindegyikének a szálláshelye?

Az idők során e kérdésekre a történészek körében számos, egymásnak gyökerelesen ellentmondó válasz fogalmazódott meg.¹ Néhány évvel ezelőtt nyilván e kutatási helyzet készítette a honfoglalás korának kiváló szakemberét azon véleménye kifejtésére, mely szerint a jövőben a történetírás helyett a magyarság megtelepedésének tanulmányozása a régészetnek és az embertannak lesz feladata, s az írott forrásokkal dolgozó történettudománynak e kutatásban nem lesz szerepe. Utóbbi tételét azzal indokolta, hogy „A szorosan vett történet-tudomány lehetőségei a kútfők vonatkozásában – úgy tűnik – kimerültek, hiszen az eddig felhasznált történeti források a vizsgált téma megoldásához érdemben nem járultak hozzá.”² Kétségtelen, hogy a negatív megállapítás elsősorban a törzsek lokalizálására vonatkozik, de egyértelműen érinti az általam első helyre tett kérdést is.

E pesszimista véleménnyel szemben én úgy látom: a történésznek van lehetősége arra, hogy *írott forrás* adatainak segítségével – ha nem is aprólékos pontossággal – nagyvonalakban felvázolja a honfoglaló magyarság egészének Kárpát-medencei szállásterületét. (Arra azonban egyelőre én sem látok lehetőséget, hogy a honfoglalás korára, illetve a X. századra nézve a törzsi szálláshelyeket írott kútfő felhasználásával külön-külön megállapíthassuk.)

Ez az írott kútfő a VII. Konstantinos Porphyrogennétos (másként: Bíborbanszületett Konstantin) bizánci császár nevével fémjelzett görög nyelvű munka, amely latinul a *De administrando imperio*, magyarul *A birodalom kormányzásáról* címet viseli. A korai magyar történelem szempontjából alapvető jelentőségű művet a tudós császár

¹ Természetesen azon kutatóknál, akik szerint a honfoglalás időszakában a magyarok körében már nem léteztek törzsek, nem is vetődik fel a törzsek földrajzi elhelyezkedésének kérdése. Erre ld. pl. MESTERHÁZY K.: A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. Századok 127 (1993) 295.

² KRISTÓ GY.: A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In: Honfoglaló ősaink. Szerk.: VESZPRÉMY L. Bp. 1996. (továbbiakban: KRISTÓ 1996.) 216–217.

(basileus) a X. század közepén készítette, illetve készítette az általa megbízott munkatársaival. A titkos diplomáciai kézikönyv írása legkésőbb 952 táján fejeződött be.³

A bizánci uralkodó művében a Kárpát-medencei magyarság földjének *kétféle* lokalizálását adja meg. Az egyik lokalizálás *égtájak* (illetve szomszédos népek, etnikumok) szerinti, a másik lokalizálás pedig *folyók* szerinti helymeghatározást tartalmaz. Tanulmányomban e kétféle földrajzi leírás funkcióját és egymáshoz való viszonyát kívánom megállapítani.⁴

1) Az *égtájak* (és szomszédok) szerinti meghatározás a DAI-ban két helyen fordul elő: először a 13., másodsor a 40. fejezetben.

A 13. fejezet leírása a következő.

„A türkökkel [=magyarokkal. MF.] a következő népek határosak: a tőlük nyugatabbra levő vidéken Frankország, északabba a besenyők, a délre eső vidéken Nagy Moravia, azaz Szvjatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak. A hegyek felé pedig a horvátok határosak a türkökkel.”⁵

A leírásban szereplő szomszédok közül Frankország, a Keleti-Frank Királyság valóban a magyaroktól nyugatra terült el. A hegyek felől határos horvátok alatt a délnyugati irányban fekvő Horvát Fejedelemség (illetve Királyság) lakóit kell érteni. A földrajzi tájolásban azonban problematikus elemeket is találunk. Az etelközi besenyők ugyanis a magyaroktól nem északra, hanem keletre éltek. Külön kérdés Nagy Morávia ügye. Én azzal a felfogással értek egyet, amely szerint – a két Horvátországhoz és a két Szerbiához hasonlóan – volt egy északi és volt egy déli Morávia (azaz Nagy Morávia). Ez utóbbi eredetileg a Száva és a Morava folyók tágabb környékén helyezkedett el Szirmium (Szerémvár) központtal a Duna-Tisza közének déli részére is kiterjedően.⁶ A Szávától északra levő részét a magyarok elfoglalták, a Száva folyótól és az Al-Dunától délre eső vidékek továbbra is morvák által lakott földek maradtak, s éppen ezért a császár a DAI idézett helyén e morva földek lakóit tekinti a

³MORAVCSIK GY.: Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp. 1950. (továbbiakban: DAI). A datálásra ld. MORAVCSIK GY.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. 131.

⁴A kétféle lokalizálásra a szakirodalom már korábban figyelte. Ehhez ld. FEHÉR G.: Magyarország területe a X. század közepén Konstantinosz Porphyrogenetos De administrando imperioja alapján. Századok 55–56 (1921–1922.) (továbbiakban: FEHÉR 1921–1922.). Néhány évvel ezelőtt ugyancsak külön tanulmányt szentelt a kérdésnek TÓTH S. L.: [A konstantinoszi „Turkia” értelmezéséhez. Magyar Nyelv 92 (1996) (továbbiakban: TÓTH 1996.) 54–63.]. Ld. még KRISTÓ GY.: Regino és a magyar honfoglalás. In: Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk.: MAKK F., TAR I., WOJTELLA GY. Szeged 1998. (továbbiakban: KRISTÓ 1998a) 93.

⁵DAI 65. (A magyar szöveg esetében csak az oldalszámokat adom meg.)

⁶PÜSPÖKI NAGY P.: Nagymorávia fekvéséről. Valóság 21 (1978/11. sz.) (továbbiakban: PÜSPÖKI NAGY 1975.) 62., 74., 75., 76.

magyarok déli szomszédjainak a X. század közepén.⁷ Mindezek alapján az kétségtelenül megállapítható, hogy az említett népek (illetve országok népei) közvetlenül szomszédosak voltak a magyarokkal, és a Kárpát-medencén kívül laktak. Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy a DAI e helye szerint a magyarok földje a Kárpát-medencét foglalta magában.⁸ Teljes mértékben megerősíti ezt a felfogást az a leírás, amely a DAI 40. fejezetében olvasható.

„A türkök közelében vannak keleti oldalon a bulgárok, ahol őket az Isztrosz folyó választja el, amelyet Dunának is neveznek, észak felé a besenyők, nyugatabbra a frankok, dél felé pedig a horvátok.”⁹

A tájolás ezúttal is pontatlan, hiszen a bolgárok inkább délkeletre, a besenyők keletre, a horvátok délnyugatra laktak a magyaroktól, s csak a frankok nyugatra helyezése tekinthető most is helyesnek.¹⁰ A korabeli történeti-politikai viszonyok ismeretében azonban vitathatatlan, hogy e helyütt is a magyarokkal közvetlenül szomszédos és a Kárpát-medencén kívüli területeken élő népekről van szó. Azaz ez a leírás is az egész Kárpát-medencét adja meg a magyarok korabeli hazája földjének.

A *folyók* szerinti lokalizálást a 40. fejezetben találjuk.

„A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak. Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia [=Magyarország. MF.] kezdődik, Trajánusz császár hídja [=Vaskapu. MF.], azután még három napi *útra* ettől a hídtól Belgrád, amelyben a szent Nagy Konstantín császár tornya is van, és ismét a folyó [=Duna. MF.] visszakanyarodásánál [=a Szávánál. MF.] van az úgynevezett Szirmium [=Szerémvár. MF.] Belgrádtól két napi *útra*, és azokon túl a kereszteletlen Nagy Moravia, melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvjatopluk uralkodott.

Ezek az Isztrosz folyó menti emlékek és elnevezések, ami pedig ezektől felfelé esik, ahol Turkia egész szállásterülete van, azt mostanában az ott folyó folyók nevéreől nevezik el. A folyók ezek: első folyó a Temes, második folyó a Tútisz [=?Bega. MF.], harmadik folyó a Maros, negyedik folyó a Körös, és ismét egy másik folyó a Tisza.”¹¹

⁷ A Szávától és az Al-Dunától délre eső morva területről, ill. annak lakóiról ld. FEHÉR 1921-1922. 368-370.; BOBA I.: Moravia története új megvilágításban. Bp. 1996. 18., 82.

⁸ Így pl. GYÓNI M.: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Bp. 1938. 22.; TÓTH 1996. 62.; KRISTÓ GY.: Szent István király. Bp. 2001. (továbbiakban KRISTÓ 2001.) 14.

⁹ DAI 179.

¹⁰ Lehetséges: a problémát az okozta, hogy a DAI megírásának korában nem ismerték az ún. mellékvilágítójakat, s ez nyolcadkörös eltolódást eredményezett. (FEHÉR 1921-1922. 378-379.)

¹¹ DAI 177., 179.

Nyilvánvaló, hogy ez a leírás – a terület elhelyezkedését és nagyságát tekintve – nem egyezik meg az előző két lokalizálással. Hiszen amíg azok az egész Kárpát-medencét magukban foglalják, addig ezen leírás szerint a magyarok földje csak a Kárpát-medence egy részére terjed ki. Azaz a császár által Turkiának nevezett terület – középpontban a Tisza folyó vidékével – jóval kisebb kiterjedésű a Kárpát-medencénél, annak csupán egy részét foglalja magában.

A kétféle földrajzi lokalizálás közti nyilvánvaló ellentmondások feloldására különböző javaslatok születtek.

Számos kutató foglalt úgy állást, hogy a Turkia néven említett terület egyetlen magyar törzs lakhelye, szállásföldje volt. Legtöbbször a gyulák törzsére,¹² ritkábban az Árpádok törzsére¹³ gondoltak, de az ún. Ajtony-féle törzs szintén szóba jött még.¹⁴ Van olyan nézet is, miszerint az öt folyóval meghatározott Turkia nem egyetlen, hanem néhány, illetve több törzs szállásvidéke volt.¹⁵ A DAI szövegezése alapján azonban tarthatatlan mindez az álláspont, mivel a basileus Turkia *egész* szállásterületének, azaz az egész magyarság, tehát valamennyi törzs lakhelyének mondja a kérdéses területet.

Más kutatók úgy látják, hogy Turkia területe az egész magyar törzsszövetség szállásföldje volt, azaz megegyezett a Magyar Fejedelemség teljes területével a honfoglalás időszakában, kb. 900 tájékán, amikor a magyarok a Dunától nyugatabbra még nem hatoltak. S éppen emiatt kisebb ez a szállásföld a későbbi – X. század közepi – jóval nagyobb, az egész Kárpát-medencére kiterjedő szállásterületnél.¹⁶ Ez a nézet azonban azért nem állja meg a helyét, mivel a basileus Turkia földjét, az említett folyók vidékét a megírás idejére, tehát a X. század közepére szólóan minősíti az egész magyarság lakhelyének. Tehát ez a leírás éppen úgy a X. század közepére érvényes, mint a Kárpát-medence egészére vonatkozó, *égtájak* szerinti leírás is.

Eléggé népszerű vélemény szerint a bizánci császár nem ismerte a magyarság egész szállásföldjét, annak csupán déli, birodalmához közeli részeiről álltak rendel-

¹² Így pl. VÁCZY P.: Gyula és Ajtony. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójára. Bp. 1938. (továbbiakban: VÁCZY 1938.) 489–491.; MORAVCSIK GY.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. (továbbiakban: MORAVCSIK 1953.) 47.; BÓNA I.: A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár. Monográfiák 12. Bp. 2000. 64.

¹³ Ld. pl. RÓNA-TAS A.: A honfoglaló magyar nép. Bp. 1996. 271.

¹⁴ KÜRTI B.: Honfoglalók a Maros-torok táján. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: KOVÁCS L. Bp. 1994. 169.

¹⁵ Így pl. TÓTH 1996. 61–62.

¹⁶ Erre ld. pl. BURY, J. B.: The Treatise De administrando imperio. Byzantinische Zeitschrift 16 (1906) 564.; ELEKES L.–LEDERER E.–SZÉKELY GY.: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1972.² 46. (A vonatkozó rész SZÉKELY GY. munkája); NÉMETH GY.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Közvetlen BERTA Á. Bp. 1991.² (továbbiakban: NÉMETH 1991.) 239–240.

kezésére pontosabb földrajzi adatok, s ezért a megnevezett folyók vidékét tette meg Turkia néven – a tényleges szállásterület helyett – a magyarság egész szállásterületének.¹⁷ Én azonban azt gondolom, hogy – miután a basileus szövege az említett folyókkal jelzett vidéket tekintette az egész magyarság szállásterületének – nem szükséges a *pars pro toto* elvét érvényesíteni, hanem azt kell megvizsgálni, hogy mekkora volt a DAI által leírt terület, s ez a föld lehetett-e valójában a magyar törzsszövetség teljes szállásföldje vagy sem.

E kérdések felvetése már átvezet saját véleményem megfogalmazásához. Szerintem ugyanis az elterjedt felfogástól eltérően Turkia nem csak öt folyó (ti. a Temes, Tútisz-?Bega, Maros, Körös és Tisza) vidéke volt, s ebből következően egyfajta hagyományos értelmezéstől eltérően nem csupán a Körösöktől az Al-Dunáig terjedő földet jelölte, amelynek nyugati határa a Tisza, keleti határa pedig nagyjából az Erdélyi Középhegység lett volna.¹⁸ A konstantinosi Turkia, úgy vélem, ennél jóval nagyobb területet foglalt magában.

A DAI világosan megadja Turkia déli határát. A 40. caput vonatkozó görög szövegének magyar fordítása a következő.

„A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak. Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia kezdődik, Trajánusz császár hídja, azután még három napi útra ettől a hídtól Belgrád..., és ismét a folyó visszakanyordásánál van az úgynevezett Szirmium Belgrádtól két napi útra..., ezektől felfelé [=északra. MF.]... Turkia egész szállásterülete van.”¹⁹

Tehát a Vaskapu, Belgrád és Szirmium vonala – az Al-Duna és a Száva mentén – alkotta a magyarok által lakott terület déli határát, s ettől északra terült el Turkia földje, amint ezt a DAI idézett része világosan megmondja. Ennek a Turkiának szerintem a nyugati határát a Duna észak-déli vonala adja meg. Ez részben már abból is következik, hogy a déli határ nyugati végpontjaként Szirmium (Szerémvár) szerepel, amelytől északra forrásunk szerint a magyarok laknak. A Duna folyó nyugati határjellegét megerősíti a DAI egy másik helye is.

„A türkök a Duna folyón túl, Moravia földjén laknak, de azon innen is, a Duna és a Száva folyó között.”²⁰

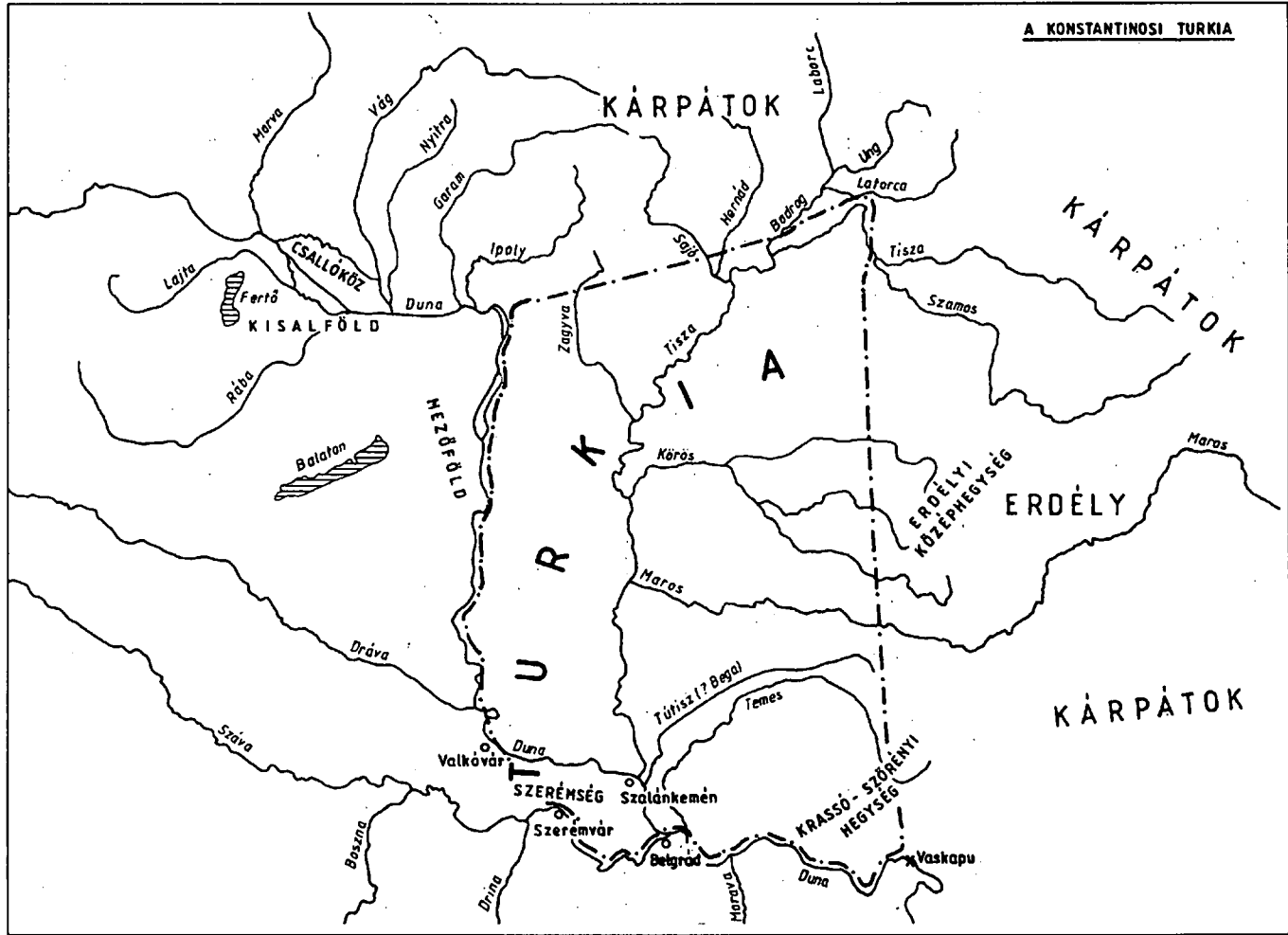
Morávia ezen földje az ún. déli (vagy: Nagy) Morávia ama területe volt, amely nemcsak a Szávától, hanem még a Duna folyó itteni szakaszától is északra feküdt, s

¹⁷ MORAVCSIK 1953. 47.; KRISTÓ 1980. 452.; TÓTH 1996. 62.

¹⁸ Vö. VÁCZY 1938. 489-491.; BÓNIS GY.: István király. Bp. 1956. 42-43.; NÉMETH 1991. 240-241.

¹⁹ DAI 177.

²⁰ DAI 183.

amelyet – miként korábban említettem – a magyarok egészen a Szávaig elfoglaltak.²¹ A Duna és a Száva köze a Szerémséget jelenti, amelyet délen a Száva, északon pedig a Duna folyónak Valkóvár és Szalánkemén közötti szakasza határolt.²² A DAI 42. fejezete szerint tehát e szakasz felett (=attól északra) is magyarok élnek, s mivel e szakasznak észak felé elnyúló határvonala a Duna volt, így nyilvánvalóan Turkia egész szállásföldjének a Szerémségtől északra a Duna észak-déli folyása volt a természetes határa.²³

Turkia egész szállásföldjének keleti határát ilyen pontosan nem lehet megadni. Úgy vélem, hogy a DAI *folyók* szerinti tájolásának szemléletét követve a keleti határvonal az al-dunai Vaskaputól – mint a déli határvonal keleti végpontjától – kiindulva az utolsónak említett Tisza folyó felső szakaszáig húzható meg egyenes vonalban. Hiszen a rendkívül gazdag régészeti leletanyag alapján teljesen egyértelmű, hogy a Felső-Tisza-vidék a magyarság szállásterületéhez tartozott.²⁴

Hangsúlyozni kell: a császár Turkia *folyók* szerinti leírása kapcsán nem öt folyóról, hanem hét folyóról tesz említést, ezért nem is szabad Turkiát az öt folyó vidékének nevezni. Ez a hét folyó a következő: Duna (illetve Al-Duna), Száva, Temes, Tútisz (?Bega), Maros, Körös és a Tisza. Turkia központi folyója, az egész terület, szállásföld középvonala, gerince egyértelműen a Tisza volt Titeltől egészen a Felső-Tisza vidékéig. Turkia területe ugyanis nem ért véget a Körösnél, minthogy a DAI felsorolása szerint a Körös folyó után még egy *másik* (=új!) folyó, a Tisza következett. Ez azt jelenti, hogy a Tisza felső – Köröson túli – folyását, szakaszát ugyanúgy kell tekinteni, mint a felsorolás előző négy folyóját, illetve azok megfelelő szakasza-it. Azaz a Tisza északon éppen olyan, kelet-nyugati irányú folyóvíznek tekintendő a leírásban, mint amilyen előzőleg a másik négy folyó volt a maga földrajzi helyén.

Mindezek alapján én a következőképpen rajzolom meg a konstaninusi Turkia kiterjedését és földrajzi fekvését (ld. térkép, 8. old.).

²¹ Ld. 6. jegyz.

²² Szerintem téves az a felfogás, amely a Duna-Száva közét nem a Szerémséggel, hanem egész Pannóniával (mindenekelőtt a Dunántúllal) azonosítja (TÓTH 1996. 57., 62.). A basileus a 40. fejezetben ugyanis világosan megmondja, hogy Turkia déli határának nyugati végpontja Szirmium (Szerémvár) volt a Száva folyó partján Belgrádtól két napi járásra. Ennek alapján a Szerémségtől távoli nyugati vidékekre magyar szállásföld nem tehető. Ehhez ld. még. PÜSPÖKI NAGY 1975. 63., 74.; KRISTÓ 1980. 163.

²³ 942 nyarára datálható magyar eredetű információ muszlim lejegyzése szintén azt bizonyítja, hogy a Duna jelzett, észak-déli szakasza a X. század közepén a magyar szállásterülethez tartozott. Ibn Hajján a türköknek nevezett magyarokról ugyanis azt írja: „szálláshelyeik a Duna folyó mentén vannak, ők maguk pedig nomádok, mint a beduinok.” [A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: KRISTÓ GY. Szeged 1995. (továbbiakban HOKIF) 65. Elter István fordítása.]

²⁴ A Felső-Tisza-vidék régészetileg kitüntetett helyére ld. RÉVÉSZ L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. 1. Miskolc 1996. 198–202.

A fentiek nyomán megállapítható, hogy a konstantinosi Turkia a Szerémséget, a Duna-Tisza közét, a Temesközt (a Temes folyó vidékét) és a Tiszántúlt foglalta magában. Ezeken kívüli területekre a császár tudomása szerint viszont nem is terjedt ki. Ebből következően nem fogadhatók el számomra azok a nézetek, amelyek a konstantinosi Turkiát vagy az egész Kárpát-medencével vagy annak teljes keleti felével azonosítják.²⁵ Bizonyos pontosításokra és kiegészítésekre új szempontok alkalmazása révén még az alábbiakban sor fog kerülni, de az nyilvánvaló, hogy Turkia sokkal nagyobb területre terjedt ki, mint ahogyan a hagyományos felfogás – öt folyó megnevezéséből kiindulva – azt vallotta.

Viszont az új lokalizálás, az új kiterjedés mellett is fennáll az az ellentmondásos helyzet, hogy e nagyobb Turkia területe sem egyezik meg a Kárpát-medence területével, hiszen jóval kisebb annál. Mi magyarázza ezt az eltérést, s hogyan lehet az ellentmondást feloldani a X. század közepére vonatkozóan?

Az újabb szakirodalom mutatott rá arra, hogy a Kárpát-medencei magyarság esetében eltér egymástól az ún. *uralmi terület* – amelyet a magyarok hatalmi befolyásuk, katonai ellenőrzésük alatt tartottak – s az ún. *szállásföld*, amely az uralmi-hatalmi területen belül azt a földet, vidéket jelölte, amelyen a magyarok valójában éltek, amelyet mint nomádok ténylegesen megszálltak és belaktak. E felfogás szerint a lovasnomád magyarok a kavarral együtt a honfoglalás során elfoglalták és birtokukba vették szinte az egész Kárpát-medencét, sőt a magyar törzsszövetség uralmát – az ún. északi Morávia nyugati részeinek, illetve a Lajta és az Enns folyók közti frank földeknek a birtokba vételével – még a Kárpát-medencén kívüli területekre is kiterjesztették anélkül, hogy mindezt megszállták és belakták volna.²⁶ Úgy vélem, hogy a DAI-ban az *égtájak* (és a szomszéd népek) szerinti lokalizálás erre a hatalmas területre, mindenekelőtt a Kárpát-medence területére utal, arra vonatkozik, és a honfoglaló magyarok *uralmi-hatalmi területét* jelöli, határozza meg.²⁷

A nomadizáló magyar törzsek ugyanakkor közvetlenül csak azokat a vidékeket szállták meg, azokon a földeken telepedtek le, amelyeken addigi lovasnomád életmódjukat – hosszabb-rövidebb ideig – folytatni tudták. A nomád állattartás számára természetszerűleg csupán a sík puszták, az Alföld-jellegű területek voltak alkalma-

²⁵ Ld. pl. VÁRADY, L.: Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. *Byzantinische Zeitschrift* 82 (1989) (továbbiakban: VÁRADY 1989.) 48.; illetve FEHÉR 1921–1922. 360.

²⁶ KRISTÓ GY.: Magyarország története 895–1301. Bp. 1998. 50–54.

²⁷ Nyilván tollhiba lehet az, hogy KRISTÓ GY. – fenti nézetétől eltérően – egyik írásában az *égtájak* szerint lokalizált Kárpát-medencét *uralmi terület* helyett a magyarok egész *szállás területének* tekinti (KRISTÓ 1998a 93.).

sak. Ennélfogva a nomád magyarok ezeken a vidékeken telepedtek le, itt laktak, ezek a földek alkották a tényleges szállásföldjüket.²⁸

Szerintem a DAI-ban a *folyók* szerinti lokalizálás ezt a *szállásföldet* akarta jelölni.²⁹ Ez azt mutatja, hogy a basileus tudatában volt annak, vagy legalábbis érzékelte, tapasztalta azt, hogy a magyarok uralmi zónája és a szállásterülete nem azonos egymással.³⁰ Nagyvonalakban a konstantinosi Turkia jól adja meg a magyar szállásterületet, de azt három vonatkozásban módosítani, illetve finomítani szükséges. A nomád életmód miatt Turkia keleti végei a Tiszántúl és a Temesköz keleti határáig terjedtek, az attól keletre húzódó hegyes vidékek (a Krassó-szörényi Hegység, a Zarándi Hegyvidék, az Erdélyi Középhegység) nem tartoztak a szállásterülethez. Ugyanígy északon is az Északi Középhegység déli nyúlványainál ért véget a szállásterület határa. Nyugaton viszont Turkia területét ki kell egészíteni a Duna jobbpartján a Mezőfölddel, valamint a Csallóköz és a Kisalföld térségével, amelyek nomád legeltetésre alkalmasak voltak. E három kisebb terület ugyancsak a honfoglalók igazi, tényleges szállásföldjéhez tartozott. Ezt igazolják a régészeti leletek és az ember-tani vizsgálatok eredményei. A honfoglaló magyarságra jellemző tarsolyelemek – egyetlen kivételtől eltekintve – sík vidékekről: a Tiszántúlról (főleg a Felső-Tisza vidékéről), a Duna-Tisza közéről és a Kisalföldről kerültek elő. A honfoglaló magyarok (és kavarok) tipikusnak minősülő ember-tani leletei a Duna-Tisza közti és a tiszántúli területek mellett többek között a Mezőföldről, valamint a Kisalfölddel és a Csallóközzel határos vidékekről ismertek.

A magyarság tehát nem szállta meg az *uralmi területén* belül Nyugat-Morvaországot, a Lajta és az Enns folyók közti területet, a Felvidéket, a Dunántúl nagyobb

²⁸ KRISTÓ 1996. 214.; KRISTÓ GY.: A Magyar Fejedelemség a 10. században. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk.: KRISTÓ GY. és MAK F. Szeged 2000. (A vonatkozó rész KRISTÓ GY. munkája. Továbbiakban KRISTÓ 2000.) 303.

²⁹ Elfogadhatatlan számomra az a vélemény, amely úgy fogalmaz, hogy a DAI-ban a *folyók* szerint meghatározott föld („a Kárpát-medence déli szegélyének a közepe”) az Al-Dunától a Körösökig, ill. nyugat felé a Dunáig terjedő terület eredendően a déli (=Nagy) Morávia teljes területe volt (KRISTÓ 1998a 93–94.). Ide két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt – miként erre már utaltam – a konstantinosi Turkia nem ért véget a Körösöknél, mivel a Felső-Tisza vidékét is magában foglalta. Másrészt pedig, ha netán elfogadjuk a konstantinosi Turkia és a déli Morvaország területi azonosságát, akkor szerintem teljesen értelmetlenné válik a császár azon kitétele, hogy ti. az egykori Nagy Morávia a X. század közepi Turkiához viszonyítva *délre* (déli területeken) helyezkedett el. Azaz úgy látom, hogy a hét folyó által meghatározott konstantinosi Turkia déli Morávia – Kárpát-medencei – földjénél jelentősen nagyobb területre terjedt ki.

³⁰ Elvitatja ezt TÓTH 1996. 58.

(nyugati és déli) részét, és teljesen lakatlan maradt a magyaroktól Erdély földje is.³¹

Összegezve eddigi fejtegetésemet, azt tudom megállapítani, hogy a DAI-ban a kétféle lokalizáció közül az egyik (az *égtájak* szerinti) lényegében a magyarság *uralmi* területére, *katonai-hatalmi* szférájára vonatkozik, a másik (a *folyók* szerinti) pedig tulajdonképpen a magyar (és kavar) törzsek ténylegesen belakott *szállásföldjé*t jelöli. Mindkét lokalizálás a X. század közepére jellemző területi realitás, amely minden bizonnyal a honfoglalás nyomán alakult ki.

Befejezésül szeretném megválaszolni a következő kérdést. Miért szerepelnek a DAI-ban Turkia szállásföldje keleti részének leírásában a Duna – Szalánkemén és Vaskapu közti – szakasza és a Tisza baloldali (keleti) mellékfolyói (sorrendben: Temes, Tútisz~?Bega, Maros, Körös)? Azaz mivel magyarázható, hogy Kelet-Turkia folyóvizeit ilyen részletesen és jól ismerte Konstantinos császár?

Elvileg megengedhető feltevés lehet az, hogy ezek a folyók – beleértve a Tisza felső részét is – annak a kereskedelmi útvonalnak egy-egy szakaszát jelölték, amely útvonal a X. században a bizánci–magyar kereskedelemben igen fontos szerepet játszott.³² Ennek a feltételezésnek azonban ellentmondani látszik az a régész szakvélemény, amely szerint a kereskedelmi útvonal nem a Tisza balpartja, hanem a jobbpartja mellett – északon a Bodrog és a Latorca mentén – húzódott végig Belgrád és Verecke között.³³

Ismert felfogás az, amely azt tartalmazza, hogy a nomád életmódot folytató népek területére a folyóvizek a jellemző földrajzi adottságok, s ezért a nomádok lokalizálására is a folyók a legalkalmasabbak, amint erre az etelközi besenyők esetében a DAI is szép példát nyújt. Érthető tehát, hogy a basileus a folyókkal tudta legjobban meghatározni a nomád magyar törzsek szállásföldjét.³⁴ Ezzel kapcsolatban azonban az a kérdés

³¹ A tarsolylemezek elterjedésére ld. RÉVÉSZ L.: Honfoglalás-kori tarsolylemezek Karosról. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk.: LŐRINCZY G. Szeged. 1994. 349–368. (térkép: 367.). Az újabb embertani vizsgálatok eredményeire ld. ÉRY K.: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: KOVÁCS L. Bp. 1994. 217–224. (térkép: 220). – A tarsolylemezek, az anthropológiai leletek és a szállásterületek közötti összefüggésekre ld. KRISTÓ 1996. 214–216., 221.; KRISTÓ 2000. 309. – A magyarok a birtokukban tartott, de maguk által meg nem szállt területeken hatalmuk védelme és biztosítása érdekében gyepek és katonai őrtelpeket tartottak fent. Ld. pl. KRISTÓ GY.-MAKK F.: A kilencedik és a tizedik század története. Magyar századok. Bp. 2001. (továbbiakban KRISTÓ-MAKK 2001.) 88–89.; 166.; BÓNA I.: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár 2001. 78.

³² KRISTÓ-MAKK 2001. 164–165.

³³ MESTERHÁZY K.: Régészeti adatok Magyarország 10–11 századi kereskedelméhez. Századok 127 (1993) 455.

³⁴ Így pl. FEHÉR 1921–1922. 360.; VÁRADY 1989. 48.; KRISTÓ GY.: Városok és folyók a DAI-ban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 116 (2002) 3–7.

merül fel, hogy Konstantinos miért nem ismerte a magyarok olyan más jelentősebb folyóit, mint a Dráva, illetve a Bodrog, a Sajó és a Zagyva. Pedig ezek a vizek is a nomád élettér fontos részeit képezték.

Más vélemény úgy fogalmaz, hogy a honfoglalás időszakában – de esetleg a X. század első felében végig – az említett balparti folyók a magyar–bizánci diplomáciai érintkezések útvonalának egy-egy fontosabb szakaszát, állomását jelentették Belgrádtól a Felső-Tisza vidékén lakozó nagyfejedelem szálláshelyéig.³⁵

Eltekintve attól, hogy sajnos nem ismeretes a magyar nagyfejedelem szállásának közelebbi helye, s nem tagadva a feltételezett diplomáciai útvonal jelentőségét, én mégis úgy vélem: a DAI-ban a keleti folyók ismerete elsődlegesen és főleg azzal magyarázható, hogy az e folyók által meghatározott területen éltek a *vezéri törzsek*. A nagyfejedelem, a gyula és a horka törzseire gondolok. Ezekkel voltak Bizáncnak mindig is a legszorosabb kapcsolatai. Elég lehet csak Bulcsú horka, Árpád-házi Termacsu és Gyula vezér nagy jelentőségű bizánci utazásaira hivatkozni.³⁶ De minden bizonnyal – más küldöttekhez hasonlóan – elsősorban ezeket a területeket járta be Gábrriel klérikus is, a basileus követe, a X. század első felében.³⁷ Bizánc és uralkodója számára éppen azért volt fontos és jól ismert Turkia keleti része, mert itt terültek el a *vezető magyar törzsek és a törzsszövetségi vezérek szállásföldjei*.³⁸

Véleményem szerint tehát a X. század közepén – s feltételezhetően a X. század első felében végig – a nagyfejedelemi hatalmi központ Kelet-Magyarországon, közelebről a Tiszántúlon volt, s nem a Dunántúlon, azaz nem Nyugat-Magyarországon.³⁹ A többi hét (magyar és kavár) törzs a felvázolt szállásterület más részein helyezkedett el. Feltételezhető, hogy közülük egy-két törzs szintén a keleti részeken tartotta szálláshelyét. Sajnálatos módon a DAI sem a vezértörzsek, sem a többi – hét – törzs szálláshelyének közelebbi meghatározására nem nyújt lehetőséget.⁴⁰

³⁵ KESZI T.: Hozzászólás a korai magyar fejedelmi központ kérdéséhez. Századok 135 (2001) 490–491.

³⁶ A vonatkozó forráshelyekre ld. MORAVCSIK 1984. 49., 85., 100.; HOKIF 178–179.

³⁷ MORAVCSIK 1984. 36–37.

³⁸ E gondolat már felvetődött korábban is. Erre ld. KRISTÓ 1980. 452. Újabbban azonban a szerző a konstantinosi Turkia területét ismét egyetlen – közelebről meghatározhatatlan törzs – szállásföldjének minősíti. (KRISTÓ: 2001. 14.)

³⁹ A Dunántúlra helyezi a honfoglalástól kezdve az Árpádok szálláshelyét pl. GYÖRFFY GY.: István király és műve. Bp. 2000.³ 32–33.

⁴⁰ Felvethető, hogy a keleti öt folyó esetleg törzsi határokat jelölt, illetve mindegyik folyóviz egy-egy külön törzs folyója lehetett. Ebből az a feltételezés adódna, hogy a Felső-Tisza vidékétől az Al-Dunáig öt törzs rendelkezett volna szállásterülettel. Ez azonban nem bizonyítható. A folyók minősítésére ld. még TÓTH 1996. 62.

A X. század közepére, illetve részben első felére jellemző helyzet azonban nem maradt változatlan. Mind az *uralmi körzet*, mind a *szállásterület* vonatkozásában a század második felében igen jelentős átrendeződés következett be. A hatalmi-uralmi zóna szempontjából előbb a Kárpátokon túli morva területek veszték el, majd megindult a magyarság fokozatos visszaszorítása az Ennstől keletre eső vidékeken, s ennek nyomán a német-magyar határ a század végén a Lajta-Fischa és a Morva folyók körzetében állapodott meg hosszabb időre. A szállásföldek változását az is előidézte, hogy megkezdődött és folyamatosan zajlott a korábbi uralmi zóna bizonyos területeinek (Erdélynek, a Felvidék déli részeinek, illetve Nyugat- és Dél-Dunántúlnak) a benépesítése, magyar megszállása. Ezt a gazdasági (életmódbeli) tényezők mellett elősegítették különböző politikai okok is. Mindezek következtében – írott források bizonyítják – az Árpádok szálláshelye átkerült a Dunántúlra, ezáltal a Magyar Nagyfejedelemség hatalmi központja a Tiszántúlról Nyugat-Magyarországra tevődött át. A gyulák a konstantinosi Turkia keleti feléből Erdélybe költöztek, Csaba népe, illetve törzse egy része pedig elhagyta a Kárpát-medencét, és a Balkánon telepedett le.⁴¹

Ezen nagyhatású átrendeződés pontos okainak és kronológiájának vizsgálata azonban már egy másik tanulmány feladata lehet.

⁴¹ Minderre az újabb irodalomból ld. pl. KRISTÓ–MAKK 2001. 143–145., 174–175., 186., 190.

FERENC MAKK

The Whole Dwellings Of Turkia

The author in this study comes to the conclusion that the Byzantine emperor in his work 'De Administrando Imperio' gives two localisations for the homeland, or country of the Hungarians dating to the middle of the 10th century. One of these localisations is made according to the four cardinal points, and denotes the Hungarians' homeland as being in the Carpathian Basin. The other localisation made according to rivers defines the places, where the Hungarian tribes actually dwelt and lived their nomadic way of life. In the author's opinion the dwellings of Turkia at the time of Constantine covered the following areas, the Szeremség (Sremska), the plain between the rivers Danube and Tisza, the territory east of the river Tisza and the so-called „Temesköz” area (i. e. the south-eastern part of the Great Hungarian Plain). Within these territories the chief tribes settled in the 'Tiszántúl' (east of the river Tisza) area. This means that the centre of the Hungarian grand principality was in Eastern-Hungary, and it moved to the Transdanubian district (i. e. Western-Hungary) only in the second half of the 10th century.

KRISTÓ GYULA

Románok (újra) Pannóniában?

Románok első alkalommal Nicolae Drăganu munkájában¹ népesítették be a Dunától nyugatra eső területet, azaz Pannóniát. E könyvben a szerző azon véleményének adott hangot, hogy az Anonymus művében szereplő *Romani(i)* a románokra, a *pastores Romanorum* pedig a románok pásztoraira értendők. Eszerint tehát már a magyar honfoglalást megelőzően laktak románok Pannóniában. Ennek igazolása szándékával több száz dunántúli helynév és történeti személynév elemzését végezte el, és arra az eredményre jutott: a névtelen jegyző tudósítását a térség legrégebb névanyaga a legteljesebb mértékben megerősíti.

Drăganu vizsgálatait Kniezsa István részésítette alapos bírálatban.² Ennek summáját utóbb maga Kniezsa ekként adta meg: a pannóniai vlachok és az oláhok azonosításának „semmi komoly alapja nincs. A pásztorkodás nem az oláhok privilégiuma, a vlach szó pedig eredetileg az összes román (új-latin) népek közös neve volt, amely később minden szláv nyelvben arra a román népre korlátozódott, amelyhez az illető szláv népet a legtöbb kapcsolat fűzte. Ami viszont D r ä g a n u oláh etimológiáit illeti, azok az elsőtől az utolsóig mind teljesen rosszak. Legnagyobb részük neveinknek valamely valódi, vagy csak kikövetkeztetett oláh szóval, vagy (esetleg szláv, vagy magyar eredetű) névvel való véletlen összezsengésén alapul, tekintet nélkül arra, hogy ez a név az oláh nyelvterületről igazolható-e, sőt, hogy a szó hely- vagy személynévképzésre egyáltalában alkalmas-e. De nagy számmal fordulnak elő téves olvasatokra, sőt sajtóhibákra épített névmagyarázatok is”.³

Magam arra mutattam rá, hogy az Anonymusnál szereplő rómaiak a névtelen jegyző eredeti elgondolása szerint az antik rómaiakkal, Pannonia provincia lakóival azonosak, mert ott (és csakis ott) szerepeltetett rómaiakat az Attila halálától Árpád megérkeztéig eltelt idő alatt, ahol Attila fellépése előtt a Pannonia nevet viselő római provincia feküdt. Ugyanakkor az antik rómaiak *Romani* neve összezsengett a Német-római Birodalom Anonymusszal kortárs alattvalóinak *Romani* nevével, s ez adja a magyarázatot annak, hogy a névtelen jegyző által életre keltett 5–9/10. századi pan-

¹ Nicolae Drăganu: Româniile în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii. Academia Română. Studii și cerțeri. XXI. București 1933. 16–17. és passim.

² István Kniezsa: Pseudoromänen in Pannonien und in den Nordkarpathen. Archivum Europae Centro-Orientalis 1 (1935) 97–220., 2 (1936) 84–178.

³ Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Kiss Lajos előszavával. Kisebbségkutatás Könyvek. Bp. 2000. 446. (Első kiadása: 1938.)

nóniai „antik” rómaiak a magyar honfoglaláskor a németek földjére mint saját hazájukba siettek, miután Veszprém várát – amely a 13. század elején Német-római Császárságból származó (azaz *Romana*) meráni Gertrúd magyar királyné székvárosa volt – nem tudták megvédeni a magyarok rohamával szemben. Az Anonymusnál szereplő rómaiak pásztorai szintén az „antik” rómaiak emberei, azaz pannóniai (dunántúli) lakosok voltak. Ezzel szemben a gestaírónál a vlachok (a tényleges románok) csak a Tiszáról keletre, illetve Erdélyben szerepelnek. Vagyis sem a névtelen jegyző által említett rómaiak, sem azok pásztorai nem lehetnek azonosak a románokkal.⁴ Ilyen módon a magyar kutatás kizárta annak lehetőségét, hogy románok laktak volna az első ezredfordulója körüli évszázadokban Pannóniában.

Ez azonban „múló állapotnak” bizonyult, hiszen 2001-ben megjelent könyvében Alexandru Madgearu visszavitte a románokat oda.⁵ A fiatalabb román történészszakemberekbe tartozó, eredendően bizantinológus szakképzettségű bukaresti szerző nem kis bátorságról tett tanúbizonyságot, amikor arra vállalkozott, hogy önálló kötetet szenteljen Anonymus románjainak, vagyis a névtelen jegyző azon néhány sorának, ami ezzel kapcsolatos. Úgyszintén nem nélkülözte a merészséget az sem, hogy ehhez a feladathoz szerény magyar szakirodalmi ismeretek – voltaképpen csak az idegen nyelveken elérhető művek – birtokában fogott hozzá, márpedig az Anonymusról szóló munkák legtöbbször (sajnos, csak) magyarul olvasható. A három nagy fejezetből álló munka első része Anonymust mutatja be, a második szól a jelen írás témájáról (*Vlachok Pannóniában*), a harmadik pedig a *Vlachok Erdélyben* címet viseli. Hogy Madgearu a románokat a tárgyalás során miért vlachoknak (*Blachii, Blacii*) és miért nem a könyv címével egyezően románoknak (*români*) nevezte, nagyon egyszerű oka van. Ezzel a nyelvi „trükkkel” módja volt a románokhoz vonni mindazon vlachokat, akik nem tartoznak oda. A kötet végső mondanivalója szerint a II. Béla halála után, 1150 körül alkotott névtelen jegyző munkája összességében hiteles, megbízható alkotás, amit a románokkal kapcsolatos állításai – a szerző szerint – maradéktalanul igazolnak.

A román történetírásban hosszú idő óta jelen van az a felfogás, hogy minél többen és minél többször mondják el az „igét”, a „kánont” a *Gesta Hungarorum* feltétlen hitelével kapcsolatban, annál inkább igaznak tekinthető az. Mert ugyan mi mással

⁴ Kristó Gyula: Rómaiak és vlachok Nyesztornán és Anonymusnál. In: uő.: Tanulmányok az Árpád-korról. Nemzet és emlékezet. Bp. 1983. 141., 145., 185–186. (Első kiadása: 1978.) Angolul: Romans and Vlachs in the Works by Nestor and Anonymus. Specimina nova. Pars prima. Sectio mediaevalis I (2001) [Pécs] 15–57.

⁵ Alexandru Madgearu: Români in opera Notarului Anonim. Bibliotheca rerum Transsylvaniae. XXVII. Cluj-Napoca 2001. 105–114. (Az alább idézendő szöveghelyek a 106–109. oldalon találhatóak.)

lehetne magyarázni azt a körülményt, hogy miután már a román történetírás több generációja biztosította önmagát és egymást, valamint az utókort Anonymus felette megbízható voltáról, a mindenkori újabb nemzedék (aktuálisan Alexandru Madgearu) időről időre szükségét érzi annak, hogy emellett maga is hitet tegyen? Így aztán I. Gherghel (1926), E. Gamillscheg (1943), Șt. Pascu (1971), S. Brezeanu (1981), I.-A. Pop (1996) és mások után Madgearu is elvégezte a maga Anonymus-”elemzését”. Az „elemzés” idézőjelbe tétele arra hívja fel a figyelmet, hogy amit Madgearunál ilyennek kellene tekinteniünk, az bizony a modern szaktudományos kritériumokhoz mérve komoly kívánnivalókat hagy maga után. Ebből az „elemzésből” ugyanis nem csupán a megkívánt újszerűség, eredetiség hiányzik. Ez persze végső soron nem csodálható: ha valaki eleve Anonymus hitelessége mellett tör lándzsát, igen szűk a „mérítési bázisa”, hallatlanul korlátozott a mozgásteret, el kell ugyanis hallgatnia mindent – és ilyenből nagyon sok van –, ami a névtelen jegyző munkájának hiteltelensége mellett szól. Ezen túl a bizonyítás logikája is lépten-nyomon csorbát szenved. Mind-ezen állításaimat azon rész bemutatásával igazolom, amelyet Madgearu a románok pannóniai jelenlétének szentelt.

Madgearu erősen megbírálta Kniezsát. Nem ugyan azon több száz adatát, amellyel teljesen lehetetlenné tette Drăganu koncepcióját, hanem azon néhányat, amelyre nem lett választ Kniezsánál. Összesen három ilyent talált. Kniezsza nem tért ki a Negul nembeli *Bereve* nevére (1247), mivel Madgearu szerint nem talált rá etimológiát, a Buda melletti Csobánka településnévre, amelyet Madgearu állítása alapján csak a románból lehet magyarázni, valamint Butura Lőrinc nevére, aki 1480-ban szlovákiai [!] román nemes volt, egykori lévai vármagy. Ami a részleteket illeti, *Bereve* neve 1247. évi oklevélben, ám nem eredetiben, hanem annak 1412. évi átírásban maradt ránk, ahonnan Fejér György rossz szövegkiadásban közölte.⁶ Az 1412. évi átírást a *Zsigmondkori Oklevéltár* IV. kötete nem tartalmazza. Magáról a névről majd csak azt követően lehet megbízhatóan nyilatkozni, ha a szöveghagyomány vitás kérdései tisztázódnak. Csobánka esetében Madgearut az tévesztette meg, hogy a mai románban valóban van egy ‘juhász’ jelentésű *cioban* szó, viszont a Pilis hegységben levő Csobánka község neve személynévi eredetű. Ennek azonban az ügy szempontjából semmi jelentősége nincs, mivel Csobánka nem középkori név, hanem csak az újkorból adatható, a falut a középkorban Boron(y)nak nevezték, ami szláv eredetű személynévre vezethető vissza.⁷ A *Butura* névvel pedig azért botor dolog előhozakodni,

⁶ Georgivs Fejér: *Codex diplomaticvs Hvgariae ecclesiasticvs ac civilis*. VII. I. Buda 1831. 293–294.

⁷ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Bp. 1988.⁴ (a továbbiakban: FNESz.) I. 335–336. Boronra I. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban Gy.) IV. 595–596.

mivel a 15. században már tucat- (ha éppen nem száz-) számra éltek és viseltek különböző funkciókat szerte Magyarországon román nemesek. E három „adatból” vonta le Madgearu azon – minden alapot nélkülöző és elképesztő elfogultságról tanúskodó – következtetését, hogy Drăganu és Kniezsa állításai között feszülő kérdésben „az igazság valahol középen van” (*adevărul este undeva la mijloc*), azaz a Drăganu által tárgyalt nevek közül ugyan csak egyesek román eredetűek, de ezek tanúsítják a románok jelenlétét Magyarországon és Szlovákiában (!) a 11–13. században. Madgearu tehát hallgatólagosan elfogadta Kniezsa több száz névre vonatkozó kritikája jogosságát, de három név alapján mégis Drăganunak adott igazat. Hogy mit ér e három név, az imént láthattuk.

Ezt követően Madgearu – továbbra sem önálló adatgyűjtés révén, hanem Drăganu példatárából szemelgetve – az alábbi megállapításokat tette. Egyes latin eredetű elnevezések vulgáris (magyar vagy szláv) szövegben fordulnak elő, ezekkel kapcsolatban nem lehet egyetérteni Kniezsával, aki szerint itt magyar helyneveknek a kancelláriában történt latinra fordításával találkozunk. Madgearu szerint *Alba* halastó (*Alba piscina*, 1019) és *Petra* hely (*locus Petra*, 1055) sorolható ide. Az *Alba* névvel kapcsolatban Madgearu teljes tájékozatlanságot árul el, hiszen nem tudja, hogy 1009-ben Fehérvár nevét hiteles oklevél *Alba civitas* alakban említette.⁸ Arra, hogy vulgáris neveket gyakorta fordítottak latinra, számos példát lehetne idézni, legyen elég a sokból Visegrád ‘magas vár’ *Altum Castrum* és *Altus Lapis* és a szepességi Csütörtökhely *Quintum Forum* latin nevére utalni, továbbá az alább említendő *Petra* = (Orosz-)Kő is idetartozik.⁹ Ugyancsak ismeretlen maradt Madgearu számára, hogy a hivatkozott 1019. évi zalavári oklevél hamis,¹⁰ vagyis nem használható fel a 11. század eleje viszonyainak bemutatására. A *Petra* hely minden valószínűség szerint a latin *petra* ‘kő’ főnév fordítása, de már Bárczi Géza kiemelte: ennek magyarázatakor „nem vehető figyelembe Drăganu ötlete: < rum. [román] *peatră* ‘szikla’.”¹¹ Ugyancsak fel-említette Madgearu e csoportban – hogy miért itt és nem a következő csoportban, a *Fel* személynévvel együtt, az nem világos – a pannonhalmi apátság egy szakácsának, *Porc*nak a nevét (szerinte az 1235–1270 közti időből, valójában 1237–1240 tájáról, az *Albeus*-féle oklevélből). Ez azért szúrhatott szemet már Drăganunak, majd nyo-

⁸ Georgius Györfly: *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. Budapestini 1992. (a továbbiakban: DHA.) 52.

⁹ Gy. IV. 705.; Anjou-kori oklevéltár. Szerk. Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Kristó Gyula–Piti Ferenc. Szeged 1990–2002. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) IV. 238. szám.

¹⁰ DHA. 86., 90–91.

¹¹ Bárczi Géza: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. *Nyelvészeti Tanulmányok*. I. Bp. 1951. 13–14.

mában Madgearunak, mivel a mai románban létezik egy, a latin *porcus* visszamenő *porc* ‘disznó, sertés’ szó, de ennek egy középkori magyarországi oklevél *Porc* személynevével való alaki egyezése merőben véletlenszerű. A Lázi prédiumon *Porccal* együtt előforduló többi szakács neve (*Pentuc*, *Echelleus*, *Tynlov*, *Ybrachyn*) sem mutat semmiféle román eredetre. 1217/1550-ben *Porcan* személlyel találkozunk a Váradi Regestrumban.¹²

Más elnevezések – folytatta Madgearu – olyan latin eredetű kifejezések, amelyeket csak románul beszélő népek lehet tulajdonítani. Ezt tanúsítja szerinte egy 1367. évi adat a Baranya megyei *Boulra* vonatkozóan. Madgearu itt bizonytalansággal a román *bou* ‘ökör’ szóra gondolt, amely a latin *bos* ‘ökör’ származéka. Ebbeli vélekedésében megerősíthette az *-l (-ul)* végződés, amely a románban az ezzel ellátott szavakat határozottá teszi. A kérdéses település a mai Bóly, amelynek adatai sorában egyaránt találunk már az Árpád-korban *Bool* és *Boul* alakot.¹³ A diftongus (*oo*, *ou*) jelenléte azt az etimológiát erősíti, hogy magyar *boly* ‘halom, emelkedés’ vagy ‘embercsoport’ szó a török *boyol* vagy *buyul* szóból alakult,¹⁴ és a Bóly helynév feltehetően e főnévből keletkezett,¹⁵ vagyis semmiféle román szóval nem tart kapcsolatot. Nagyon valószínű – véli Madgearu –, hogy az 1152. évi *Fot* személynév a román *făt* ‘magzat’ szóból származik. Ez esetben egy modern román szó középkori magyarországi oklevélben szereplő személy nevével való véletlenszerű egybeeséséről van szó, ami semmiféle bizonyító erővel nem bír. (Logikus rend esetén a *Porc* személynevet szintén itt kellett volna említenie, hiszen román névvel való alaki hasonlóság alapján minősítette román eredetűnek *Porcot* és *Fotot*.) E típusból harmadikként – mivel itt is összesen három példára alapozta fejtegetését – a Valkó megyei *Samaria* (1272) településnevet említi, amely a *Sancta Maria* alakból vezethető le, s ennek hangalakja (*fonetismul*) Madgearu szerint se nem magyar, se nem szláv, hanem régi román, amit a Sâmedru = Sf. Dumitru példával igazol. Madgearu ezúttal is tudatlanságával tűnik ki, hiszen fogalma sincs arról, hogy a Szent Mária névforma a magyarban más helyen is eredményezett az idézett *Samaria* alakkal egyező formát, így a Pozsony megyei (csallóközi) Somorja 1383-ban, a Moson megyei (János-)Somorja pedig a 15. században egyaránt *Samaria* néven szerepel,¹⁶ anélkül, hogy bármelyik esetében román analógiához kellene folyamodni.

¹² Fehértói Katalin: Árpád-kori kis személynévtár. Nyelvészeti Tanulmányok. 25. Bp. 1983. 282.

¹³ Gy. I. 289.

¹⁴ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Főszerk. Benkő Loránd. Bp. 1967–1976. (a továbbiakban: TESz.) I. 335.

¹⁵ FNEsz. I. 234.

¹⁶ Uo. II. 488.; Gy. IV. 149.

Egyes (pannóniai) helynevek dák eredetű román szavakkal kapcsolatosak, írta Madgearu. E típusra mindössze a *mal* szót hozta fel példának. A mai román *mal* szó ‘part, hegyoldal’ szót I. I. Russu – minden alap nélkül – a dákra vezette vissza. Madgearu úgy vélte, hogy e román szót átvette a magyar, és a szintén ‘hegyoldal’ jelentésű, román eredetű *mál* szó legkorábbi előfordulásai között a *Zevlevmal* (1219), a *Beseneumal* (1229) és a *Kerekmal* (1249) alakokat említette meg. A legkevésbé sem zavarta, hogy a *mál* mindannyiszor magyar szavakkal alkotott összetételekben fordul elő, illetve hogy – és ez még fontosabb – a magyar szó finnugor eredetű, és a szónak már Madgearu előtt a románból való eredeztetését a magyar nyelvtudomány kétségbevonhatatlan tények – finnugor összehasonlító nyelvtörténeti adatok – alapján tévesnek minősítette.¹⁷ Madgearu szerint a *baci* ‘számadó juhász’ román szó tulajdonnévi megfelelője Magyarország sok térségében megtalálható. Itt nyilván a Bács nevekre gondolt, ám ezek tövében ótörök méltóságjelölő lappang.¹⁸ Román jelenlét igazolására hozta fel példának a Valkó megyei *Vlach* falut említő 1275. (és az *aqua Valahyczara* vonatkozó 1292.) évi adatot. Madgearu ezúttal abban bizonyult tájékozatlannak, hogy a vlach nem csupán románt jelentett a középkorban, hanem – miként erről fentebb Kniezsa szavait idéztem – minden más neolatin népet is. A magyar (Szepes-)Olaszi név szlovák (Spišské) Vlachy alakja kielégítően igazolja ezt.¹⁹

A szintén Valkó megyei Radulfalváról (1406) az első tag végén szereplő *-ul* miatt nyilatkozott Madgearu akként, hogy az román hatást mutat. 1406-ban *Radol* a falu neve, utóbb is *Radolfalva* alakjait idézte Csánki Dezső, de nem dokumentáltan feltüntette a település nevét *Radulfalva* alakban is.²⁰ Madgearu nagyon fontosnak ítélte egy erdő (*silva Murul*) nevét 1024-ből Zala megyéből, ugyanis véleménye szerint az *-ul* végződés, amely gyakori a középkori balkáni román toponímiában is, a név román eredetét mutatja; álláspontja szerint szintén van *Murul* helység 1292-ben Zaránd országban [!] (in Tara Zarandului). Ez esetben a következő problémákkal kell szembesülnünk. Az 1024. évi zalavári oklevél 14. század közepi hamisítvány, amelyben azonban *silva Murul* nem szerepel, hanem *villa Burul ~ Burull* (Burul falu) van említve.²¹ Zarándban, ami természetesen nem román ország (țara), hanem magyaror-

¹⁷ TESz. II. 826–827.

¹⁸ FNESz. I. 131.

¹⁹ Uo. II. 569.

²⁰ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp. 1890–1913. (a továbbiakban: Cs.) II. 346.

²¹ DHA. 100., 101.

szági vármegye (*comitatus*), nem ismerünk Murul települést. Volt viszont (és van jelenleg is Murony néven) Békés megyében, igaz, nem 1292., hanem 1295. évi adat szerint.²²

Ha a részletek szerfelett pontatlanok is, az nem vitatható, hogy voltak, és Madgearunak (illetve már öt megelőzően Drăganunak) horgára akadtak *-ul* végű magyarországi helynevek. Miként vélekedjünk ezekről? A Békés megyei Murul falu nevét talán egy délszláv (bolgár és szerb-horvát) eredetű Marul személynévből lehet eredeztetni.²³ Ugyanez mondható el Burulról is azzal a különbséggel, hogy csak bolgár megfelelőjét ismerjük.²⁴ A fentiekén túl egy sor magyarországi személy- és helynévnek volt a középkorban *-ul* végződése, amelyek a legkülönbözőbb módon magyarázhatók. A szatmári (Nagy-)Károly névalakjaként szereplő, személynévi eredetű *Karul*²⁵ névben a török eredetű *karvaly* (régii magyar *karul*) szavunk lappang.²⁶ A Szabolcs (illetve Szatmár) megyei Szakoly (*Zakul*)²⁷ nevében ‘súlyom’ jelentésű szláv szó, illetve név őrződött meg.²⁸ *Tubul* személynévünk és ezzel egyező *Tobol* helynévünk²⁹ összevethető német, török, szláv nevekkal.³⁰ Ugyancsak van *-ul* végű alakja a székely népnévvel egyező Székely (*Zekul*),³¹ a német Pezili névből levezethető Pécsel (*Pechul*), az ugyancsak német eredetű Vizsoly (*Visul*), valamint a szintén személynévi eredetű Vászoly (*Vazul*) helynévnek³² stb. Az itt csak találmokra kiválasztott példák mutatják, hogy teljesen indokolatlan a kárpát-medencei *-ul* végű helyneveket – pusztán végződésük alapján – román eredetűeknek minősíteni. Végezetül Madgearu az 1157-ben Vas megyében előforduló és Drăganu által a román *sec* ‘száraz’ szóból eredeztetett Zec folyót összekapcsolta frank forrásban 860-ban szereplő *sicca Sabaria*val, amivel a név román eredetét kívánta megerősíteni, és a latin népelem nyugat-magyarországi jelenlétét visszavinni a 9. századba.

Mindezek alapján Madgearu arra a képtelen végkövetkeztetésre jutott, hogy román elemek behatolása Pannóniába, vagyis a Dunától nyugatra eső területre (Dunántúlra) már a 9. század folyamán megtörtént, és Anonymus igazat írt akkor, amikor a

²² Cs. I. 653.

²³ FNESz. II. 166.

²⁴ Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991. 39.

²⁵ Anjou-oklt. V. 728. szám.

²⁶ FNESz. II. 192.

²⁷ Anjou-oklt. IV. 154. szám.

²⁸ FNESz. II. 514.

²⁹ Anjou-oklt. VI. 180., IV. 592. szám.

³⁰ FNESz. II. 772.

³¹ Anjou-oklt. V. 27. szám.

³² Jakubovich Emil: Viska, Stojcszló, Pécel. Magyar Nyelv 23 (1927) 236–237.

magyarok bejövetele idején, tehát a 9–10. század fordulóján a románok pannóniai jelenlétéről tudósított. Bizonyító eljárásának fogyatékoságairól fentebb már részleteiben szóltam. E helyütt összefoglalóan azt kell megállapítanom, hogy Madgearu hihetetlenül felületes, rendszerjellegükből kiszakított, önkényesen érzelmezett néhány hely- és személynévi adat alapján eleve elhatározott szándékkal foglalt állást a románok pannóniai jelenléte mellett a 9. századtól kezdődően. Fel sem vetődött számára, hogy amennyiben valóban éltek volna ott románok (miként nem éltek), azok miért nem hoztak létre saját írásbeliséget. Egyáltalán miért kényszerül a román történetírás minden képviselője magyar elbeszélő és okleveles anyag félreértelmezett, eltorzított, meghamisított morzsái alapján szólni a Kárpát-medencében a 9. századtól kezdve önálló államisággal felruházott, dicső román múlttól, miközben saját forrásai nincsenek, így azok a középkor utolsó időszakáig mélyen hallgatnak róluk?

Madgearu csak politikai szempontok – román nemzetállami ambíciók – alapján megítélhető, tudományos szempontból viszont értékelhetetlen, minden elemi kritikát nélkülöző, prekoncepciók által irányított fejtegetése újra visszahozta a románokat a 9. századi Pannóniába. Világosan kell látnunk: a minden módszerességet, szakirodalmi tájékozottságot és a kérdés kezeléséhez elengedhetetlen objektivitást nélkülöző, az önálló forráskezelés és ítéletalkotás minimumával sem rendelkező szerző a román történetírás régi lemezeit forgatta le újra. Itt és most cáfolt álláspontjával szemben egyértelműen leszögezhető: a 9. századtól kezdődően nem éltek románok a Duna-túlon. Ennek okadatoltsága roppant egyszerű: erre egyetlen írott, nyelvi és régészeti forrás sem utal. Mint ahogy arra sincs semmiféle megbízható kútfő, amiről Madgearu könyvének nagyobbik része szól, és ami a román történetírás élet-halál kérdése, hogy tudniillik a dák eredetűnek megtett románok megelőzték volna a magyarokat Erdély birtokában.³³

³³ A románok erdélyi bevándorlására legújabbán I. Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 18. Szeged 2002. 190–201.

GYULA KRISTÓ

Romanians in Pannonia (again)?

At the beginning of the 13th century the Hungarian historiographer Anonymus mentioned Romans (Romani) and the shepherds of the Romans (pastores Romanorum) having lived in Pannonia, west of the river Danube in the old times. Romanian historiography attempted to verify this contention at all costs in order to increase credence in that information of Anonymus, according to which at the time of the Hungarian conquest Vlachi (Romanians) lived in Transylvania. In 1933 Nicolae Drăganu made an attempt by analysing personal names and toponyms to prove that Romanians – whom he identified with the Romani of Anonymus baselessly – could be found in Pannonia from the 9th century onwards. His contentions were refuted one by one by the linguist István Kniezsa in 1935–1936. In 2001 Alexandru Madgearu placed Romanians into Pannonia again and to prove the contention of Drăganu enumerated altogether 14 personal names and toponyms from later documents originating from Hungary. In the present study the author – contending with Madgearu – proved by linguistic analysis and source-criticism that none of these names suggest the 9–14th presence of Romanians in Pannonia, and concludes that in the above-mentioned period Romanians did not live there.

SZABADOS GYÖRGY

Imre király történelmi emlékezete a XIII–XVIII. században

Bevezetés

Imre király (1196–1204) hazánk tizenhetedik koronás fője volt. Nyolc és fél esztendő-t töltött Magyarország trónján és XII. századi eleihez hasonlóan neki is rövid, de mozgalmas élet jutott osztályrészül. Ha sorra vesszük, mikor milyen forrásokat ismertek, illetve ezekből a tárgyalt kor mely részleteire vetült fény, láthatjuk, hogy íróink mikor mit tartottak fontosnak hangsúlyozni. Az alábbi áttekintés bő fél évezre-det ível át a krónikás kezdetektől Pray György és Katona István koráig, a kritikai magyar történettudomány létrejöttéig.

1. A krónikás hagyomány (XIII–XV. század)

„Őt [III. Bélát] fia Imre követte, és nyolc évet, hét hónapot és hat napot uralko-dott. Felesége Konstancia, Aragónia királyának lánya pápai tanácsra Frigyes császárhoz ment nőül. Elköltözött pedig az Úrhoz az Úr 1200-adi esztendejében, no-venber 30-án, kedden. Teste az egri egyházban nyugszik.”¹ Ez a hagyomány gerince, amin az Imre királyról fellelhető ismeretek nyugodtak a középkor hátralevő idejé-ben. Nem tudni, kitől származik e tudósítás. Felmerült, hogy XIII. századi király-jegyzékekre mutat vissza,² de elterjedtebb nézet szerint az V. István-kori gesta szer-zője, Ákos mester írhatta.³ E sorok sem eredeti kéziratból, hanem a XIV. századi *krónikaszerkesztmény*ből ismeretesek, amelyet 1358-ban kezdett pergamenre vetni Kálti Márk.⁴ Thuróczy János nem végzett kutatást az Imre-korról, csak Anjou-kori kódex-ekből másolta ki az általuk leírottakat,⁵ eképp a halálzási év MCCIV-ből (1204) MCC-ra (1200) csonkult alakját sem állította helyre.

¹ Szentpétery, Emericus: *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Budapestini, 1937. 463. (Szentpétery, SS. Rer. Hung. I.)

² Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói.* Budapest, 1925. 15–19. (Hóman 1925.) Hóman szerint a „Pilisi feljegyzések” szövege Albericus trois-fontaines-i ciszterci szeretes 1241-ig vezetett világkrónikájából rekonstruálható. V. ö. Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I.* Budapestini, 1937. I. 29. (Gombos, CFHH.) Hóman számolt még egy 1091-től 1272-ig terjedő szűkszavú királylajstrommal is. Hóman 1925. 20–22., 65.

³ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum II. Commentarii. I. Ab initiis usque ad annum 1301.* Composuit Elemér Mályusz adiuvante Julius Kristó. Budapest, 1988. 477–479.

⁴ Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege. Képes Krónika.* Fordította Bellus Ibolya. Budapest, 1986. 459–471.

⁵ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum I. Textus.* Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 135. (Thuróczy, Chron. Hung. I.)

A XIV–XV. századi magyar történetírás fő vonulatának számító műveken kívül több más kútfő emlékezett Imre királyról, sőt egy rövid bejegyzés nem sokkal készült az uralkodó halála után. A Pray-kódexbe egy kéz a XIII. század elején a magyar királyok jegyzékét írta be Szent Istvántól II. Andrásig, akinél hat uralkodási évet tüntetett fel; ez 1210-re mutat, tekintve, hogy az évek szerinti bontást nem finomította tovább.⁶ E közel egykorú forrás így indokoltan számolt Imrénél kilenc év időt, de szükséztávóságában még a Krisztus születése után eltelt éveket sem jelzi.

Hasonlóképpen szükséztávú a legkorábbi, önálló formában fennmaradt krónikánk. Kézai Simon 1285 előtt keletkezett *Gesta Hungarorum*a csak kivonatosan ismert,⁷ ez magyarázhatja azt is, miért olvashatunk nála csupán ennyit, hogy „*Béla után fia, Imre uralkodott.*”⁸ Kézai másutt mond újdonságot: az idegen eredetű nemeseket felsorolván említi, hogy Simon és testvére Mihály, akiktől a Martonfalvi nemzetség származik, Imre királysága alatt jött hazánkba, az aragóniai hercegnő, Konstancia nászkíséretében. Kegyes fogadtatás lett osztályrészük, sőt amikor hűguk, Tota férjhez ment Benedekhez, a királyi pár hozomány gyanánt Martonfalvát adta nekik.⁹ Csakhogy Kézai krónikája hamar feledésbe merült; elavulttá, így nélkülözhetővé tették a XIV. századi szerkesztők, akik viszont II. András idejére helyezték Simon és Mihály bejövételét.¹⁰ Thuróczy, aki szemmel láthatólag már nem ismerte Kézai írását, ezt a változatot emelte be *Chronica Hungarorum*ába.¹¹

Ahogy a XIII. századból Kézai Simon magyar története, úgy a XIV. századból is akad olyan forrás, amely az ismert krónikaszerkesztésekhez képest többletinformációkat hordoz. A *Zágrábi* és a *Várad*i Krónika ikerszövegének eltérései pedig további fontos tanulsággal szolgálnak.¹² A tömör királyjegyzék azzal tűnik ki, hogy az elbeszélő kútfők közül ez őrzi a legtöbb adatot az Árpád-házi leszármazottakról, sorra véve a másutt nem említett XII. századi hercegeket, akik valószínűleg fiatalon haltak meg. III. Bélának négy fiát jegyzi: „*Első volt Imre herceg, aki követte őt a királyságban; második András herceg, később király, IV. Béla király apja; harmadik volt Sa-*

⁶ Madzsar, Emericus: *Annales Posenienses*. (Praefatio.) Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 121–122.

⁷ Hóman 1925. 62–65.; Almási Tibor: Kézai Simon. Kristó Gyula főszerk.: *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994. 348. (KMTL.)

⁸ Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 184.

⁹ Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 190–191. V. ö. Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) I. Budapest, 1923. 60. (197–198. sz.) (Szentpétery, *Reg. Arp.* I.)

¹⁰ Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 302.

¹¹ Thuróczy, *Chron. Hung.* I. 69.

¹² Szentpétery Imre kimutatta, hogy az 1354-re bevégzett zágrábi szöveg az elsődleges, erre mutat vissza az 1374 után keletkezett váradi statutumkönyv krónikás része. Szentpétery Imre: *A Zágrábi és a Várad*i Krónika egymáshoz való viszonya. Századok 1934. 410–425.

lamon herceg; negyedik volt István herceg.”¹³ Imre korához érve a leírtak a szövegromlás egy lehetséges fajtáját példázzák. A *Zágrábi Krónika* a halál idejét 1204-ben jelölte meg, ezzel legkorábbi elbeszélő kútfőnk, amelyik helyes dátumot hoz, ám a váradi változatban az MCCIV-es szám MCC-ra (1200) kopott.¹⁴ Kissé alább elgondolkodtató különbség mutatkozik Imre király családi történetének előadásában. A *Zágrábi Krónika* fogalmazásában Imre „*első fia László herceg volt, aki őt követte a királyságban.*” (Míg a *Váradi Krónika* egyetlen fiút említ csak.)¹⁵ A *Zágrábi* és a *Váradi Krónika* között a leginkább számottevő eltérés az utóbbi többletében áll. Imre 1203-ben gazdag adományt tett a nagyváradi egyház javára, amely jelentős jövedelmekkel gyarapodott.¹⁶ Az okmány kivonatos tartalma itt is fennmaradt, bár némi elétérést mutat az átiratok változataihoz képest.¹⁷ Egyedülálló hát az elbeszélő források között a *Váradi Krónika* azon híradása, amely élő közelségbe hozza Imre királyi tevékenységének legalább ezt a megnyilvánulását.¹⁸

A középkor történeti irodalma ezeken felül semmi újdonságot nem mutatott fel. A szövegek a XIV. századi szerkesztést követik jól-rosszul. Általában a rontott MCC-as szám szerepel a király halálozási évül feltüntetve, erre jó példa a *Pozsonyi Krónika*.¹⁹ Közös vonásuk még, hogy a Martonfalvi-ösök bejövetelét II. András korára helyezik.²⁰ Krónikás hagyományunk tehát erősen hiányos képet tár elénk Imre királyról; látszik, hogy emlékezetét gyors feledés homályosította el. A családi történetre szorítkozó írók két, hamar elfeledett kivétellel országlásának pusztá időhatárait jelölték ki. Ezt a keretet a honi műveltség nem belső fejlődéssel, hanem idegen hatásra kezdte kitölteni.

2. Bonfini és követői (XVI–XVII. század)

Hunyadi Mátyás király udvarában a középkori és az újkor felé mutató történeti műveltség találkozott. Előbbit Thuróczyhoz, utóbbit két itáliai humanistához szokás kötni. Ez általánosságban igaz is, kiváltképp az újabb korszakok tárgyalását tekintve,

¹³ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211.

¹⁴ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211. V. ö. uo. 463. A dátumról l. még Szentpétery, Emericus: *Chronicon Zagrabense cum textu Chronici Vardiensis collatum.* (Praefatio.) Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 199.

¹⁵ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211.

¹⁶ Szentpétery, Reg. Arp. I. 67. (207. sz.)

¹⁷ Erről összefoglalóan l. Szabados György: *Egy Imre-kori adomány fennmaradásáról.* Kristó Gyula szerk.: *Acta Historica.* Tomus CXV. Szeged, 2001. 3–11.

¹⁸ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 204., 211.

¹⁹ Szentpétery, SS. Rer. Hung. II. 41. E forrás szorosan kapcsolódik a Budai Krónikához Domanovszky Sándor: *A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések.* Századok 1905. 405.

²⁰ Szentpétery, SS. Rer. Hung. II. 63., 139. Kivétel ezalól a Pozsonyi Krónika, amely nem is tartja számon őket a jövevény nemzetségek között.

csak hogy az Imre-kor esetében nem itt húzódik a választóvonal. Ugyanis amíg Petrus Ransanus megelégedett a krónikaszöveg továbbkurtításával,²¹ addig a nála felkészültebb Antonio Bonfini tartalmas politikatörténeti előadást készített, kellő súlyt helyezve az események nemzetközi hátterére.

Bonfini mindjárt új időpontra tette az uralkodóváltást; szerinte az 1199-ben ment végbe.²² Imre személyes tulajdonságairól igen kedvező képet alkotott: „*Harmadik Béla eltávozta után fia Imre az egész nép és a főnemesség szavazatával követte atyját, mert az öröklés joga mellett becsületessége és bölcsessége mindenkit az ő megválasztására buzdított. Miután elnyerte a királyi tisztelet, atyja minden intézkedését, amit az erkölcsök féken tartására és a vétkek elnyomására vonatkozott, a legnagyobb gondossággal tartott hatályban. És nem csupán az ország kormányzásában, de még a szövetségek, elsősorban a dalmátok oltalmazásában is fáradozott, nehogy a királyságból elveszítsen valamit.*”²³ Itt is látszik, hogy az ismeretgyarapodás forrása az egyetemes történelem. Ennek megfelelően Imre országlásának is csak azon vonatkozásaira derül fény, amelyek nyugat-európai, elsősorban itáliai fejleményekhez kapcsolhatók.²⁴ Fontos hangsúlyozni, hogy a testvérviszály legemlékezetesebb fordulata, az ő műve lapjain került be a magyar történeti emlékezetbe; tudniillik amidőn Imre fegyverei nélkül, csak királyi jelvényeivel ment át az ellenséges táborba, s ott személyes bátorsága révén, tekintélye erejével ejtette foglyul pártütő öccsét.

A szépirói toll hegyére is kívánczó jelenetet Imre-párti felfogásban örökítette meg Bonfini. Kiemelte az ifjabb testvér nagyravágyását, valamint úgy értékelte a király tettét, hogy dicsőségesebb győzelmet aratott magatartásával és szavaival, mint amelyet fegyvereivel arathatott volna.²⁵ Az András herceg harcosai között – Bonfini szája íze szerint – „előadott” királyi szónoklat elejét érdemes felidézünk ahhoz, hogy lássuk, milyen eszméket tükröznek az érvek: „*Ki lesz hát, katonák, aki a királyok szentséges vérére kezet mer emelni? Ki lesz, aki Szent István akaratából e méltóság elnyerőjét lesújtani akarja? És, ha minden hatalom az Istentől ered, ki lesz hát az, aki a királyi felséget erőszakkal meggyalázza? Hiszen maguk a királyok méltóságukat tekintve még akaratuk ellenére is tartoznak elviselni a tiszteletet s hódolatot. Nem Imre vagyok, nem is magánember, hanem a mennybéli István helytartója, le-*

²¹ Petrus Ransanus: Epithoma Rerum Hungaricarum. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Budapest, 1977. 120.

²² Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum Decades. Ediderunt I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tomus II. Decas II. Lipsiae, 1936. 144–145. (Bonfini, RUD. II. 1936.)

²³ Bonfini, RUD. II. 1936. 145.

²⁴ Antonio Bonfini kütfőismeretéről, illetőleg írói módszeréről átfogóan I. Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Budapest, 1973. 72–77.

²⁵ Bonfini, RUD. II. 1936. 148–149.

származottja és örököse, az állam megszemélyesítője, akit nem a ti választások és az örökjog, hanem ama istenség s a szent korona eszméje állított Magyarország királyául.”²⁶ Van itt minden. Kezdve az Árpádok vérszentségén, folytatva a Szent István-i akarattal, közbeékelve a hatalom égi eredetét, évszázadokkal előlegezve az „állam én vagyok” szemlélet modernségét, hogy végezetül Isten, a Szent Korona tana, a dinasztikus öröklésrend és a választási jogban megnyilvánuló kezdetleges „népfel-ség” elve kavarodjék össze.

Bonfini új szemléletű összefoglalása szakított a krónikák hagyományával, de ennek volt némi hátulütője: a folyamatos történetmondás közben elsikkadt az időrend. Mintha érezték volna ezt a Bonfini-mű korai kiadói is, akik a szöveg mögé más írók kronológiáit szerkesztették. Zsámboki János, a teljes *Decades* első közlője Bakschay Ábrahám *Kronológia a magyar királyokról* című összeállítását vette fel. Ennek rövid sorai a Bonfini előtti krónikás műveltséget tükrözik,²⁷ s ez a legkorábbi nyomtatást ért munka, amelyik Imre király helyes uralkodási évhatárait rögzíti. Régies műveltségéből feltételezhető, hogy az évszámokat valamelyik kevésbé forgatott krónika kódexében lelhetjük.²⁸

Bencédi Székely István 1559-ben kiadott műve, a *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól* az első magyar nyelvű história, amely viszont egyetemes történelmet mondott. A világkrónika kiforrotlan tudásra vall: Imre király trónon töltött idejét rosszul állapítja meg (1193–1201), III. Ince pápa pontifikátusának kezdetét (1198) és tartamát (18 év) viszont helyesen közli. Ő az első magyar történetíró, aki III. Incéről emlékezik – nem túl kedvező hangvétellel, ráadásul magyar vonatkozás nélkül.²⁹ Heltai Gáspár erdélyi nyomdászmeister munkája, az első magyarul írott nemzeti történet bevallottan nem saját kutatómunka gyümölcse. A *Krónika az Magyaroknak dolgairól* főleg a *Decadest* kivonatolta. „Ez [Imre] mikoron meg koronázták volna, mindenben arra ügyekezék vala, hogy az atya példaiát követhetné.” Az András elfogása előtti beszéd is Bonfinit idézi.³⁰ Heltai Gáspár sem fukarkodott a dicséző jelzőkkel. „Czendes és békeséges király vala ez, és igen szeligy erkölczü.”³¹

²⁶ Bonfini, RUD. II. 1936. 149.

²⁷ Abrahami Bakschay Chronologia De Regibus Hungaricis. Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarum Decades quatuor, cum dimidia Ioan. Sambuci Tirnauensis. Basileae, 1568. 905.

²⁸ Szabados György: A krónikáktól a Gestáig. Az előidőszemlélet hangsúlyváltásai a 15–18. században. Irodalomtörténeti Közlemények 1998. 620.

²⁹ Székely István: *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól*. Krakkó, 1559. 177v–178r.

³⁰ Heltai Gáspár: *Krónika az Magyaroknak dolgairól*. Kolozsvár, 1575. 51r. (Heltai 1575.)

³¹ Heltai 1575. 51v.

Az 1600-as évek szűkös termését a mozdulatlan minőség, Thuróczy és Bonfini töretlen befolyása jellemzi. Némi változás csak a történelem szemléletében mutatkozik, de az a XVIII. századra is kihatott. Az új látásmódot Révay Péter alapozta meg, a Szent Korona-kutatás életre hívója. A koronaőr első nemzeti ereklyénk sorsformáló erejét választotta könyve tárgyául. Imre idejéből a testvérvizsoly került írói tolla hegyére. Meglepő, hogy a tétlen Imrét a becsvágyó Andrással állította szembe, de meglepőbb az a fordulat, amely a herceget tüzelő okokban az ifjonti hevületet és a gonosz sugallatokat látatja. Gondolatmenete ugyanis erősen emlékeztet a *Kölni Királykrónika* azon soraira, amelyek a herceg pártütését magyarázzák.³² Olybá tűnik, mintha a koronaőr ismerte volna ezt a középkori német kútfőt (legalább is e híradását). E gyanú tovább erősödik Révay Péter történelmi hasonlata láttán: IV. Henrik német-római császárt nem védte meg uralkodói jelvényei tekintélye, így a fia érdekében eljáró érsekek megfosztották méltóságától, míg Imre a „*hadrendbe állított katonák között, rémisztő fegyverzörgésben sértetlen és csorbítatlan maradt.*”³³ Révay következtetése eképp a Szent Korona-tan Imre királyra alkalmazott példázata, ahol a személy teljes tétlenségre kárhordatottan adja át minden dicsőségét a csodás fejének. Mégha túlon túl le is egyszerűsíti okfejtését a Szent Korona erejére, de legalább következetes szemléletet tükröz. Nem így Gersei Petthő Gergely, a kor egyetlen nemzeti nyelvű teljes magyar történetének írója. A *Rövid Magyar Chronica* Heltai Gáspár Bonfini-kivonatán alapszik, sőt Imre jellemzése nem is annyira a toll, mint inkább az olló használatát sejteti. „*Ez csöndes és békeséges Király vala, szelígy erkölcsű, és mindenben az Attya példáját követi vala.*”³⁴

XVI–XVII. századi történetírásunknak nem nagyon sikerült kilépnie Bonfini árnyékából. Ebben közrejátszott az is, hogy nem volt tudatos forrásgyűjtés. A magyar középkor legnagyobb kútfőcsoportját alkotó oklevéltömeg parlagon hevert, az ország hiteleshelyi gyűjteményeiben szétszórva (részint Bécsbe szállítva), a törökkori harcok pusztításainak kitéve. Teljes magyar históriák ritkán bukkantak fel, s Révay Péter új szemlélete, az ismeretbővítés felé tett néhány mozdulata is csupán kicsiny repedést tört a historiográfia jégpáncélján. A XVI. századi kiadású kronológiák közül is egyedül Bakschay Ábrahámé volt helyes. A minőségi megújulás, valamint annak alapfeltétele, a szervezett forrásfeltárás a béke beköszöntével bontakozhatott ki.

³² V. ö. Gombos, CFHH. I. 482.

³³ Petrus de Rewa: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae Commentarius*. Augustae, 1613. 19–20.

³⁴ Petthő Gergely: *Rövid magyar krónika*. Bécs, 1660. Fr.

3. Eredmények a programszerű történetírás első évtizedeiben

Kishevesi Hevenesi Gábor 1695 táján közzétett felhívása, amellyel a magyar egyháztörténeti források összegyűjtésére buzdított, a tudomány minden ágát serkentő programnyilatkozattá nőtt.³⁵ Oly nagy szellemi energiák szabadultak fel, amelyek hamar átszakították a hirtményben foglalt tematikai gátat; hatásuk általánossá vált, s ez a régi múlt kutatásában gyorsan megmutatkozott. Legszorgosabbnak és legeredményesebbnek a Jézus Társaság tagjai bizonyultak: közülük kerültek ki a megéledt tudomány első képviselői. Turóczi László rövid királytörténeti áttekintése erősen bővült ismeretkörről árulkodik. Előadásában több, figyelemreméltó újdonságra lehetünk: tud Imrének, majd III. Lászlónak apja életében történt koronázásáról, értesít Bulgária meghódításáról.³⁶ (Ez utóbbi megállapítása XVIII. századi íróink szívesen, büszkeséggel hangoztatott tétele marad; az oklevélkritika honi kifejlődése után tartathatlanná válik.) Érdekes, hogy III. László korához újabb elbeszélő kútfőkre utal (bár ezek valójában Imre királyságáról őriztek meg igen értékes híradásokat), mint „*az Admonti és az Osztrák Krónika, s más egyebek*” hagyományára.³⁷

Turóczi László tehát az osztrák évkönyvirodalom terméséből adott ízelítőt, míg rendtársa, Timon Sámuel újabb irányba indulva keresett és talált értékes forrásokat. Eddig Itália és Németország felől érkeztek adatok; Timon a Tengermellék íróit vallatta. I. László szentté avatása kapcsán feljegyzi, hogy „*Perugiai Bernát Imre király tanítója volt, és 1200-ban III. Ince spalatói érsekké szentelte.*”³⁸ Igaz, Bernát főpapságának kezdetét két évvel későbbre datálta, mint ahogy az ténylegesen történt, de a klerikus említése az Imre-kor legfontosabb dalmát forrásához vezet minket. Az 1202. esztendő eseményeinél utal elsődleges dalmáciai kútféjére. „*Imre egymaga fegyvertelenül, csak királyi pálcájával (ahogy azt a főesperes állítja) testvére seregét lefegyverezte, Andrást pedig fogságba vetette.*”³⁹ A szerző, Tamás spalatói főesperes még ismerhetett Imrével korosztályos személyeket.⁴⁰ Ő volt a király bátor tettének első

³⁵ Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. Hóman Bálint munkái II. Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938. 393. (Hóman 1938.)

³⁶ Turóczi, Ladislaus: *Ungaria Suis cum Regibus Compendio data*. Tyrnaviae, 1729. 223. (Turóczi 1729.)

³⁷ Turóczi 1729. 223.

³⁸ Timon, Samuel: *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum a nativitate Divi Stephani Primi Regis Apostolici*. Cassoviae, 1736. 21. (Timon 1736.)

³⁹ Timon 1736. 23.

⁴⁰ Almási Tibor: Spalatói Tamás. KMTL. 659–660. Tamás művének forrásairól legújabban I. Kurelac, Miroslav: *Narrative sources*. Supićić, Ivan ed.: *Croatia in the Early Middle Ages. A Cultural Survey*. London, 1999. 324–328.; történeti hiteléről I. Szabados György: *Imre és András*. Századok 1999. 108–110.

lejegyzője; minden más változat – így Bonfini elbeszélése is – az 1266-ig írt *Historia Salonitanorum* szövegére mutat vissza. Sajnos a jezsuita kutató itt újabb időrendi akadályokba botlott. A herceg elfogását 1203-ról egy évvel korábbra hozta és Zára eleste (1202) elé illesztette.⁴¹ Mindazonáltal elvitathatatlan érdeme a dalmáciai kút-fők beemelése a magyar történeti köztudatba. A későbbi Jézus-társaságbeli szerzők – Péterffy Károly, Schmitth Miklós, Pray György és Katona István – összegzései előtt érdemes a megélenkült forráskiadói kedv gyümölcseit tekintenünk, amelyek viszont másutt teremték.

A nagyhatású evangélikus tudós Bél Mátyás kezdeményezte hazánk történeti földrajzának elkészítését. A Pozsony megyét bemutató részében Imre király 1197-es oklevelének első közlésére bukkanunk, amely által a hű Sbima fia Zerkowoy pozsonyi várjobbágyot örök szabadsággal jutalmazza.⁴² Bél kiadói munkásságának hozadéka még a *Magyar történeti apparátus*. Két XVI. századi kronológiája kétféle felkészültséget tükröz. Siegler Mihály 1191 és 1200 közé helyezi Imre országlását, Gregorianczi Pál viszont eljutott a 1196–1204-es időhatárhoz.⁴³ A kor legnagyobb terjedelmű és hatású XVIII. századi kútfőkiadványa megint hozzá fűződik. Bár ezt nem az ő neve fémjelzi, ámde nagy segítségére volt a bécsi szerkesztőnek, Johann Georg von Schwandtnernek. A *Scriptores Rerum Hungaricarum* tartalmazza Thuróczy, Ransanus históriáit,⁴⁴ Révay korona-történetének mindkét változatát.⁴⁵ A harmadik kötetet a délnyugati társországok írói töltötték ki. Ioannes Lucius 1480-ig vezetett dalmát-horvát története több Imre-kori oklevelet, illetve Spalatói Tamás idézetet hoz.⁴⁶ Érdekessé, hogy a kötetben Lucius után éppen a főesperes következik.⁴⁷ Történetíróink ettől kezdve az ellentáborban tett királyi látogatást bemutató kizárólag hozzá fordulnak. E gyűjtemény ilyenformán középkori források – *Historia Salonitanorum* és a Lucius idézte századi okevelek – közzétételével lett az Imre-kor megismerésének hasznos segítője.

Péterffy Károly fontos belpolitikai fejlemény – igaz, nem teljes – feltárásával újított. A jezsuita kutató két 1199-es szentszéki levél alapján tudósít az uralkodó és

⁴¹ Timon 1736. 23.

⁴² Bél, Matthias: *Notitia Hvgngariae Novae Historico Geographica*. Tomvs primvs. Viennae, 1735. 115.

⁴³ Michaelis Sigleri *Chronologiae Rerum Hungaricarum, Transylvanicarum et Vicinarum Prouinciarum*. Bél, Matthias: *Adparatus ad Historiam Hvgngariae*. I. Posonii, 1735. 52. (Bél, AHH.), Paulli Gregorianczii *Breuiarium Rerum Hungaricarum*. Bél, AHH II. Posonii, 1745. 90–91.

⁴⁴ A szempontunkból fontos részeket l. Johann Georg Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum I*. Vindobonae, 1746. I. 148., 166. (Schwandtner, SS. *Res. Hung.*)

⁴⁵ A szempontunkból fontos részeket l. Schwandtner, SS. *Res. Hung.* II. Vindobonae, 1748. 444–445., 625–627., 840., 856.

⁴⁶ Schwandtner, SS. *Res. Hung.* III. Vindobonae, 1748. 234–248.

⁴⁷ Tamás *Historia Salonitanorum*ának Imre-kori részletét l. Schwandtner, SS. *Res. Hung.* III. 567–569.

Boleszló váci püspök tettelegességig fajult ellentétéről. III. Ince pápa egyfelől a király szemére veti a főpap bántalmazását, másfelől utasítja Saul kalocsai érseket, hogy járjon végére az ügynek. Nem csoda, hogy Imre alakját innentől sötétebb tónussal árnyékkolták a történetkutató papok, így Péterffy is mint méltatlan, vétkes tettéről emlékezik.⁴⁸ Bár nem hallgatja el a püspök kiengesztelését, de az eset elítélése ettől fogva nagy hangsúlyt kapott az egyházi íróknál, ráadásul a király álláspontját őrző válaszlevelet 1867-ig nem ismerte a magyar tudományos élet.⁴⁹

E szellemi körhöz rendhagyóan kötődik még Kollár Ádám Ferenc is, aki minden tehetségét az osztrák abszolutizmus szolgálatába állította, és a renegátok hevességével támadta a múltból vallott nemesi-nemzeti, egyházas felfogást.⁵⁰ Nélkülözhetetlen volt ezt előrebocsátani, ugyanis ennek segítségével éppen a váci eset újszerű megítélése magyarázható. Kollár, noha nem ismerhette Imre király válaszlevelét, a rendelkezésére álló kútfőket az államérdekek alá vetve érvelt az uralkodó igaza mellett – és Péterffyvel szemben. „*Mindenesetre úgy vélem, Imre király inkább az eljárásban, mint a tettben tévedett. A módot, amelyhez folyamodott, méltán menti azon idők zordsága, mikor még Péter cár is a felségsértőket saját kezűleg végezte ki. A tényről pedig, hogy királyi jogon az egyház kincseit, mások közlése szerint, lefoglalhatta, majd Boleszló vagyonát az államkincstárnak átadhatta; ez törvényeinkből mindenki előtt ismert.*”⁵¹ Szemléleti anakronizmusát a késő-középkori Hármaskönyv idevágó részeire történt hivatkozással tetézi, az egyházas elfogultságot pedig egy másikkal váltja fel.

4. Pray György és Katona István kora

Pray György 1763-ban a *Magyarország Királyainak Évkönyvei* révén olyan újító hatású összefoglalás jelentetett meg, ami Bonfini óta váratott magára. Az első, Imrere vonatkozó kitétel a III. Béla idejében történt koronázás volt. Azt, hogy miért lett „*Imre atyja életében királlyá szentelve*”, ő indokolta elsőként, méghozzá I. Manuél Komnenos bizánci császár (1143–1180) Bélára gyakorolt hatásával.⁵² Úgyszintén Pray

⁴⁸ Péterffy, Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae Celebrata*. Posonii, 1741. 84–86.

⁴⁹ Imre 1199-ben kelt válaszlevelének első magyar kiadását I. Wenzel Gusztáv: *Árpádokor Új Okmánytár*. VI. Pest, 1867. 198–201. (127. sz.)

⁵⁰ Dümmerth Dezső: *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében*. Kollár Ádám működése. *Filológiai Közöny* 1966. 398–413.

⁵¹ Kollár, Adamus Franciscus: *Historiae Diplomaticae Ivris Patronatvs Apostolicorvm Hvngariae Regvm*. Vindobonae, 1762. 135–136. Újszerűen utal Werbőczy István Tripartitumára (II. 44., 51.) E cikkelyek az egyházi személyek főbenjáró bűneseteit határozzák meg, illetve azt, hogy a főpapokat elődeik vétkéért elmarasztalni nem lehet.

⁵² Pray, Georgius: *Annales Regvm Hvngariae*. Pars I. Vindobonae, 1763. 175. (Pray 1763.)

emelte be szakirodalmunkba a III. Béla király 1196-os elhunytáról tudósító osztrák évkönyves adatokat, csakhogy nem egyetértőleg, hanem vitatva azokat „*az írók bizonytalansága Béla halálát illetően*” oldaljegyzettel.⁵³ Imre önálló trónbirtoklására így csak az 1199 és 1204 közötti időszakot engedélyezte, amelynek elején mindjárt a Vácott történeteket ecseteli. A komor felütést – „*Ő [Imre] uralkodása elejét a váci püspökön elkövetett súlyos vétekekkel szennyezte be*” – hasonlóan zord hangvételű értékelés követi. „*Boleszló váci püspökkel pedig, akinek szigorú erkölcsse és bölcsessége mindenki előtt ismeretes volt, nem tudni, mi okból, igen méltatlanul bánt.*”⁵⁴ Pray másutt sem igazodott el az időrend útvesztőiben. András foglyulejtését Timont követve 1202-nél és Zára bevétele előtt tárgyalja. A hercegi táborban történekről beszámoló Tamás főesperes változatához nem fűz megjegyzést. Végül az alábbi tanulságokat vonta le Imre oszágulásából. „*Igen sikeres lett volna, hogyha mások akarata nem támaszt belviszályt. Mégis az atyjától hatalmasnak örökölt királyság alá igazta Szerbiát, sőt az akkoriban igen erős bolgár nemzet felett is diadalt aratott. Így lett a világ ámulatára az időközben bekövetkezett változás. Mert amíg [III.] István alatt a hadtudományok elhanyagolásából kifolyólag Manuél Dalmáciát, Horvátországot, Szerbiát és a Szerémséget megszállván elragadta, s Magyarországot egészen szűk határok közé szorította; nem sokkal később, a szerencse fordultával Béla és Imre alatt uralmát hatalmasan kiterjesztette. Mindez jól mutatja, mily különbözően hatnak a hanyag és a serény fejedelmek a közügy boldogulására.*”⁵⁵ Ma már persze indokolatlanak tűnik III. Istvánon elverni a port, hiszen az átmeneti országcsönkítással, ami nem hazánk akkori haderején múlt, lényegében a bizánci hűbért váltotta ki a fiatal király és kormányzata,⁵⁶ ám ennek felismerését a tudomány korabeli állapotán túl a vezérgondolat, a XII. századi magyar birodalom ideája sem segítette elő. A hódítást felidéző sorok kiváltképp az 1700-as években mutattak jól, állandó jogalapot nyújtva a délre tekintő hatalmi politikának. Ennél fontosabb, hogy az *Annales* írója nem üres általánosságokban, de tényekkel alátámasztva érzékeltette: Imre az atyai életmű tevőleges folytatója volt.

Az *Annales Regvm Hvngrariae* a XVIII. századi magyar történetírás fénykorát vezette be. A szervezett forráskutatás nemzetközi mozgalmába illeszkedik,⁵⁷ amelynek egyik jelentős hozadéka lett III. Ince pápa kiterjedt levelezésének közzététele. Mindez különösen fontos számunkra, hiszen a katolikus egyházfő pontifikátusának első hat éve egybeesett Imre királyságával. Az oklevelek másik körébe a tengeremel-

⁵³ Pray 1763. 182.

⁵⁴ Pray 1763. 184.

⁵⁵ Pray 1763. 193.

⁵⁶ Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996². 203.

⁵⁷ Hóman 1938. 392–397.

léki tárgyúak tartoznak. E diplomák Timon kortana óta színesítik a Bonfininál olvasató fejezeteket. Az elszórt kútfőadatok a XVIII. század utolsó harmadára egy ropant terjedelmű „illír” monográfiává nőttek: ekkor Daniel Farlati teljes politikai egyháztörténettel ajándékozta meg a horvát–dalmát historiográfiát. Az olasz jezsuita az érseki méltóságviselés szerint tagolva mutatja be a spalatói főegyházmege múltját. Részletes életrajzot közöl Perugiai Bernátról, Imre nevelőjéről, a későbbi érsekről. A testvérharc kapcsán végre kiigazította az 1202–1203-as évek eseményrendjét: előbbre Zára ostromát, későbbre a lázadó öcs elfogását tette.⁵⁸ Daniel Farlati jelentős előmozdítója volt politikai történetírásunknak, hatása hamar megjelent jezsuita historiográfiánkban.

Katona István negyvenkét kötetre rúgó főműve, a *Historia Critica* a magyar történetírás legnagyobb egyéni teljesítménye, a honfoglalástól 1810-ig öleli fel a múltat. A *Historia Critica Regvm Hvngrariae* negyedik, 1781-ben kiadott kötete a III. István és III. László országglása közé eső időszakaszt (1162–1205) tárgyalja. Ha Pray és Katona főművének címét és tartalmát összevetjük, feltűnik, mennyivel gondosabb a kritikai történelem kronológiai kimunkáltsága, mint a vállaltan évkönyvszerű királyságtörténeté. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Katona István minden időrendi kérdésben helyesen ítélt. Mindjárt III. Béla király trónfoglalásánál akad egy rossz évszám, 1173 a valódi 1172 helyett.⁵⁹ (Igaz, a téves 1173 újabb külföldi szerzőknél is fel-feltűnt.)⁶⁰ Jobban sikerült III. Béla végidejének megállapítása. Katona volt az első, aki a honi hagyományt osztrák évkönyvi bejegyzéssel ötvözte. Minthogy a *Zágrábi* és a *Váradai Krónika* rejtve maradt előtte, a *Budai Krónika* szövegéből indult ki és jutott el 1196. április 23-ához.⁶¹ Ezt a dátumot fogadja el napjaink szakirodalma is.⁶² Katona István elsőként tett utalást Imre életkorára: „nem lehetett huszonnégy évesnél több, amikor apja halála után az egyeduralmat gyakorolni kezdte.”⁶³ Ezzel a legkorábbi lehetséges születési dátumként 1172-t jelölte ki.

Hosszan lehetne akár e helyt is sorolni a Katona Istvánhoz fűződő historiográfiai újdonságokat, amelyek néhol csak egy-egy oklevél első közlésében merülnek ki, másutt viszont több – esetenként különböző műfajba tartozó – írott emlék együttes elem-

⁵⁸ Farlati, Daniel: *Illyrici Sacri Tomus Tertius. Ecclesia Spalatensis olim Salonitana. Venetiis, 1765. 234–237.*

⁵⁹ Katona, Stephanus: *Historia Critica Regvm Hvngrariae. Stirpis Arpadianae. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum...* Tomvlvs IV. Complectens res gestas Stephani III. Ladislai II. Stephani IV. Belae III. Emerici, Ladislai III. Posonii–Cassoviae, 1781. 218. (Katona 1781.)

⁶⁰ Barber, Malcolm: *The two cities. Medieval Europe, 1050–1320.* London – New York, 1997. 375–376.; Bréhier, Louis: *Bizánc tündöklése és bukása.* Budapest, 1999. 313.

⁶¹ Katona 1781. 449–455.

⁶² Makk Ferenc: *III. Béla és Bizánc. Századok 1982. 59.*

⁶³ Katona 1781. 460.

zéséből tárulnak fel. Így például Szent Korona őrzési helyéről egy 1198. december 21-én kelt szentszéki irat kapcsán nyilatkozik, idézve még Hartvik püspök Szent István legendát és Révay Péter koronatorténétét.⁶⁴ III. Ince pápa 1199 elején megfogalmazott üzenetei „*után nem sokkal, hogy ezeket Imre kézhez vette, embertelen gonoszságot követett el Boleszló váci püspökön.*”⁶⁵ A tény, csakúgy, mint annak elítélése, ismerős. A szerbiai hódítás jelentőségéhez méltó hangsúllyal szerepel, és az országgyarapítást annak XII. századi előzményeivel együtt, III. Ince elismerő levelei alapján ecseteli. „*Nyilvánvaló... hogy a pápa örömmel üdvözölte Imrét, amiért a nagyszupán földjét a maga uralma alá hajtotta, mivel az egykoron Magyarország hatalma alá tartozott. Mégsem látom, milyen jogcímen háramlott Magyarországra, hacsak nem Ilona, II. Béla felesége, avagy Belus, a királyné testvére, aki sokat tartózkodott Magyarországon, amint arra a maga helyén rámutattunk, amazt a Szent Koronára át nem ruházta. Lehet, hogy már András herceg is emiatt támadta meg 1198-ban Hulmot és Rasciát, ahonnan győzelemmel tért vissza.*”⁶⁶ Hasonló jogszerűségi kérdéseket feszegetett, amikor egy 1202-re datált – ám az újabb forráskritika által hamisnak találtatott⁶⁷ – oklevél elején Imre királyi címeinek sorában Bulgáriára akadt. Feltűnt neki, hogy Bulgária elfoglalását egy régi író sem említi, ezért így vélekedett: „*Érdekes, hogy itt Bulgária és nem Szerbia királyi címét viseli, holott az előbbit nem teljes területében, míg ez utóbbit egészében hódoltatta. Hacsak nem elébb annak egy részét csatolta el, mint emezt István elűzésével; ezt az oklevelet adhatta ki korábban, mint azt, amely Szerbia magyar alávetését hirdeti.*”⁶⁸ Zára eleste Farlatinak és forrásainak köszönhetően valós helyére került. 1203 balkáni krónikáját az Imre-kori rész talán legnagyobb horderejű újdonsága követi.

András foglyulejtését előbb Bonfini, majd Spalatói Tamás eredeti változatában, vagyis egyetlen nézőpont szerint olvashatták történetíróink. Katona István is először az Imre dicsőségét hirdető elbeszéléseket veszi sorra. Józan kritikai érzéke megóvja attól, hogy az itáliai humanista szónoklatát idézze; arra csak utal: szó szerint kizárólag Tamás főesperes, majd a Tamásra hagyatkozó, XIV. században élt velencei Andrea Dandolo jóval rövidebb szövegét vette fel.⁶⁹ A váci eset feletti megbotránkozását immár feledve az amúgy visszafogott Katona nem leplezhette lelkesedését, s így kiáltott fel: „*Akkora volt a koronás fő iránti tisztelet! Akkora kegyelemmel viseltetett*

⁶⁴ Katona 1781. 531–532.

⁶⁵ Katona 1781. 552. Ince leveleit l. uo. 552–557.

⁶⁶ Katona 1781. 627–628.

⁶⁷ Szentpétery, Reg. Arp. I. 60–61. (199. sz.) A korábbi kritikákra való utalásokkal.

⁶⁸ Katona 1781. 631.

⁶⁹ Katona 1781. 694–695.

*Imre király önnön ellenségei iránt!*⁷⁰ Hanem erről az eseményről osztrák kútfő is beszámolt s véleménye korántsem volt hízelgő a királyra. A *Klosterneuburgi Évkönyvek* szövege egyenesen azt állította, hogy Imre csalárd szőszegéssel fogatta el öccsét.⁷¹ Az irányzatossághoz járuló kronológiai zavar nem került el Katona figyelmét. Ő tehát nem „csupán” megismertette ezt a forrást, de mindjárt kemény kritikát gyakorolt felette. A „hibát hibára halmozó” és elfogult annales ilyenformán nem tudta megrendíteni Tamás hitelét, ám a későbbi írók nem olvasták figyelmesen sem a kútfő szövegét, sem a jezsuita bírálatát, ezért innentől kezdve tetszés szerint változnak az eset Imre- és András-párti megítélései.

Katona végül Pray Györgyre emlékeztető szempontok szerint tekinti át a trónon töltött szűk kilenc esztendő legfontosabbnak ítélt fejleményeit. „*Imre a végzettől idő előtt érten nem sokkal élhetett harminc évnél tovább. Kiemelendő a királyság hasznára vált mindenkori serénysége; a testvéri pártütés szította belviszályt – noha készületlenül érte – mindig el tudta rendezni, nehogy súlyosbodjék, sőt elsőként Szerbiát is magyar fennhatóság alá vonta.*”⁷² A királyok végső nyughelyeit tekintve feltűnt, hogy Imrén kívül senki sem temetkezett Egerbe. Ő ezt a város iránti vonzódással, esetleg Katapán egri püspök, egykori kancellár hatásával magyarázza. Előadását az Imre-kor első teljes egyházi és világi méltóságnévsora zárja, az oklevelek alapján.⁷³

Katona István – sok más érdeme mellett – megszilárdította politikatörténetünk időrendi vázát. Hatása megnyilvánult az élete alkonyára érkezett Pray György könyvén is: a *Historia Regum Hungariae* 1196-tól indítja Imre királyságát.⁷⁴ Pray két postumus művében érintette Imre korát. 1786-ban értekezett azon történelmi jogokról, amelyekkel Magyarország valaha is rendelkezett déli melléktartományai felett. A *Commentatio* Imre és Ince sikeres együttműködését hangsúlyozza.⁷⁵ Igazi újdonsággal Pray pecsétana szolgált, a történelmi segédtudományok egyik első hazai szakirodalmi tétele. A XII–XIII. századi darabok leírásai különösen értékesek. A *Syntagma* elsőként közöl ábrát Imre király aranybullájáról, valamint viaszpecsétjéről.⁷⁶

⁷⁰ Katona 1781. 695.

⁷¹ Katona 1781. 696–697.

⁷² Katona 1781. 753.

⁷³ Katona 1781. 755–757.

⁷⁴ Pray, Georgius: *Historia Regum Hungariae* I. Budaë, 1801. 180.

⁷⁵ *Commentatio Historica de Jure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam conscripta a G. P. Anno MDCCLXXXVI. Commentarii Historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum Regno Hungariae nexu. Edidit diplomatibus auctos Georgius Fejér. Budaë, 1837. 7–8., 28–29., 45–49.*

⁷⁶ Pray, Georgius: *Syntagma Historicvm de Sigillis Regvm, et Reginarvm Hungariae. Budaë, 1805. Tab VI. Fig. 6., Tab VIII. Fig. 3.*

Pray és Katona alkotói munkásságának fénykorában, 1761 és 1801 között mások is jelentkeztek politikatörténetekkel, de szerényebb összefoglalásaik ritkán jutottak túl az *Annales Regvm Hvngrariae* és a *Historia Critica* kivonatolásán, így csak annyiban érdekesek, milyen szemlélet hatotta át előadásait. 1770-ben két jezsuita szerző adta ki könyvét. Horváth Mihály főleg az országgyarapodást hangsúlyozta,⁷⁷ míg Palma Ferenc Károly a Vácott történet megítélését, a testvérharcot, Szerbia és Bulgária hódoltatását az ismert birodalmias-egyházias nézet szerint vetette papírra.⁷⁸ Mindkét szerzetes-író nagyjából egyidőben dolgozta át művét. Palma 1785-ben már nem Pray, hanem Katona nyomdokaiban haladt, ezzel együtt erős szemléleti változással élt. Imréről kedvezően nyilatkozik: a váci ügyet mellőzi, sőt a király egyházpolitikájáról igen elismerően szól. „*Erélyes, emelkedett lelkületű fejedelem: az egyházzal és a Magyar Királyságról rövid uralkodási ideje alatt kitűnő méltányossággal gondoskodott: sok fáradságot fordított arra, hogy a boszniai patarénus eretnekeket az igaz hit helyes útjára visszavezesse.*”⁷⁹ Horváth Mihály 1786-ban a valóság határain túlra bővítette Imre országépítő érdemeit: „*azzal, hogy alávetette Felső-Szerbiát... és Bulgáriát, a Magyar Birodalom határait egész a Fekete-tengerig terjesztette ki. E király idején tehát a magyar uralom határai egybeestek Európa határaival.*”⁸⁰ Ez a jezsuita történetíró minden más rendtársánál erősebben, saját korához szóló felhangokkal tartotta életben Imre déli terjeszkedésének emlékezetét. A piarista Horányi Elek szintén a múlt jelenhez szóló tanulságait kereste. Az András herceg szította meghasonlás kártételét általános érvénnyel fogalmazta meg: „*ahol ketten uralkodnak, ott az állam kétfejű szörnyszülötté válik.*”⁸¹ 1790-ben kiadott királyságtörténete címében Révay Pétert, moralizálásában Lanzmayr Ferencet idézi, de a *Nádasdy-Mausoleum* fordítójától ez nem meglepő.

A korabeli magyar nyelvű országtörténetek sorát Losontzi István népszerűsítő kiadványa nyitotta. A *Hármas Kis Tükör* a váci események tömörebb értékelésekor Prayt követi: „*[Imre] Országglásának kezdetén nagy erőszakot tett a Vátzi Püspökön, Boleslauson valamelly titkos okért.*”⁸² A ferences szerzetes Székér Joákim ugyanakkor szinte eleven regényt kerekített a dologból: „*Azomba a' Király néki ugrik a'*

⁷⁷ Horváth, Michaelis: *Introductio ad Historiam Ungariae Critico-Politicam*. Viennae, 1770. 185.

⁷⁸ Palma, Carolus Franciscus: *Notitia Rerum Hungaricarum*. Pars I. Tyrnaviae, 1770. 233–237.

⁷⁹ Palma, Carolus Franciscus: *Notitia Rerum Hungaricarum*. Pars I. Tyrnaviae, 1785³. 577.

⁸⁰ Horváth, Michaelis: *Historia Ungariae Politica*. Pars I. Vindobonae, 1786. 154.

⁸¹ Horányi, Alexius: *De Sacra Corona Hungariae ac de Regibus eadem redimitis Commentarius*. Pestini, 1790. 130.

⁸² Losontzi István: *Hármas Kis Tükör*. Pozsony, 1777. 119.

Püspöknek, és azt az Oltár előtt le-rantzigálván, embertelenül a' földre le-taszította, meg-rugdalta, és ott jelen lévő katonái által csak nem fél hóltan nagy dühösséggel a' templomból ki-hurtzoltatta."⁸³ Latzkovits János kötete csupán egy évvel követte Szekérét, de a kettejük között lévő szellemi távolság ennél sokkalta nagyobb. A magyar történeteknek rövid rajzolattya szemléletét a felvilágosodás, az egyházas világnézetet elutasító hazafiság hatja át. Imre királyt mentető sorai is a jezsuitáktól eredő véleményt támadják. „Azon Bolesló Vátzi Püspökkel- való gyűlölközése-is, mellyel meg-homályosították a Történet-Irók Imrének uralkodását; csak az igasság szeretetéből esett, mint hogy bé-vádolták előtte a Püspököt az írigy, és telhetetlen Káptalanbéliék, hogy a templom kintsét maga részére használja...”⁸⁴ Imréről másutt is nagy elismeréssel írt. „András öttsevel való táborozásában ki-tettzik Imrének nagy szíve, bátor elméje, Magyar Népéhez viseltetett igaz szeretete, mint hogy nem akarta ingyen ontani annak vérét, csak egy veszső-páltzát tartott kezében, midőn egyedül maga ment Andráshoz az ellenség, de nagyobb részént tulajdon Magyar Katonái közé.”⁸⁵

A XVIII. század végi politikatörténet-írás fent idézett példái világosan mutatják, hogy a két nagy jezsuita tudóson kívül e műfajban senki nem tudott új eredményekre jutni. Mindazonáltal a forrásismeret bővülése ekkorra tette lehetővé, hogy a magyar történelem fogalma több és más legyen, mint a királyok tetteinek pusztá elősorolása. Az első „leválási” irány az egyháztörténet felé mutatott, éppen arra, amerre Hevenesi Gábor programja terelte volna a tudományfejlődést. Csakhogy kiteljesedett köztörténelmi alap nélkül nem készülhetett igényes egyháztörténet. Azonban a túlnyomórészt pap-tudósok személye révén az egyházas felfogás rendre áthatotta a politikai történetmondást. Ez érvényesült Imre király esetében is. Tetteit a szerint értékelték, mennyiben feleltek meg a birodalmi országgyarapítás XVIII. századi kívánalma, illetve az egyház tekintélye által támasztott kettős követelménynek. Amíg déli terjeszkedését büszkén emlegették, addig Boleszló püspökkel szemben tanúsított kemény magatartását sokan kárhoztatták, bár Kollár Ádám államérdekű szempontjai, a Palma Károly nézeteiben beállt változás, végül a világi író, Latzkovits János véleménye megtörte az elítélő szavak összhangját. Legemlékezetesebb tette, öccse bátor elfogása osztatlan elismerést váltott ki. Imre király tehát vitatott, de végeredményben pozitív személyiségként vonult be a kritikai magyar történetírásba.

⁸³ Szekér Joákim: Magyarok' Eredete a régi és mostani Magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt. Első könyv. Pozsony-Komárom, 1791. 247.

⁸⁴ Latzkovits János: A magyar történeteknek rövid rajzolattya. Pest, 1792. 56. (Latzkovits 1792.)

⁸⁵ Latzkovits 1792. 56.

GYÖRGY SZABADOS

**King Emeric's historical memory
in the XIII–XVIIIth centuries**

This survey leads the reader from the medieval Hungarian chronicles to István Katona's time, to the beginning of the Hungarian critical historiography, and demonstrates the development of a royal portrait. King Emeric had reigned between 1196 and 1204, his memory turned pale soon after his death. The main stream of the medieval knowledge remembered only his reigning time, his widow's second marriage, and his funeral place. This frame became filled with details by foreign historiographical influence. Bonfini wrote first about Emeric's foreign policy, and his most famous action: the king went to the camp of the rebels without arms, and by his royal authority captured his brother (later King Andrew II). The XVIIIth century brought the age of the organized historical researchment. The most important narrative sources and charters were found and known, so King Emeric's internal policy could be documented well. The Jesuit historians emphasized his southern conquests, but disliked his action against the bishop of Vác. Nevertheless King Emeric was regarded as a positive historical person, and the most important Jesuit scholar, István Katona gave a whole royal portrait about King Emeric's life and reign.

WEISZ BOGLÁRKA

II. András vámmentesség-adományai

A 13. században az árutermelés kiszélesedése a belső kereskedelem felélénkülését eredményezte. Az uralkodók a régi vásárok tartási jogát megerősítették, illetve újabbak létrehozását engedélyezték. Elterjedt a 12. században kialakult *forum liberum* intézménye is. A *forum liberum* szabad, azaz magánföldesúri vásárt jelentett, ahol a király a vásárvámot átadta a szabad vásár tartójának, valamint átengedte neki a vásár feletti joghatóságot is.¹ Ez a kereskedők számára azonban nem sokat jelentett, mert a vásárvámok továbbra is fennmaradtak.

A forgalommal együtt az utakon is megszapordtak a vámok. A vámszedésre az adott jogalapot, hogy az utazó a fizetségért cserébe előnyökre számíthatott. Így pl. karbantartották az utakat, a réveken átkelő alkalmatosság állt a rendelkezésükre, a szükséges helyeken hidak létesültek. A vámok megsokszorozódása arra készítette a kereskedelemben érdekeltet, hogy a maguk számára vámmentességet eszközöljenek ki az uralkodótól. Természetesen már korábban is találkozunk vámkedvezményekkel, de a 13. században válnak igazán jelentőssé.

Jelen munka a II. András király (1205–1235) által biztosított vámmentesség-adományokat veszi sorra. A felmentések különböző mértékűek voltak. Teljes, az egész országra kiterjedő mentesség mellett ismerünk területileg, vagy árucikk szempontjából korlátozott vámmentességet is. Külön kell foglalkoznunk ezek mellett a határkapuknál szedendő vám alól történt felmentésekkel, illetve a külföldi kereskedők számára biztosított kiváltsággal. Ezenkívül korszakunkban egyszeri, alkalmi mentességgel is találkozunk.

I. Teljes, országos vámmentesség

Az adományozottak számára a legfontosabb a teljes vámmentesség elérése volt, amikor a kedvezményezett az ország egész területén vámmentesen közlekedhetett, szállíthatott és kereskedhetett. II. András először 1209-ben adott egész Magyarországra vonatkozó vámmentességet, amikor ennek fizetése alól felmentette a

¹ vö. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 14. Budapest 1961. (a továbbiakban: Fügedi, 1961.) 32.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993. 53.; II. András elsőként 1206-ban engedélyezett szabad vásárt János esztergomi érsek (1205–1222) egyháza számára Gerla faluban. Richard Marsina: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislavae 1970. (a továbbiakban: CDES I.) 112.

templomosokat, valamint népeiket.² Ezt követően 1212-ben a király a Szent Sír Kanonokrend népeinek is országos vámmentességet biztosított a vásárokon és a réveken.³ Ehhez hasonlóan II. András 1217. (június 13-án) a garamszentbenedeki kolostor földjeire települt vagy telepítendő szász, magyar, szláv és bármely más nemzeti-ségű *hospesek* számára ugyanazon kiváltságokat adományozta, mint amelyet a Pesten, Fehérváron és Budán tartózkodó *hospesek* bírnak. Ezek között emlékezett meg az oklevél a vámmentességről.⁴

1235 körül II. András megerősítette a pécsi püspökség korábbi okleveleit. Ezen diplomájában említette, hogy I. András (1046–1060) adományából a pécsi püspökség különböző jogállású népei az ország területén árujukból, valamint az átkelés során nem tartoznak vámot fizetni. Ha valaki mégis zaklatná őket ilyen ügyben, annak 50 márka büntetést kell fizetnie, melynek fele a nádort, a másik fele a pécsi püspökséget illeti.⁵

A fehérvári polgárok kiváltságát, amely többek között országos vámmentességet biztosított, II. András uralkodása alatt Pest városa kaphatta meg. A város 1244. november 24-én kelt privilégiumának túlra utaló szavai alapján ugyanis feltételezhető, hogy a tatárjárás előtt elnyerte azokat a királyi szabadságjogokat, amelyekkel Fehérvár és Nagyszombat rendelkezett.⁶ Györffy György a fehérvári jogok mindkét

² Marko Kostrenčić–T. Smičiklas: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. I–XVII. Zagrabiae 1904–1981.* (a továbbiakban: CD.) III. 84–89.; Karácsonyi János és Szentpétery Imre hamisnak tartják ezt az oklevelet. Karácsonyi János: *A hamis, és hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve] Szeged 1988. (a továbbiakban: Karácsonyi, 1988.) 14–15.; Szentpétery Imre–Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II.* Budapest 1923–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 250. sz.

³ CDES I. 136–137. Reg. Arp. 273. sz.

⁴ CDES I. 178–179.; Az oklevél azonban hamis. Haiczl nem említi, hogy hamisnak tartaná. Haiczl Kálmán: *A garamszentbenedeki apátság története.* 1913. 13.; Fejérpataky László gyanúsra vélte. Fejérpataky László: *Oklevelek II. István korából.* Budapest 1895. 41.; Pauler Gyula formailag „nem aggálytalan”-nak tekintette. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II.* Bp. 1899.² (a továbbiakban: Pauler, 1899.) I. 510.; Erdélyi László, Szentpétery Imre és Siklósi Gyula már egyértelműen hamisnak tartják. Erdélyi László: *Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár 1912.* (a továbbiakban: Erdélyi, 1912.) 28. 3. jegyzet; Reg. Arp. 346. sz.; Siklósi Gyula: *Székesfehérvár.* In: *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)* Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest 1994. (a továbbiakban: KMTL) 628.; Györffy György az 1230-as évek táján készült hamisítványnak minősítette. Györffy György: *Pest–Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárosá alakulásig.* Budapest 1997. (a továbbiakban: Györffy, 1997.) 106.; Richard Marsina szerint a hamis oklevél 1244–1270 között készülhetett. CDES I. 179.

⁵ Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. III/2.* Budae 1832. 421–439.; Az oklevél azonban hamis. Pauler, 1899. II. 590.; Reg. Arp. 544. sz.

⁶ *Elenchus fontium historiae urbanae. III/2.* Ed.: András Kubinyi. Budapest 1997. 39–41.; Reg. Arp. 781. sz.

Pest lakóinak történő adományozását 1231-re teszi.⁷ Ezt az évszámot fogadja el Kristó Gyula is.⁸

Fehérvár kiváltságát egy 1237. május 6-án kelt oklevél szerint Szent István királytól kapta meg.⁹ A Szent István-kori oklevél azonban eredetiben nem maradt fenn. Teljes szövegével sem rendelkezünk, de tartalmát részben ismerjük az 1237. évi oklevél, illetve más városi privilégiumokban található hivatkozások alapján. Ezek szerint a polgárok többek között országos vámmentességet kaptak, amely a határkapuknál is érvényes volt.¹⁰ A „fehérvári jog” a polgárok személyére vonatkozott, és nem területre. A fehérvári kiváltságlevelet azonban nem származtathatjuk I. István korából. Fügedi Erik szerint a 12. század elején készült a privilégiumlevél.¹¹ Györffy György a fehérvári kiváltság kiadását II. István (1116–1131), vagy III. István király (1162–1172) nevéhez köti.¹² Degré Alajos szerint ezt a kiváltságlevelet inkább II. István adta a fehérváriak számára.¹³ Kristó Gyula szerint az oklevél kibocsátója talán III. István lehetett.¹⁴ Ladányi Erzsébet véleménye az, hogy ez az oklevél nem született IV. Béla kora előtt.¹⁵

Egy esetben az uralkodó olyan intézkedést hozott, melynek értelmében a kiváltságban részesülő népelemek csak a mindenkori vám felét voltak kötelesek kifizetni. Ugyanis 1229-ben a király a garamszentbenedeki egyház udvardi¹⁶ népeit felmentve

⁷ Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: Gerevich László. Budapest 1973. 218–352.

⁸ Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. Budapest 1998. (a továbbiakban: Kristó, 1998.) 251.

⁹ Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) XI. 9–13.; Reg. Arp. 619. sz.

¹⁰ Birájukat és tizenkét esküdtjüket maguk választották, ez a testület ítélkezett a polgárok minden peres ügyében, a polgárok közé betelepülők ugyanazon szabadságot kapták meg, mint amivel a polgárok rendelkeztek. Kubinyi András: Székesfehérvári jog. In: KMTL 628–629.

¹¹ Fügedi, 1961. 25–26.

¹² Szerinte nem lehet első királyunk korabeli, mivel Szent István adott ugyan kiváltságlevelet a fehérvári prépostságnak, de ez csak a prépostság népeit érintő privilégium volt, és nem vonatkozott a király népeire. Másrészt azon vallon-olasz polgárok, akikre a fehérvári jog vonatkozott legkorábban a tizenegyedik század közepén települtek le a városban. Györffy, 1997. 48.

¹³ Degré Alajos: Székesfehérvár joga a középkorban. In: Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972. 144.

¹⁴ Kristó, 1998. 250.

¹⁵ Ladányi Erzsébet: Szent István „apostoli követségének” egyik középkori magyarországi értelmezéséről. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István, Beke Margit. Esztergom 1991. 95–97.

¹⁶ Udvard falu földjét a garamszentbenedeki apátság 1075-ben I. Géza királytól kapta meg. CDES I. 53–58.; Udvard ma falu Komáromtól északkeletre: Dvory nad Žitavou. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Budapest 1988. (a továbbiakban: FNESZ) II.

az e faluban szedendő vám alól meghagyta, hogy a többi helyeken a vámoknak csak a felét kell megfizetniük.¹⁷

II. András uralkodása alatt nyolc oklevél biztosított országos vámmentességet, amely közül három diploma hamis. Egy esetben az immunitás csak a vám felére terjedt ki. A hiteles oklevelek adományozottai között a Szent Sír kanonokrendet, a garamszentbenedeki kolostort, valamint ezek népeit találjuk meg. Mindkét egyház számára biztosított vámmentesség azonban korlátozott volt, mert a kanonokrend esetén csak a vásárokra és révekre, a garamszentbenedeki kolostor udvardi népei esetén pedig csak a vám felére terjedt ki. Mellettük a világiak közül csak Pest város lakossága nyerte el ezt a mentességet. A kiváltságok alacsony száma és az azokban megmutató korlátozások a vámok jelentőségét mutatják a vizsgált korszakban. Az egyháziak számára ezen mentesség elnyerésére döntően a szórt birtokrendszer következtében lehetett szükséges, azaz elsősorban szállításra, és nem kereskedelemre vonatkozott. Pest város lakói esetén pedig az országos kereskedelemben betöltött pozíciójuk játszott szerepet.

II. Árucikk szempontjából korlátozott vámmentesség

Ezen oklevelekben már a piacra kerülő, áruvá váló felesleggel találkozunk. Ezek egy része az egész országban az adott árucikkre – illetve a vásárvámra vonatkozó – mentességet biztosított, másik részük azonban egy bizonyos területre korlátozta ezt a kiváltságot. A második csoportba tartozó immunitások a területileg korlátozott vámmentességek között foglalnak helyet.

Elsőként az uralkodó 1206-ban Latin János olasz *hospest*¹⁸ és a kereskedés céljából járó–kelő szolgáit mentette fel azon vámok alól, amelyet áruik után fizetnének.¹⁹

1207-ben II. András elrendelte, hogy Spalato (Split) lakói az országban saját árucikkből semmit sem kötelesek fizetni.²⁰ Még ugyanebben az évben a király Almissza

¹⁷ CDES I. 249–250., Reg. Arp. 453. sz.; A későbbiekben ehhez hasonló kiváltságot 1236-ban a Dészváriak kaptak IV. Béla királytól, amikor elrendelte, hogy Erdélyben és Szolnok megyében csak a vámok felét kell megadniuk. ÁÚO XI. 285–286.; Ez az oklevél azonban hamis: Reg. Arp. 618. sz.

¹⁸ Latin János 1204-ben a nagydisznódi vendégek között élt. ZW I. 7–8.; Nagydisznód az egykori Szeben megyében feküdt. Ma: Cîsnădie. Vallon származásának emlékét falujának Voldorf (Kozdfő) neve máig őrzi. Vö.: Erdély története. I. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest 1986. 299.

¹⁹ ÁÚO XI. 83–85., Reg. Arp. 223. sz.; Györffy György szerint az oklevélben található kiváltságok – részben utólagos – interpoláció révén kerülhettek a szövegbe, véleményét azonban részletesebben nem fejti ki. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Budapest 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) II. 202.

²⁰ CD. III. 68–69., Reg. Arp. 229. sz.; Az uralkodó II. Géza (1141–62) 1142. évi szabadságlevelét (CD. II. 49–50.) újította fel ekkor.

(Omiš), dalmáciai város lakóit ugyanilyen kiváltságban részesítette.²¹ Ez az oklevél azonban hamis.²² Mindkét diploma Kálmán király (1095–1116) 1108. május 25-én kelt Trau (Trogir) városának adott szabadságlevelének szövegén alapul.²³

Hasonló kiváltságban részesítette 1209-ben a király a Varasd (Varaadin) faluban lakó *hospeseket*, akik őt kenei²⁴ fogsága idején hűségesen szolgálták. A privilégium értelmében áruik után a várbeliek vámot és harmincadot nem tartoznak fizetni, kivéve, ha a német területekre mennek áruikkal. Ebben az esetben megrakott szekér után három dénárt, egy ló után két dénárt, két ökör után egy dénárt, három disznó után egy dénárt, egy szekér után a Dráva révénél egy dénárt kell fizetniük.²⁵ Ezek az összegek azonban nem kiviteli vámra vonatkoznak, hanem útvámra. Szentpétery Imre szerint a varasdiak ezen oklevele hamis.²⁶ IV. Béla 1220. évi megújító diplomája szerint ugyanis a II. András király által kiadott oklevél elégett. Az 1220. évi oklevél a német területekre induló varasdiaktól csak a megrakott szekerek után fizetendő három dénárt említi.²⁷ Szentpéteryvel ellentétben Domanovszky Sándor nem vonta kétségbe az 1209. évi oklevél hitelességét.²⁸ Mind az 1209., mind az 1220. évi kiváltságlevelet hamisítványnak minősíti Püspöki Nagy Péter.²⁹ Az esztergomi vámjegyzék II. András korabeli rétegéből származó vámtételek szerint egy külföldre vitt marha után két dénárt kellett fizetni. A varasdiak kiváltságlevelében a külföldre vitt marha után ennek csak a negyedét kellett megfizetni. Az esztergomi vámtarifa szerint egy marha, vagy sertés után egy dénár vásárvám járt.³⁰ A varasdiaknál ennek csak a fele, illetve

²¹ CD. III. 71–72.

²² CD. III. 72., Reg. Arp. 232. sz.

²³ CD. II. 19.; A dalmáciai városprivilégiumokra bővebben: Györffy György: A XII. századi dalmáciai városprivilégiumok kritikájához. Történelmi Szemle 10 (1967) 46–56.

²⁴ Georg Heller Kneginec-cel azonosította, amely ma Varaždin része. Georg Heller: Comitatus Varasdiensis. München 1977. (a továbbiakban: Heller, 1977.) 79–80.

²⁵ CD. III. 89–91.

²⁶ Reg. Arp. 247. sz.

²⁷ CD. III. 186–187.; Szentpétery Imre hitelesnek tekinti ezt az oklevelet. Reg. Arp. 567. sz.

²⁸ Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete. Budapest 1916. 19.

²⁹ Mivel IV. Béla 1242. október 14-én ugyanebben a tárgyban kibocsátott oklevelében (CD. IV. 166–167.) nem Andrásra, és nem önmagára, hanem testvérére, Kálmán halicsi királyra (1214–1219, 1219–1221) és szlavón hercegre (1226–1241) hivatkozik. Maguk a varasdiak is 1242 után ezt a kiváltságlevelet erősítették meg. Mindezek alapján Püspöki Nagy Péter a tatárjárás előtti hamisítványnak minősíti őket. Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Budapest 1989. (a továbbiakban: Püspöki, 1989.) 131.; Azonban az 1220. évi oklevél hitelességének megkérdőjelezését nem tartjuk elfogadhatónak. Egyrészt mivel ebben nem szerepel a harmincadmentesség megadása, másrészt itt csak a megrakott szekerek utáni vámtételt találjuk meg.

³⁰ Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301) Szerk.: Gárdonyi Albert Budapest 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 236–239.; vö.: Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest 1916. 531–534.

a harmada szerepelt vámtételként. A hamisítás okául egyrészt az oklevélben szereplő alacsony vámtételek, másrészt pedig a harmincad fizetése alóli mentesség megadása valószínűsíthető. Pach Zsigmond Pál mutatott rá arra, hogy a *tricesima*³¹ kifejezés előfordulása ebben az oklevélben túl korai. A hiteles varasdi kiváltságlevelek (1220, 1242) csak a vámmentességet biztosították számukra belföldön. Pach Zsigmond Pál szerint ehhez utólag toldották hozzá a harmincadmentességre való utalást, amikor ennek szedését bevezették egyes városokban.³² Az 1209. évi oklevél hamis volta ellenére jól mutatja a varasdi *hospesek* kereskedelmét, akik elsősorban állatokkal kereskedtek, mert az ezekre vonatkozó kitételek hiányoznak a hiteles 1220. évi oklevélből.

II. András 1217-ben a zágrábi egyház népeit, mind a püspökségét, mind a káptalanét felmentette a vásárvám fizetése alól.³³ Ezt követően 1224-ben az Andreanumban a király az erdélyi szászok kereskedőinek megengedte, hogy az országban szabadon és vám kifizetése nélkül közlekedjenek.³⁴

II. András egy esetben csak meghatározott árura vonatkozó mentességet adott. 1225-ben ugyanis az uralkodó a krakkói³⁵ és igeni³⁶ szász vendégeket részesítette ilyen kiváltságban, amikor elrendelte, hogy az eladott, vagy vásárolt boruk után sem szárazföldön, sem vízen ne szedjenek tőlük vámot, mivel ők az egész ország területén ez alól fel vannak mentve.³⁷ Az oklevélből úgy tűnik, hogy ezek a *hospesek* elsősorban borral kereskedtek.

Részleges, árucikk szempontjából korlátozott mentességet – két hamis oklevéltől eltekintve – öt esetben biztosított az uralkodó. A zágrábi egyház népei mellett csak világi személyek, elsősorban *hospesek* jutottak ezen kiváltsághoz. Az immunitás megszerzése a kedvezményezettek számára a kereskedelem szempontjából vált szükségessé. Mindegyik diploma ugyanis utal arra, hogy a vásárokon felbukkanó kereske-

³¹ II. András korában a harmincad alatt olyan vámot értettek, amelyet az ország belsejében szedtek egyes városokban a király vagy a királyné számára, általában függetlenül attól, hogy az áru külföldi vagy belföldi eredetű volt. Pach Zsigmond Pál: „A harmincadvám eredete.” Budapest 1990. (a továbbiakban: Pach, 1990.) 47.

³² Elsőként Esztergomban találkozunk vele 1215-ben. CDES I. 156–157.; Az 1230-as években már több helyen is szedhettek harmincadot, mert II. András 1235-ben Jolán leánya hozományára lekötötte azt. Vö.: Pach, 1990. 36–37.; A 15. században Varasd is ezen városok közé tartozott, mert az 1498. évi dekrétum régi harmincadhelynek nevezi. CIH I. 612–613.; A fentiekre vö.: Pach, 1990. 34.

³³ Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. I. Edidit: Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabiae 1873. 44–46., Reg. Arp. 323. sz.

³⁴ Franz Zimmermann-Carl Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. (1191–1342) Hermannstadt 1892. (a továbbiakban: ZW I.) 33–35., Reg.: Codex diplomaticus Transsylvaniae. I. 1023–1300. (Erdélyi okmánytár.) Op.: Sigismundus Jakó. Budapestini, 1997. (a továbbiakban: CDT) 132. sz.

³⁵ Krakko az egykori erdélyi Fehér megyében feküdt. Ma község Gyulafehérvártól északra: Cricău. ÁMTF II. 170.

³⁶ Igen az egykori erdélyi Fehér megyében feküdt. Ma község Gyulafehérvártól északnyugatra: Ighiu. ÁMTF II. 167.

³⁷ ZW I. 43., Reg.: CDT 141. sz.

dők számára biztosítja az uralkodó ezt a mentességet. Az oklevelek tanúsága szerint az országos kereskedelemben a *hospesek* játszottak döntő szerepet. A krakkói és igeni szász vendégek esetén azt is meg tudjuk mondani, hogy fő árucikkük a bor volt, míg a varasdiaknak az állatok.

Önállóan kell foglalkoznunk azon vámmentességekkel, amelyek a só szállítása-
kor biztosítottak immunitást a kiváltságosoknak. Ezen kiváltságok árucikk szempont-
jából biztosítottak vámmentességet, amely azonban területi mentességet is jelentett,
hiszen a sót meghatározott útvonalon szállították. Az első ilyen kiváltságokat az egy-
házak kapták meg. A só a középkor egyik legfontosabb kereskedelmi árucikke volt.
A legtöbb sóbánya királyi tulajdonban volt,³⁸ csak két magánföldesúri sóbányát ismerünk
adatolhatóan a 13. század végéről.³⁹ Az ország királyi sóval történő ellátására
két módszert alkalmaztak az Árpád-korban: egyrészt királyi sólerakatokat hoztak
létre, másrészt pedig egyházi testületeknek utaltak ki sót, akik ezt a bányákban, vagy
sólerakatokban átvették, majd terjesztették.

Az egyház számára az első vámmentes sószállításról kiadott oklevél 1137-ben a
pannonhalmi monostor számára készült, amely hét sószállító hajóra biztosított ki-
váltságot. A diploma szerint a hajók a sóraktártól az apátságig mind vízen, mind
szárazföldön vámmentesen szállíthatják a sót.⁴⁰ Az oklevél azonban hamis.⁴¹ Ezt a
kiváltságot csak 1192-ben kapták meg III. Béla (1172–1196) királytól.⁴² Fügedi Erik
szerint az első vámmentes sószállításra vonatkozó kiváltságot az aradi káptalan⁴³ kapta
meg. Ugyanis amikor 1211-ben II. András megerősítette III. Béla király Pannonhal-
mának adott adományát, akkor kikötötte, hogy Pannonhalma is olyan szabadalmak-

³⁸ A sóbányákban sóvágó polgárok dolgoztak meghatározott munkadíjért cserébe. A sótermelésből ugyan nem részesedtek, de annyi kiváltságot kaptak, hogy évente néhány napig saját hasznukra dolgozhattak, és amit ekkor termeltek, azt szabadon eladhatták. Hóman Bálint : A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest 1921. (a továbbiakban: Hóman, 1921.) 156.

³⁹ Hóman, 1921. 156.; Részletesen I. Paulinyi Oszkár: A sóregálé kialakulása Magyarországon. Századok 58 (1924) 627–647.

⁴⁰ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 793–794.

⁴¹ vö. PRT I. 90–94.; Reg. Arp. 62. sz.

⁴² ÁÜO VI. 183–184., Reg. Arp. 152. sz.; A pannonhalmi só a Maroson és a Tiszán leüszott, Szalánkeméntől állati igaerővel vontatták a Dunán Győrig, onnan szekerekkel vitték tovább Pannonhalmáig. Kristó Gyula: A korai feudalizmus (116–1241). In: Magyarország története I/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Budapest 1984. (a továbbiakban: Mo. tört. 1984.) 1081.

⁴³ Szent Mártonról nevezett társas káptalan állt itt. Juhász Kálmán szerint alapítása 1135 körül II. Béla nevéhez köthető. Felszentelésére azonban csak 1224-ben került sor. Juhász Kálmán: Hajdani monostorok a Csanád egyházmegyében. Budapest 1926. (a továbbiakban: Juhász, 1926.) 85–89.

kal rendelkezik, mint az aradi és a bizerei egyház.⁴⁴ A bizerei egyház⁴⁵ kiváltságáról azonban korábbi adattal is rendelkezünk. 1183-ban a nyitrai egyház három sószállító hajóra kapott olyan kiváltságot, mint amilyennel a bizerei egyház hajói bírtak a só vásárlásában és tárolásában.⁴⁶ Az oklevél azonban ekkor még nem említi a szállítás vámmentességét. Mind a bizerei, mind az aradi egyház 1211 előtt megkapta az erre vonatkozó jogot. Véleményünk szerint azonban az első vámmentes sószállítás a bizerei egyház kiváltsága volt, és nem az aradi káptalané.

II. András uralkodásának első felében az egyháziak sókereskedelemben való részvétele csökkent a király gazdaságpolitikája miatt. Az uralkodó a sóügyeket a zsidó és izmaelita bérlőkre bízta. Ez ellen lépett fel az 1222. évi Aranybulla, amely megtiltotta, hogy az izmaeliták és a zsidók hivatalt viseljenek.⁴⁷ A király a tilalom ellenére továbbra is megtartotta őket a tisztségekben. Erre utal többek között az, hogy az Aranybulla 1231. évi megújításakor ismét meghozzák ezt a rendelkezést.⁴⁸ Ezt követően az uralkodó a beregi egyezményben ígérte meg, hogy nem állítja az izmaelitákat és a zsidókat többek között a sóügyek élére.⁴⁹ Ennél jobban sértette az egyházak érdekeit az 1222. évi Aranybullának az a rendelkezése, amely csak a Bihar megyei Szalacson, Szegeden és a végeken engedélyezte a só raktározását.⁵⁰ Az 1231. évi Aranybullában már nem találjuk meg az erre vonatkozó intézkedést.

Az egyházak jogának visszaállítására a beregi egyezményben került sor, amely engedélyezte számukra, hogy a bányákban átvehessék a sót. A király ekkor megengedte, hogy sójukat szabadon szállíthassák egyházukhoz, s ott a sókamurai tisztviselek és az illetékes főpap pecsétjével ellátott sót őrizhessék. Évente két alkalommal, augusztus 27-e és szeptember 8-a, illetve december 6-a és 21-e között a náluk tárolt sót vételre felajánlják a sótisztéknek. Ha a sótiszték nem élnek ezzel, akkor az egyházak a sót saját használatukra fordíthatják, illetve eladhatják, a haszon pedig csak az egyházat illeti. A beregi egyezmény meghatározta az egyházak számára fizetendő összeget, illetve hogy a név szerint felsorolt 29 egyház hány sókockát tartson vissza

⁴⁴ Fügedi, 1961. 38., 93. 162. jegyzet

⁴⁵ Szent András tiszteletére alapított bencés apátság az egykori Arad megyében. Elsőként 1183-ban tűnt fel az oklevelekben. Juhász, 1926. 31–32.

⁴⁶ Azt is megengedte nekik III. Béla, hogy ha elegendő hajóval rendelkeznek, akkor egyszerre szállítsák el a sót, amit különben három útközművel vinnének el. CDES I. 89–90., Reg. Arp. 136. sz.

⁴⁷ The Laws of the medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae. I. 1000–1301. Eds.: Bak, M. János-Bónis, György-Sweeney, James Ross. California 1999. 34–35.

⁴⁸ Ferdinandus Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Strigonii-Budapestini 1874. (a továbbiakban: MES I.) 279.

⁴⁹ MES I. 292.

⁵⁰ CD. III. 465.

saját használatára. A végeken, külkereskedelemre szánt só szállítása is az egyházak feladata volt. Végül pedig a király megfogadta, hogy az egyházaknak (a csanádi püspöknek, a pannonhalmi és az egresi apátnak) kárpótlásul a következő öt évben összesen tízezer márkát fog fizetni.⁵¹ Összesen harminchét káptalan vagy konvent esetében tudjuk kimutatni, hogy részt vettek a sóelosztásban.⁵²

II. András országlása alatt, a beregi egyezmény kiadásáig eltelt időszakban a só vámmentességére vonatkozó kiváltságok egy része a szállításra adott mentességet (a bányától az adott egyházig), másik része a határkapukon biztosította vámmentességet a kedvezményezettek számára, illetve egy esetben vámmentes árusítását engedélyezte.

1211-ben az uralkodó megerősítette III. Béla királynak 1192-es intézkedését, mely a pannonhalmi egyház három sószállító hajójára vonatkozott. Az oklevél a korábbi adományhoz hozzáteszi azt, hogy ugyanezen kiváltságot élvezi a bizerei és az aradi egyház hajói.⁵³ 1212-ben az uralkodó visszaadta a budai káptalannak az általa elvett javakat és birtokokat, valamint megerősítette Imre király négy tömény sóra vonatkozó adományát, amely szerint sót az országon kívülre Pozsonyon keresztül zaklatás és vám nélkül szállíthatják.⁵⁴ Az oklevél azonban hamis.⁵⁵ A hamisítás oka, mint ahogy Püspöki Nagy Péter is feltételezte, az ország határán esedékes vámmentes sószállítás volt.⁵⁶ 1217-ben a király elrendelte, hogy a johanniták sójukat az országban a Dráva folyóig vám kifizetése nélkül árusíthassák.⁵⁷ 1217-ben az uralkodó a Maros folyón működő sótisztaknek elrendelte, hogy a zágrábi kanonokoknak Szent István király ünnepe előtt Szegeden ötven marka értékű sót adjanak, amelyet a kanonokok zágráb

⁵¹ MES I. 293-295.

⁵² Kubinyi András: Só. In: KMTL 603-604.

⁵³ ÁÚO VI. 348-349., Reg. Arp. 259. sz.

⁵⁴ BTOE I. 6-11., Reg Arp. 280. sz.

⁵⁵ Ugyanebben az évben a budai káptalan számára készült egy másik oklevél is, amely azonban csak átiratban maradt fenn. Ez nem említette a négy tömény sóra vonatkozó adományt. (BTOE 6-11) Szentpétery Imre szerint ezen hiteles oklevél felhasználásával készült a hamis oklevél. Reg. Arp. 280. sz.; Gárdonyi Albert mindkét diplomát hamisnak tartja. Szerinte nem az átiratban fennmaradt oklevél felhasználásával készült a hosszabb szövegváltozat, hanem éppen fordítva. Gárdonyi Albert: Az óbudai káptalan kritikus oklevelei. Turul 57 (1943) 17-19.; Püspöki Nagy Péter szerint a rövidebb szövegű 1212-es oklevél hiteles, míg a hosszabbik szövegű interpolált. Püspöki, 1989. 133.; Györffy György szerint mindkét oklevél hamis, és a két változat megegyező részei őrizhetik az 1212-es hiteles oklevél tartalmát. Györffy, 1997. 129. 113. jegyzet.

⁵⁶ Püspöki, 1989. 134.

⁵⁷ Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia. I. Romae 1859. (a továbbiakban: Theiner I.) 16-17. III. Honorius pápa (1216-1227) átirata 1218. június 26-án, Reg.: Fenyvesi László: Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái. Szekszárd 2000. 25. sz.

vám nélkül szállíthatnak. Mindezek felett megengedte számukra, hogy ezt a sót a későbbiekben szabadon értékesíthessék.⁵⁸ 1225-ben II. András a borsmonostori apátságnak Sopronban 200 *zuan* sót rendelt, amit évente augusztus 20 körül kellett kiadni ellentmondás nélkül. Emellett az ország kapuin vámmentességet is adott a szerzetesek számára, külön kiemelve a só vámmentességét.⁵⁹ 1230 körül a borsmonostori kolostornak az uralkodó már ezer *zuan* sót adományozott, hozzátéve, hogy az ország kapuin többek között a sót is vámmentesen vihetik ki.⁶⁰ Ez az oklevél szintén hamis.⁶¹ Ugyanezen vámmentességet említette 1230 körül egy másik hamis oklevél is.⁶² Az ország határkapuinál a só szállításakor a heiligenkreuzi apátság is vámmentességet élvezett egy 1229-re datált hamis oklevél szerint.⁶³

Egyetlen világi embernek adott II. András a só szállítására az egyházakhoz hasonló kiváltságot. Ennek okát Szegfű László abban látja, hogy az Aranybullában található sókereskedelem megszigorítása miatt a király a bérbeadás helyett egyéni jogosítványt adott a sóforgalmazásra.⁶⁴ 1230-ban Macharias *comes* fia Tamás *comes*⁶⁵ számára többek között azt a kiváltságot biztosította, hogy a Maroson hat sószállító hajót tarthasson olyan kiváltsággal, mint amellyel az egresi⁶⁶ és bizerei egyház hajói rendelkeznek. Azaz évenként háromszor fordulhatnak meg a Maroson, minden vám alól mentesek, és bármely sóbányából vásárolhatnak sót.⁶⁷

⁵⁸ ÁÚO XI. 148-149., Reg. Arp. 324. sz.

⁵⁹ Hans Wagner-Irmstrant Lindeck: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I. Graz-Köln-Wien 1955. (a továbbiakban: UB. I.) 102-107., Reg. Arp. 420. sz.; Erdélyi szerint az oklevél hamis. Erdélyi, 1912. 28.; 1917. 139. Vele szemben Szentpétery Imre megvédte az oklevél hitelességét. Szentpétery Imre: *A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei*. Budapest 1916. (a továbbiakban: Szentpétery, 1916.) 68-81. Püspöki Nagy Péter szerint is hiteles. Püspöki, 1989. 148.

⁶⁰ UB. I. 125-127., Reg. Arp. 469. sz.

⁶¹ A hamisítás egyik oka az volt, hogy a 200 *zuan* évi sójádék helyett 1000 *zuan* találunk ebben az oklevélben. A vámmentességi kiváltságot azonban már 1225-ben megkapta a kolostor. Reg. Arp. 469. sz.; Szentpétery, 1916. 88-90.; UB. I. 125.; Püspöki, 1989. 150.

⁶² UB. I. 130-131., Reg. Arp. 468. sz.

⁶³ UB. I. 118-119., Reg. Arp. 458. sz.

⁶⁴ Szeged története. I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1983. 336.

⁶⁵ Monoszló nembeli Tamás egy 1219. évi hamis oklevél szerint bán, egy hiteles 1231. évi diploma volt bánnak nevezi. 1221-ben valkai ispán. Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I. Budapest 1900. 834.; Reg. Arp. 356., 366., 596. sz.

⁶⁶ Ciszterci monostor az egykori Csanád megyében. III. Béla alapította a rendi feljegyzések szerint 1179-ben a Boldogságos Szűz tiszteletére. Az alapításra mindenképpen 1191 előtt került sor, ugyanis ekkor már megjelenik egy oklevélben. II. András második feleségét, Jolantát itt temették el. Juhász, 1926. 53-55.

⁶⁷ ÁÚO XI. 218-230.; Az oklevél csak IV. Béla 1231. évi átiratában maradt fenn. Keltét Szentpétery Imre helyezte 1230-ra. Reg. Arp. 467. sz.

A beregi egyezményt követően 1233. október elsején néhány egyház esetén külön sójövédelmet biztosító oklevelet bocsátott ki az uralkodó a Jakab pápai követtel történő megállapodás alapján. Így kapott diplomát a pornói,⁶⁸ a szentgotthárdi,⁶⁹ a panonhalmi,⁷⁰ a szentkereszti,⁷¹ a tihanyi,⁷² a pilisi⁷³ és egy hamis oklevél szerint a borsmonostori apátság.⁷⁴ Úgy tűnik, hogy a beregi egyezmény helyreállította az egyház helyzetét a sókereskedelem terén, mert ezt követően II. András korából erre vonatkozó oklevelet nem ismerünk.

A vámmentes sószállításra vonatkozóan kilenc oklevelet ismerünk a vizsgált korokban, amely közül azonban három hamis. Az egyik hamisítás csak a só mennyiségére vonatkozóan jelentett változást a korábbi időszakhoz képest, míg a másik az ország határán esedékes vámmentes sószállítás igénye miatt készült. A harmadik eset nem hozható kapcsolatba a vizsgált témával. A vámmentességek egy kivételtől eltekintve csak a só szállítására vonatkoztak. Az uralkodó így lehetővé tette az egyházak számára, hogy a nekik biztosított sómennyiséget a bányákból egyházukhoz szabadon szállítsák. Csak egyetlen esetben terjesztette ki a király a vámmentességet a kereskedelmi forgalomba került sóra is, bár tudjuk, hogy a sókereskedelem a király mellett elsősorban az egyházak kiváltsága volt.

III. Területileg korlátozott vámmentesség

A teljes immunitáshoz képest kisebb értékű volt a területileg korlátozott mentesség elérése. Ez elsősorban a kisebb piackörzetekben működő árusok számára volt fontos, és nekik ez a teljes vámmentességgel volt egyenértékű. Azonban nemcsak a kereskedők számára volt ez lényeges, mert más esetekre is biztosított területi felmentést a király.

1206-ban II. András király elrendelte, hogy a krakkói, igeni és romoszi szász *hospesek* a szőlők után, amelyeket maguk ültettek, vámot (*tributa*) nem tartoznak fizetni. Ezenkívül disznóikat és más állataikat erdeikben szabadon legeltethetik, utá-

⁶⁸ ÁÚO VI. 517–518.; Az oklevél II. Andrást helytelenül tertius jelzővel látja el. Szentpétery Imre szerint ez, valamint az írásnak a szokásostól elütő jellege a diploma hitelességét megkérdőjelezheti. Ennek ellenére az oklevelet nem tartja hamisítványnak, hanem ezen hibákat egy idegen kéz munkájának tulajdonítja. Reg. Arp. 504. sz.

⁶⁹ Kiadása: Reg. Arp. 505. sz.

⁷⁰ ÁÚO XI. 258–259., Reg. Arp. 506. sz.

⁷¹ ÁÚO I. 302–305., Reg. Arp. 507. sz.

⁷² PRT X. 519–520., Reg. Arp. 508. sz.

⁷³ Vö.: Theiner I. 143–144., Reg. Arp. 509. sz.

⁷⁴ Johann Nepomuk Weis: Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde. I. Wien 1858. 295–296.; Vö.: Szentpétery, 1916. 28.

nuk sem dézsmát, sem vámot nem tartoznak fizetni.⁷⁵ Az uralkodó ezen kiváltságokkal csak a már meglévő immunitásokat foglalta írásba, amire mutat oklevelében azon utalás, hogy e *hospesek* szabadságait elődei privilégiumok révén tiszteletben tartották.⁷⁶

1207-ben a király a Szent Sír Rend számára megerősítette a még horvát-dalmát herceg korában tett adományát. Eszerint hét szlavóniai falut (Cosma, Poren, Vyssumeny, Proklanza, Sidouina⁷⁷, Durte, Deuse)⁷⁸ adományozott a kanonokrendnek a templomos és johannita falvak szabadságával. Felmentette őket jószágaik (res) és szőlőik után fizetendő vám alól. Emellett megerősítette a rend marchiai (in Marchia) Házát⁷⁹ az Imre királytól nyert kiváltságban, melyet a Ház mestere mutatott be neki. Ezen kiváltságok között szerepelt a vámmentesség.⁸⁰ Szentpétery Imre ezen diplomát kétes hitelűnek tekinti.⁸¹ A szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy a johanniták és a templomosok vámmentességet élveztek az országban, és ezen oklevéllel a Szent Sír Rend hét szlavóniai faluja is megkapta ezt a jogot. Azonban nem ismerünk olyan forrást, amely a johanniták számára biztosította volna ezt a kiváltságot, valamint a templomosok számára országos vámmentességet adományozó oklevél (1209) is hamis.⁸² Ráadásul a kanonokrend népei 1212-ben megkapták ezt a jogot II. Andrásztól a révekre és a vásárookra vonatkozóan, nem utalva a fentebbi forrásra, illetve a másik két rend kiváltságára.

1207-ben a király Bernát spalatói érsek⁸³ és utódai számára a Salona (Solin) folyón a malmokban vámmentességet biztosított.⁸⁴ 1208-ban II. András megerősítette

⁷⁵ ZW I. 9-10., Reg. Arp. 226. sz.

⁷⁶ vö.: Mo. tört. 1984. 1128.

⁷⁷ Georg Heller Sidouina-t a mai Segovina településsel azonosította. Heller, 1977. 146.

⁷⁸ Ezen helynevek a későbbiekben írott forrásban nem szerepelnek. A diplomában szereplő egyéb földrajzi nevek segítségével a hét falu fekvését a Kalnik-hegység, Glogonica falu, Apatovac, Poganac, Rarina folyó és Haraszi falu által közrezárt területre helyezhetjük. Kurecskó Mihály-Stossek Balázs: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon. In: Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk.: Koszta László. Szeged 1998. 101-102.

⁷⁹ A Szent Sír Kanonokrend marchiai házáról ezen 1207. évi adat az egyetlen, így nem tudjuk meghatározni pontos fekvését. A középkori Magyarországon Marchia alatt értették szűkebb értelemben a pécsi egyházmegye egyik főesperességét, melynek hatásköre a Szerémség nyugati részére terjedt ki. Tágabb értelemben azonban az egész Szerémséget is jelentette. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988. 299-302.

⁸⁰ CD. III. 72-74.

⁸¹ Reg. Arp. 230. sz.

⁸² L. fentebb

⁸³ Bernátot 1198-ban választották Spalató érsekévé. Azonban a pápai felszentelést csak 1200-ban kapta meg. Mivel az Imre és András közötti viszályban az előbbi támogatta, II. Andrással mindvégig hűvös volt a viszonya. Makk Ferenc: Bernát. In: KMTL 99.

⁸⁴ CD. III. 70-71., Reg. Arp. 228. sz.

a lébényi monostornak⁸⁵ az alapítók által tett adományait. Emellett elrendelte, hogy a klostromban tartózkodó szerzetesek, vendégek és szegények mindennapi szükségletére a monostor prédiáimról Győr városán keresztül vitt áruik után sem vámot, sem harmincadot ne fizessenek a Rába hídon Győrött, valamint a Rábca Kenéz hídján.⁸⁶ 1209-ben az uralkodó a Sebus *comes*nek⁸⁷ adományozott Szentgyörgy⁸⁸ prédiáimon engedélyezett vásártartást oly kiváltsággal, hogy azt vám behajtása nélkül birtokolja, és a vásárra jövköket vámszedők ne zaklassák.⁸⁹ Ezen oklevelet II. András 1216-ban új pecsétje alatt megerősítette.⁹⁰ 1217-ben a király megparancsolta a mindenkori mosoni ispánnak és alispánnak, hogy a heiligenkreuzi apátságot privilégiumok értelmében a legénytői⁹¹ birtokukon minden adó- és vámszedés, és egyéb háborgatás ellen védelmezzék.⁹²

1222-ben az uralkodó az esztergomi káptalan Szebelléb⁹³ falujában lakó népeinek egész Hont megyében teljes vámmmentességet adott, a következőképpen részletezve azt: sem vásárokon, sem hidakon, sem egyéb helyeken nem kötelesek vámot fizetni.⁹⁴ Ezen kiváltságot 1222 körül megismételte a káptalan számára az uralkodó.⁹⁵ 1222-ben a Német Lovagrendnek és népeinek a király vámmmentességet biztosított a székelyek és románok földjén⁹⁶ való áthaladáskor.⁹⁷ Az oklevél hitele ellen azonban

⁸⁵ Szent Jakab apostol tiszteletére Győr nembeli Pot mosoni és Csépán bácsi ispán által alapított bencés apátság. Imre király uralkodása alatt alapították 1199 előtt. Csóka Gáspár: Lébény. In: KMTL 400.

⁸⁶ UB. I. 51–55., Reg. Arp. 236. sz.; Kenézhida nem lokalizálható. Vö.: ÁMTF II. 605.

⁸⁷ Sebus pohárnok (1209–1236) a Hont-Pázmány nem tagja. Testvérével, Sándor pohárnokkal (1203–1233) a Szentgyörgy és Bazini grófok öse. Vö.: Illa Bálint: A Szentgyörgyi és bazini grófok birtokainak kialakulása. Turul 1927. 36–71.

⁸⁸ Egykori Pozsony megyében feküdt. Ma: Jur pri Bratislave.

⁸⁹ CDES I. 121., Reg. Arp. 242. sz.; Karácsonyi János hibás keltezésének tartotta az oklevelet, és annak kiadását 1216-ra tette, holott akkor ennek megújítása történt. Karácsonyi, 1988. 60–61.

⁹⁰ A megerősítésre azért került sor, mert az 1209-es oklevélen szereplő pecsét Gertrúd királyné meggyilkolásakor elveszett, így a diploma átírására és megerősítésére volt szükség. CDES I. 162–163., Reg. Arp. 306. sz.

⁹¹ Egykori Moson megyében feküdt. Ma ausztriai helység: Mönchhof.

⁹² UB. I. 74.; Szentpétery Imre az oklevél keltét egy az apátságna 1217-ben kiadott oklevél alapján helyezi erre az évre. Reg. Arp. 342. sz.

⁹³ Az egykori Hont megyében feküdt. Ma község Korponától délnyugatra. Ma: Sebechleby.

⁹⁴ CDES I. 202–203., Reg. Arp. 381. sz.

⁹⁵ CDES I. 205–206.; Keltét Knauz az 1222. évi fentebbi oklevél alapján 1222 tájára helyezi. Knauz Magyar Sion II. 1864. 212. 35.sz.; Szentpétery Imre ezt elfogadva hozzáteszi azt, hogy írása is erre az időre helyezi az oklevelet. Reg. Arp. 388. sz.

⁹⁶ Blakföld Fogaras vidékével azonos.

⁹⁷ ZW I. 18–20., Reg.: CDT 119. sz.

kétségek merültek fel.⁹⁸ A gyanú ellenére az oklevélből egyértelműen kiderül, hogy a székelyek és románok földje a Barcaságtól független vámhatósággal rendelkezett. 1222-ben az uralkodó a heiligenkreuzi apátság legénytői földjén lévő harminc *mansio*ját felmentette a vámfizetés alól. Ugyanakkor elrendelte azt is, hogy az apát mosoni házait, kúriáját és pincéjét sem a vámszedők, sem a pénzszedők, sem más behajtók ne zaklassák.⁹⁹ Egy 1229-ben készült hamisítvány ezen 1222. évi oklevélnek a kibővítéseként készült. Megtartotta benne szó szerint a megfelelő részeket, és kitoldotta az adományokat. A harminc *mansio* utáni vámmentességet említette.¹⁰⁰ Az apát mosoni házára vonatkozó intézkedés azonban már nem található meg benne. 1224-ben a király az erdélyi szászoknak adott privilégiumában elrendelte, hogy köztük minden vásárt vám nélkül tartsanak meg.¹⁰¹ 1229-ben a garamszentbenedeki egyház Udvardon lakó népeit a falujukban szedendő vám alól mentette fel.¹⁰² 1230-ban az uralkodó híveinek, Beuchanak, Hauchnak és Polkonak megengedte, hogy a Liptó területén adott lakatlan földön, melyet egykor Magyarfalunak (Uhorská Ves) neveztek, mindenféle vámtól és adótól mentes vásárt tarthassanak.¹⁰³ 1230-ban II. András fia, Béla és a bárók tanácsára a szatmári¹⁰⁴ (Satu Mare) német *hospesek* kiváltságait megállapította. Ezek között szerepelt a Szamos folyó átkelőhelyein biztosított vámmentesség.¹⁰⁵

Esztergom városára vonatkozó vámmentességet adományozó oklevelet nem ismerünk, de egy ezek érvényességét visszavonó diploma alapján feltételezhetjük létezésüket. 1222 körül ugyanis II. András parancslevelében vonta vissza azokat a vámmentességeket, amelyek ellenkeznek atyja, III. Béla és testvére Imre királynak az esztergomi vám tárgyában az esztergomi káptalannak adott adományaival.¹⁰⁶ Ezen

⁹⁸ Pauler Gyula a nevek hibás olvasatát feltételezte. Pauler, 1899. II. 502.; Karácsonyi Paulerrel szemben védelmezte a neveket, és az oklevél keltét 1222. május 7–29 között keletkezettnek tekintette. Karácsonyi, 1899. 22–25.; Szentpétery Imre az oklevelet kétes hitelűnek tekinti. Reg. Arp. 380. sz.

⁹⁹ UB. I. 87–88., Reg. Arp. 385. sz.

¹⁰⁰ ÁÚO I. 261–262.; Hamis: Hóman, 1913. 191.; Reg. Arp. 458. sz.; Szentpétery, 1916. 91.

¹⁰¹ ZW I. 33–35., CDT 132. sz.

¹⁰² vö.: 16–17. jegyzet

¹⁰³ CDES I. 257.; Az oklevélben szereplő évszám (1230) és az uralkodási év (15) ellentétben áll egymással. Szentpétery Imre szerint a rövid oklevélszerkezet 1220-ban kevésbé volt jellemző, ezért az átiratban az évszámot tartja hitelesnek és az uralkodási évet elírásnak tekinti. Reg. Arp. 460. sz.

¹⁰⁴ Szatmárnémeti az egykori Szatmár megyében feküdt.

¹⁰⁵ Fejér III/2. 211–214., Reg. Arp. 462. sz.

¹⁰⁶ Az eredeti parancs dátum nélkül kelt. Knauz az András-féle átirás alapján 1235 körül keletkezettnek tekintette. MES I. 311.; Szentpétery Imre azonban az oklevelet megfogalmazása alapján 1222 köré helyezte. Reg. Arp. 392. sz.; Az 1235. évi átirásból mindenesetre bizonyos, hogy az átirás oka II. András kettős pecsétjével történt visszaélések voltak. Ezért az eredeti parancs 1213–1234 körül kelt, mert II. András első kettős pecsétje ekkor volt használatban. vö. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest 1930. 114.

oklevél eredetiben nem maradt fenn, csak II. András 1235-ben kelt megerősítő diplomájából ismerjük.¹⁰⁷

II. András második felesége, Jolánta is adott hasonló adományt. A királynék által kibocsátott oklevelek mindig csak az őt személyileg illető javakra nézve adhattak immunitást, ezért az általuk adott vámmentesség mindig területileg korlátozott volt. Jolánta 1224-ben a veszprémi káptalan népeit mentette fel a joghatósága alá tartozó birtokokon mindenféle vámfizetés alól.¹⁰⁸

A vizsgált korszakban tizenhat területileg korlátozott vámmentesség-adománnyal találkozunk. Ezek közül két oklevél hamis, egy pedig kétes hitelű. A kiváltságolt elemek döntően az egyháziak közül kerültek ki. Ezek a mentességek azonban nem a kereskedelmi tevékenységre, hanem a szállításra, illetve az adott településben szedett vámokra vonatkoztak. Öt esetben világi személyek jutottak ilyen immunitáshoz, és mindegyik adomány a vásározást volt hivatva elősegíteni. A világiak között első sorban *hospes*ekkel, illetve az általuk folytatott kereskedelemmel találkozunk.

IV. A határkapuknál szedett vámok alóli mentesség

Külön típusba sorolhatjuk a határkapuknál szedett vámok alóli mentességet,¹⁰⁹ melyet II. András három egyház számára biztosította: a toplicai,¹¹⁰ a heiligenkreuzi¹¹¹ és a borsmonostori¹¹² ciszterci monostorok számára. Az első ciszterci szerzetesek 1142-ben Heiligenkreuzból érkeztek Magyarországra. A legnagyobb pártfogó, III. Béla uralkodását követően II. András és IV. Béla voltak a legnagyobb támogatói e rendnek. Ez egyrészt újabb monostorok alapításában, másrészt különböző kiváltságok biztosításában jelentkezett. Ezen immunitások egy része a vámmentességekre terjedtek ki. Az alábbi kiváltságok a ciszterciak külkereskedelemben való részvételét mutatják.

¹⁰⁷ MES I. 310., Reg. Arp. 539. sz.

¹⁰⁸ DI 24383.

¹⁰⁹ Azon adományokat, amelyek csak a só vámmentes kivitelére vonatkoznak ismételtelen nem szerepelnek. Ezeket l. fentebb.

¹¹⁰ II. András király által alapított apátság, ahova a Clairvaux-ból kért szerzetesek 1208-ban érkeztek meg. Vö.: Ferenc L. Hervay: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984. (a továbbiakban: Hervay, 1984.) 181–191.

¹¹¹ Heiligenkreuzot III. Lipót osztrák herceg alapította 1135. szeptember 11-én, 11136 bekövetkező halála azonban nehézségeket okozott. A kolostor végül anyagi támogatást IV. Lipót hercegtől kapott. Magyarországi szerepvállalásuk a 12. század végén, a 13. század elején erősödött fel. Vö.: Koszta László: Ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején. 1142–1270. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1993. 115–127.

¹¹² Miskolc nembeli Domokos bán által alapított kolostor, melynek építésére 1190 körül került sor. 1197-től lakták szerzetesek. Nevét az alapító fiáról, Borsról kapta. Vö.: Hervay, 1984. 63–79.

Elsőként 1211-ben a toplicai szerzetesek számára az ország kapuin történő be- és kimenet alkalmával, valamint az ország többi helységében, amelyekben a kereskedők saját hasznukra ügködnek, ugyanazt a szabadságot adta, mint amivel az egresi¹¹³ és pilisi¹¹⁴ egyház él királyi adományból, azaz vámmentességet kaptak.¹¹⁵ 1217-ben a király meghagyta, hogy a vámszedők, a pénzverők és az adószedők a heiligenkreuzi apátságot be- és kivitel alkalmával sehol se zaklassák (se a réveken, se a hidakon se más helyen az országban), ha saját szükségletükre vásárolnak az országban.¹¹⁶ Ezt követően 1225-ben a király elrendelte, hogy a borsmonostori apátság szerzetesei és szolgálai az ország kapuin be- illetve kimenve sem a sóból, sem a gyapjúból, sem más dolgukból, amit eladnak vagy vesznek vámot ne fizessenek.¹¹⁷ 1230 körül II. András megújította a borsmonostori apátságnak adott 1225. évi kiváltságot.¹¹⁸ Ez az oklevél hamis.¹¹⁹ Szintén 1230 körül az uralkodó megismételte a kolostor ezen adományát.¹²⁰ Azonban ez a diploma sem hiteles.¹²¹ Végül 1229-ben a heiligenkreuzi apátság szerzeteseit és szolgálait mentette fel mind a kapukon, mind a hidakon és minden helyen a be- és kivitt áruk, azaz a hal, a só, az állat, a gyapjú, a bárány, a sajt, az évi gabonatermés vagy bizonyos más mennyiségű gabona szállításakor szedendő vám, adó és harmincad alól.¹²² Bár az oklevél hamisítvány,¹²³ a szerzetesek által szállított árukat jól szemlélteti.

A határkapuknál történő vámmentes kivitelt hat oklevél említi, amely közül két-tőben az ország más helységeiben is vámmentességet biztosított az uralkodó. Mind-egyik diplomát a ciszterci szerzetesek számára állították ki, amelyek II. András uralkodása alatt egyéb adományokat is kaptak. Az oklevelekben található mentességek egyrészt a mindennapi élethez (szállítás) nélkülözhetetlenek voltak a kolostorok birtokainak elhelyezkedése miatt; másrészt az immunitás a kereskedelmi tevékenység-

¹¹³ Az itt álló ciszterci apátságot 1179-ben alapította III. Béla. 1514-ben szűnt meg. Vö.: Hervay, 1984. 90-97.; Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest 1997. (a továbbiakban: Romhányi, 1997.) 16.

¹¹⁴ III. Béla király 1184-ben alapította ezt az apátságot, mely 1526-ban pusztult el. Az oklevélben szereplő egyházat Hervay Ferenc nem tartja azonosnak Pilissel. Vö.: Hervay, 1984. 141-156.; Romhányi, 1997. 42-43.

¹¹⁵ CD. III. 103-106., Reg. Arp. 258. sz.

¹¹⁶ UB. I. 68-70., Reg. Arp. 332. sz.

¹¹⁷ UB. I. 102-107., Reg. Arp. 420. sz.

¹¹⁸ UB. I. 125-127., Reg. Arp. 469. sz.

¹¹⁹ Vö.: 62. jegyzet.

¹²⁰ UB. I. 130-131., Reg. Arp. 468. sz.

¹²¹ Szentpétery, 1916. 190.; UB. I. 130.

¹²² UB. I. 118-119., Reg. Arp. 458. sz.

¹²³ Hóman, 1913. 191.; Reg. Arp. 458. sz.; Szentpétery, 1916. 91.

güket segítette elő.¹²⁴ Toplica esetén a későbbi kereskedelmi szerepvállalást bizonyítja az is, hogy 1240. áprilisában a magyar templomos nagymestertől telket kaptak Zengg kikötővárosban, hogy kereskedelmi lerakatot létesítsenek.¹²⁵

V. Külföldi kereskedők számára biztosított vámmentesség

Mindezekről a vámmentességektől elkülönülnek a külföldi kereskedőknek biztosított kiváltságok. A 13. század elején velencei kereskedők egyre gyakrabban jelentek meg az országban, ezért 1217-ben II. András szabályozta Velencével a kapcsolatot. A szerződés értelmében a velencei kereskedők Magyarországra jövet csupán nyolcvanadot tartoznak áruik után fizetni. Egyes cikkek, azaz az arany, a gyöngy, a drágakő, a fűszer és a selyemszövet után nem kellett vámot fizetniük. Ezzel a velenceiek árucikk szempontjából korlátozott vámmentességhez jutottak Magyarországon. A magyar kereskedőkre ugyanezek a feltételek voltak érvényesek Velencében. Ez előnyös volt mindkét fél számára, ugyanakkor az egyik legfontosabb árura, az ezüstre nem biztosított vámmentességet a szerződés.¹²⁶

VI. Alkalmi vámmentesség

II. András uralkodása alatt egy esetben találkozunk alkalmi mentességgel is. 1223-ben ugyanis a király elrendelte, hogy hívének, Csák nembeli Miklós¹²⁷ csanádi ispánnak Mihály¹²⁸ nevű földjére jövő idegen *hospeseket* senki ne tartsa fel vám vagy más követelés okán. Ezen kiváltság megtartására felszólította a király a soproni ispánt.¹²⁹ Az uralkodó oklevelével területileg korlátozott egyszeri vámmentességet biztosított Sopron megye területén, amely az adományozottnak nem a kereskedelmét, hanem a birtokának betelepítését segítette elő.

Összefoglalóan megállapítható, hogy II. András uralkodása alatt összesen negyvennégy vámmentesség-adományozó oklevéllel találkozunk, mely közül kilenc hamis. Huszonkilenc esetben egyház – közülük is elsősorban a ciszterci monostorok –, tizenöt esetben világi személy részesült ilyen kiváltságban. A diplomák azt mutatják,

¹²⁴ Ennek kialakulását támogatta a kolostorok földrajzi elhelyezkedése, birtokaik tizedmentessége, vásárok közelsége, valamint vásártartási jog megszerzése.

¹²⁵ CD IV. 109–110.

¹²⁶ ÁÜO VI. 380–383.; A velencei–magyar árucserére I. Teke Zsuzsa: Velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században. Budapest 1979. 12–26.

¹²⁷ Miklós II. András uralkodása alatt több címet is viselt. IV. Béla királlyá koronázása (1235) után kegyvesztett lett. 1241-ben az országból kivonuló kunok áldozata lett. Almási Tibor: Miklós. In: KMTL 456–457.

¹²⁸ Ma Mihályi Kapuvártól délkeletre, az egykori Sopron megyében.

¹²⁹ UB. I. 90., Reg. Arp. 397. sz.

hogy ezen kiváltság elnyerésében az egyházak állnak előtérben. Ha azonban megvizsgáljuk az immunitások milyenségét, akkor azt láthatjuk, hogy annak elnyerése az egyháziaknak elsősorban áruik, terményeik szállítása, míg a világiak számára a kereskedelemben való részvétel miatt volt fontos. Az egyházak számára kiállított kiváltságlevelek nagy száma jól illusztrálja, hogy ebben az időszakban még vámkötelesek voltak, az alól kivételt csak oklevél „felmutatása” esetén kaphattak.

Az időbeli viszonyokat áttekintve megállapítható, hogy 1206 és 1217 között összesen tíz hiteles oklevél számol be vámmentesség-adományról. Az adományozások 1222-t követően – az 1217-es keresztes hadjárat és az azt követő konszolidáció után – indulnak meg újra. Ez időszakban már huszonegy hiteles diploma ad számot a vizsgált immunitásról. II. András döntően uralkodásának második felében adott vámmentesség-adományt, amely két okkal magyarázható. Egyrészt a belső kereskedelem megélénkülése ezen adomány elnyerésére ösztönözte a résztvevőket, másrészt ebben az időszakban növekednek meg a vámadományok, mindez a vámok megsokszorozódását eredményezte az országban.

BOGLÁRKA WEISZ

Relief from customs duties by King Andrew II.

In the 13th century, paralelly with the increase of domestic trade, customs multiplied in the country. Those, who were interested in trade tried to gain relief from customs duties. King Andrew II. ensured exemption in different degrees. Beside total exemption covering the whole country there existed exemptions limited with regard to territory or goods. Besides these once he gave a charter to a foreign trademan and there were a few occasionally offered exemptions in reign of Andrew II.

HOMONNAI SAROLTA

III. András hatalmának stabilitása és politikai szándékai Bonzano Péter jelentéseinek tükrében

A tanulmány a Tarvisióból származó Bonzano Péter három oklevelének információira épül. Az első oklevél 1300. szeptember 18-án kelt Velencében, Morosini Mihály zárai gróf számára.¹ A második, 1300. október 25-én, Rómából írt oklevélben Bonzano Péter III. András királyt tájékoztatja az uralkodó által rábízott ügyek alakulásáról.² A harmadik jelentés pedig két velencei főúrnak szól, szintén Rómából, az oklevél datálása hiányos, mindössze az év (1300) van említve.³ Mindhárom oklevél tartalmaz a magyar viszonyokra vonatkozó információkat, de éppen olyan arányban említenek Velencével kapcsolatos adatokat is. Az oklevelek Magyarországgal kapcsolatos adatai három „területre” terjednek ki: III. András hatalmának belpolitikai stabilitására, a pápai udvarral és annak Anjou-politikájával kapcsolatos tájékoztatósokra és tervekre, s végül egy, a politikatörténet szempontjából kevésbé érdekes, ám azt árnyaltabbá tevő vonalra, mely III. Andrást, mint a nagyhatalmi politikán kívüli embert érinti.

A magyar belpolitikai állapotok tekintetében az első oklevél a leginformatívabb. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a fent említett három aspektust csak úgy lehet maradéktalanul megvilágítani, ha a három oklevelet együtt vizsgáljuk, mindig az éppen tárgyalt „terület” kibontása érdekében.

Az ország belpolitikai helyzete III. András uralkodásának végén ismert. Tudjuk, hogy hatalomra kerülése óta támogatja őt az egyház, Lodomér esztergomi érsekkel az élen, annak halála után pedig a Hontpázmány nemzetségből származó János kalocsai érsek vezetésével. A magyar klérus tagjai nagy részének magas kánonjogi műveltsége segítette ideológiai alapot teremteni egy olyan uralkodáshoz, melynek célja a királyi hatalom megszilárdítása és az ország kormányzásának új, rendi alapokra helyezése. III. Andrásnak az erős egyházi támogatással, a belső harcokkal, a bárók egy csoportjának megnyerésével, a leghatalmasabb oligarchák elszigetelésével, majd ezen

¹ Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I-XII. Pest-Bp. 1860-1874. (a továbbiakban: ÁÚO.) V. 168. sz. 260-261.

² ÁÚO. V. 169. sz. 262-263.

³ ÁÚO. V. 170. sz. 263-264.

törekvés eredményességének következtében, azok behódolásával sikerült elérnie királyi hatalmának megszilárdítását és az ország belső konszolidációját.⁴

A Bonzano Péter jelentéseit említő kutatók az oklevelek magyar vonatkozásait, illetve az ezek alapján feltáruuló magyar belpolitikai helyzetet 1300 – legfeljebb – késő nyári, de inkább szeptemberi-októberi állapotnak tekintik.⁵ A két Rómából keltezett, 1300. október 25-i⁶ és csak az évet (1300)⁷ említő oklevél estében ez kétségtelenül igaz. Kételyeim a Morosini Mihálynak írt beszámolóban leírt magyar állapotok megtörténtének idejét illetően támadtak. Ezen oklevél 1300. szeptember 18-i keltezésű, s a benne foglalt magyar eseményeket ezen dátum alapján gondolják szeptember folyamán megtörtéteknek. Azonban az Albert német király által beígért, a még lázadó és hűtlen bárók ellen indítandó, jövő év (1301) nyarára tervezett katonai segítség kapcsán, a következő olvasható az oklevélben: „*Rex Alamanie circa festum Beati Michaelis erat (Vienne; et promisit, quod suo) auxilio omnes Barones infideles et inobedientes domino Regi Hungariae ...*”⁸ Szent Mihály napját két módon lehet feloldani: május 8-ról vagy szeptember 29-ről lehet szó. Mivel Bonzano Péter szeptember 18-án írta oklevelét a zárai grófnak, és múlt idejű ígéket használ Albert király bécsi tartózkodásával és ígéretével kapcsolatban, a szeptember 29-i dátum kizárható. Így csak május 8-ról lehet szó, és az információ is olyan jellegű, melyet a követ csak a magyar király udvarában hallhatott, nem valószínű, hogy Velencébe, majd a római kúriába tartó útja során tudta meg a német király szándékát. Így a magyar királyi udvar, illetve a III. András környezetében tartózkodó személyek sugallta magyar belpolitika „pillanatfelvétele” 1300. május 8. körüli időpontban készült, nem pedig

⁴ Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301). In: A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1896. (a továbbiakban: Marczali 1896.) 244-254., 268., 270-278.; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I-II. Bp. 1899. (a továbbiakban: Pauler 1899.) 415-471.; Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar történet. I. Bp. 1935. (a továbbiakban: Hóman-Szekfü 1935.) 611-625.; Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. (a továbbiakban: Bónis 1971.) 23-29.; Geric József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. (a továbbiakban: Geric 1987.) 246-249., 283-309.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. (a továbbiakban: Szűcs 1993.) 322-347.; Kristó Gyula: Magyarország története. 895-1301. Bp. 1998. (a továbbiakban: Kristó 1998.) 269-273.

⁵ Marczali 1896. 253.; Pauler 1899. 470-471.; Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összekötései a római Szent-Székkal. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. Bp. 1901. (a továbbiakban: Fraknoi 1901.) 106. és 310. jegyzet 368.; Kristó Gyula: Csák Máté. Bp. 1986. (a továbbiakban: Kristó 1986.) 92-93.; Kosztolnyik Zoltán: III. András és a pápai udvar. In: Századok 1992. (126) 5-6. szám. (a továbbiakban: Kosztolnyik 1992.) 652.; Szűcs 1993. 346.

⁶ ÁÜO. V. 169. sz. 262-263.

⁷ ÁÜO. V. 170. sz. 263-264. – ez az oklevél feltehetően már 1300 novemberében íródott.

⁸ ÁÜO. V. 261. o.

ugyanazon év szeptemberének eseményeit villantja fel. Legszabadabban május 8-át megelőző illetve követő két hetes intervallumban gondolkodhatunk, vagy leginkább 1300 májusi eseményekről beszélhetünk.

Bonzano Péter első oklevele számol be tehát részletesen a királyi udvarban tartózkodó személyekről, illetve az ott történt eseményekről. A magyar belpolitikai helyzet pillanatnyi állapotára jól tudunk következtetni azokból az adatokból, amelyeket a követ a király udvarában tartózkodó személyekkel kapcsolatban közöl: „ott voltak Kőszegi Henrik fiai, Henrik lánya és Morosini Turchus nagy egyetértésben.”

Tehát itt már nem csak Henrik azon két fiáról, Henrikről és Miklósról lehet szó, akik már 1299 nyarán kinyilvánították hűségüket III. Andrásnak. Az 1299 júniusára összehívott országgyűlés meghiúsult ugyan, de júliusban sikerült összeülnie az ország főpapjainak, báróinak és nemeseinek, s ennek létrehozásában már ifjabb Kőszegi Henriknek(!) is szerepe volt.⁹ A legfőbb oka annak, hogy az országgyűlés nem tudott az első időpontban munkához látni, a király ellen szervezkedő Bicskei Gergely, esztergomi érsek volt, aki az országgyűlés időpontjára zsinatot hívott össze Veszprémbe, ahova az összes püspököt kötelezően elvárta. Mivel ezen ellenakcióját a püspöki kar a bárókkal egyetértésben megvétózta, és neheztelését a pápa tudomására is hozta, Gergely Kőszegi Ivánhoz(!) menekült, aki két testvérével ellentétben még nem volt hajlandó III. András hatalmát elismerni.¹⁰ Közel egy év múlva azonban Kőszegi Iván is behódolt a magyar uralkodónak. Erre remek alkalomként kínálkozott Kőszegi Henrik lányának és Morosini Albert unokájának, Morosini Turchusnak eljegyzése, illetve házasságra lépésük szándéka, melynek kinyilvánítására Bonzano Péter jelenlétében került sor, amint tudósít is erről első oklevelében, – a fenti datálás-magyarázatra hivatkozva – 1300 májusi állapotot tükrözve. Tehát az uralkodó ügyes politikai húzással egyik leghatalmasabb ellenfelét a Kőszegi családot, a familia immáron mindhárom tagját hű alattvalóinak tudhatta. Legalábbis pillanatnyilag.

III. András legnagyobb hatalmi-politikai sikere azonban Csák Máté meghódolása lehetett, bár – jól tudjuk – ez is csak átmeneti volt. Bonzano Péter első levele alapján azonban 1300 májusában „... *Mattheus de (Trenchinio) ad mandata regis ...*” III. András udvarában tartózkodott. Már Csák Máté monográfusa, Kristó Gyula is eléggé ellentmondásosnak és zavarosnak ítélte az oligarcháról tájékoztató okleveles adatokat, különösen az 1300-ból származókat.¹¹ Tudjuk, hogy III. András Csák Máté elle-

⁹ Szűcs 1993. 341-342.

¹⁰ Pauler 1899. 449.; Fraknoi 1901. 103-105.; Kosztolnyik 1992. 651.; Szűcs 1993. 341. Bicskei Gergely és III. András konfliktusáról még lesz szó a későbbiekben is.

¹¹ Csák Máté 1297 és 1300 között III. András ellenfelének számított. Kristó 1986. 72-98. Az 1300-as évek ellentmondásaira Kristó 1986. 92-93.

nes intézkedést hoz már 1300. június 19-én, amikor Csák Máté egy szerviensének birtokát Irizlaus és Barleus comeseknek adja.¹² Az eddigi történelmi vélekedés szerint, 1300 szeptemberében – Bonzano Péter jelentése alapján – Csák Máté hű alattvalóként megjelent III. András udvarában. Ugyanakkor 1300. október 1-én, tehát nagyon rövid időn belül már újra ellentét feszül az uralkodó és a trencsényi nagyúr között, amikor is a magyar király a Bossányi család két tagjának, Barleus és Irizlaus esztergomi várnagyoknak szabad kezet ad, és bírói úton el nem ítéltnek minősíti a királlyal szemben hűtlen Csákok elleni, éppen hűtlenségük okán folytatott „hadjáratot”.¹³ Persze a két Bossányi haragja nem volt alaptalan, hiszen szintén III. András egy korábbi, 1299. április 12. előtt készült okleveléből tudjuk, hogy Csák Máté elvette Barleus és Irizlaus birtokait.¹⁴ A Bossányi-Csák ellentét következő momentumáról nem sokkal a már említett, 1300. október 1-én kelt oklevél után olvashatunk. 1300. október 21-én az esztergomi káptalan jelentéséből arról értesülünk, hogy Csák Máté már két birtokot visszaadott az említett várnagyoknak, de egy birtokukat még mindig a kezében tartja.¹⁵ Mindezek elmondására – bár látszólag nem tartoznak szorosan a tárgyhoz – azért volt szükség, mert amennyiben a Bonzano Péter első jelentésében tárgyalt magyar eseményeket a korábbi vélekedés szerint 1300 őszére tesszük, abba az ellentmondásba és zavarba keveredünk Csák Máté viselkedésével kapcsolatban, amit már Kristó Gyula is jelzett. Maga a szerző ad egy „feloldást”,¹⁶ de ha az olasz követ jelentésében foglalt magyar vonatkozású eseményeket 1300 májusára tesszük, e nélkül is megoldódhat az ellentmondások problémája. Sőt akkor is, ha a Kristó által megoldásként kínált lehetőséget is figyelembe vesszük, azaz hogy a Csák-Bossányi háború 1300 nyarán már zajlott, és csak a felmentés kelte október 1., mivel úgy gondolom, hogy a két feloldási kísérlet nem üti egymást. Így már nem tűnik Csák Máté viselkedése ellentmondásosnak 1300 folyamán – bár az ő esetében nem meglepő az sem, ha taktikai lépésként akár csak egy hónapra is hűséget színlel az uralkodónak. Tehát a fenti adatok szerint 1300 májusában még királyhű bárónak tűnik, júniustól viszont ellenséges viszonyba keveredvén III. András pártfogoltjaival, a Bossányiakkal, ismét hűtlennek minősül, talán az év egész hátralévő részében.

Bonzano Péter szerint sok más báró is volt még a királyi udvarban, akik valaha lázadók és hűtlenek voltak. Kikre gondolhatunk még a már említett Kőszegieken és Csák Mátén kívül?

¹² Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I-VIII. Győr, Bp. 1865-1891. (a továbbiakban: HO.) VI. 340. sz. 461.

¹³ HO. VI. 341. sz. 462.

¹⁴ HO. VI. 329. sz. 441-444.

¹⁵ HO. VI. 342. sz. 463-464. A Bossányi-Csák Máté ellentétről Kristó 1986. 78-82. és 93.

¹⁶ Kristó 1986. 92-93.

III. András 1298. július 23. után magánjogi – hűbéri jellegű – kölcsönös szerződést kötött az Ákos nembeli Ernye bán fia István országbíróval egymás kölcsönös segítésére, szerződészegés esetén az esztergomi és a kalocsai érsek kiközösítő ítéletének szankciójával. Ezen szerződést Balassa nembeli Demeter zólyomi és pozsonyi ispán is elfogadta.¹⁷ 1298 őszéig hasonló politikai kapcsolatot létesített III. Andrással Rátót nembeli Domokos tárnokmester, Aba Amádé, későbbi nádor és Komáromi Pál mester, mosoni, győri és komáromi ispán is.¹⁸ A királyhű bárók közé sorolhatók a már említett Bossányiak, Irizlaus és Barleus comesek is, akiket az uralkodó különösen 1300-tól támogatott erőteljesen.¹⁹ Továbbá ide sorolhatók még a Rátót és Ákos család más tagjai, illetve a Baksa nembeli Simon fia György is.²⁰

III. András a magyar püspöki kar feltétlen támogatását is élvezte. A főpapság képviselői közül csak Bicskei Gergely esztergomi érsek nem tartozott a király táborába. Bonzano Péter első jelentése szerint az összes püspök a király udvarában tartózkodott.

Az alábbi személyek voltak tehát jelen: András egri (1275-1305), Tivadar győri (1295-1308), Pál pécsi (1293-1306), Benedek veszprémi (1290-1309), Haab váci (1294-1311), Péter erdélyi (1270-1307), Antal csanádi (1298-1307), Imre váradi (1297-1317) és Mihály zágrábi püspök (1298-1303).²¹ III. András udvarában volt a követi jelentés szerint a kalocsai érsek, Hontpázmány nembeli János is, aki Lodomér, esztergomi érsek halála óta az uralkodó legfőbb támaszának számított.²²

¹⁷ HO. VI. 322. sz. 431-435.

¹⁸ Kristó 1986. 76.; Szűcs 1993. 338.; Kristó 1998. 271.

¹⁹ Kristó 1986. 78-82. és 93.; Szűcs 1993. 340.

²⁰ Szűcs 1993. 340-341.

²¹ Engel Pál-Kosztai László: egri püspökök, győri püspökök, pécsi püspökök, veszprémi püspökök, váci püspökök, erdélyi püspökök, csanádi püspökök, váradi püspökök, zágrábi püspökök. In: Korai Magyar Történeti Lexikon (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula, szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL)180., 244., 539., 729., 706., 193., 147., 713., 740.

²² A bolognai jogtudósnak, János kalocsai érseknek immár egyedül, az esztergomi érsek támogatása nélkül kellett a királyi hatalom nehezen megszerzett stabilitásán örködni az egyházi-ideológia oldalról. Bónis 1971. 23-24.; Gerics 1987. 247-249., 284-285., 298., 300-301., 308-309. Életrajzáról legújabbban a mérvadó szakirodalom felsorolásával Thoroczkay Gábor kiegészítő jegyzete in: Katona István: A kalocsai érseki egyház története. Kalocsa 2001. 650. jegyzet 182. o.

A legfeltűnőbb, ám a korszak történetét ismerve egyáltalán nem meglepő tény Bonzano Péter jelentésében, hogy Bicskei Gergely, esztergomi érsek²³ hiányzik a királyi udvarból. Az uralkodóval szembeforduló főpapot a székesfehérvári káptalan tagjai közül választották esztergomi érsekké 1298-ban, Lodomér halála után. A III. András által is támogatott megválasztását követően, igen hamar szembefordult az uralkodóval. A szakadás jelei már 1298 februárjában látszottak, amikor is a főpap addig élvezett és a fehérvári prépostsággal együtt járó alkancellári címétől elesett. III. András 1298. február 24-én kelt oklevelét még ő állítja ki,²⁴ de 1298. március 29-én már Antal csanádi püspök, alkancellár neve szerepel a datum per manus formulában.²⁵ Bicskei Gergely az 1298. augusztus 5-i országgyűlés határozatainak megerősítői között sem szerepel.²⁶ VIII. Bonifác pápa (1294-1303) 1299. január 28-án csak az esztergomi érsekség kormányzójává nevezte ki, meghagyva számára a fehérvári prépostságot is.²⁷ Azonban nem sokáig érezhette magát biztonságban ezen ideiglenes cím birtokában sem, mert III. András – az Anjouk trónigényét támogató törekvéseit megtorolván – 1300. január 29-én elvette tőle az esztergomi királyi várat az érsekség népeivel és az esztergomi ispánsággal együtt, és a már többször említett Bossányiaknak, Irizlaus és Barleus comeseknek adta.²⁸ Ettől kezdve Bicskei Gergely minden erejével az Anjou trónkövetelő, a kis Károly Róbert Magyarországra küldését szorgalmazta, remélve, hogy a pápai akarat malmára hajtja a vizet, és ennek fejében most már hamarosan végleges megerősítést kap az esztergomi érseki szék betöltésére. 1300 márciusában egy dalmát szerzetesekből álló követséget szervez a pápai udvarba „a magyar főpapok és bárók nevében”, hogy ezek segítségével nyerje meg VIII. Bonifác pápa támogatását az Anjou trónkövetelő számára.²⁹

²³ Bicskei Gergely életéről és esztergomi érsekségéről: Ferdinandus Knauz: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. II. Strigonii 1882. 433-528.; Pór Antal: Miklós ostiai püspök követsége Magyarországon. 1301-1302. In: *Uj Magyar Sion* 1885. (a továbbiakban: Pór 1885.) 324-329.; Pór Antal: Gergely választott esztergomi érsek (1298-1303) származása. In: *Turul* 1892. 121-122.; Fraknoi 1901. 103-106.; Kristó 1986. 74., 81., 91.; Gerics 1987. 263., 292-294., 304-309.; Kosztolnyik 1992. 651-653.; Szűcs 1993. 333., 341.; Rácz György: *Az Anjou-ház és a Szentszék (1301-1387)*. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: Zombori István. Bp. 1996. 56-58. Legújabban életéről összefoglalóan: Szende László: *Bicskei Gergely választott esztergomi érsek című előadása az ELTE Középkori és Korajkori Magyar Történeti Doktori Iskola 2002. november 8-i felolvasóülésén* (megjelenés alatt)

²⁴ *ÁÚO.* V. 124. sz. 186. Dl. 39418.

²⁵ Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I-XI. Budae 1829-1844. VI/2. 124-125.

²⁶ *The laws of the medieval kingdom of Hungary. Decreta Regni mediaevalis Hungariae*. Volume I. 1000-1301. Translated and edited by: János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. Bakersfield 1989. 53.

²⁷ *ÁÚO.* V. 140. sz. 209-214.

²⁸ *HO.* VI. 336. sz. 454.

²⁹ Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. *Acta externa Andegavensia*. I-III. Bp. 1874-1876. (a továbbiakban: Wenzel: *Dipl. eml.*) I. 174. sz. 143.

Ezen a ponton kapcsolható be ismét Bonzano Péter első jelentése. Oklevelének eddigi elemzéséből megismerhettük a király pillanatnyi és már tartósabban mellette álló támogatóit, illetve hatalmának belpolitikai stabilitását, 1300 májusában. Bicskei Gergely személyén és viselkedésén keresztül - mely belpolitikai és külpolitikai problémákat egyaránt felvetett III. András számára -, Bonzano Péter jelentéseiből immár megtudhatjuk a magyar uralkodó politikai szándékait is két, egymással összefüggő kérdésben: az esztergomi érsekkel kapcsolatosan és az Anjouk magyar trónigényeire vonatkozó pápai álláspontot illetően. Itt már nemcsak az olasz követ első jelentését, hanem a III. Andrásnak címzett oklevelét, valamint a két velencei főúrnak írt levelét is be tudjuk vonni az előbb említett kérdések megválaszolásába.

Nézzük először a lázadó esztergomi főpap félreállítására tett kísérletet. Mint látuk, III. András már 1300 elején megfosztja Bicskei Gergelyt az esztergomi vártól és az esztergomi érsekség népei feletti rendelkezéstől. Ezzel azonban csak itthoni boldogulását nehezítette meg, választott esztergomi érseki címe és a pápától kapott kormányzósága azonban továbbra is érvényben volt. Bonzano Péter mindhárom oklevelében szerepel egy Antal nevű egyházi személy és az ő ügye: 1. „*pro domino fratre Antonio*”, 2. „*factum domini fratris Antonii*” 3. „*negocium domini Episcopi (Antonii)*”, 4. „*negocium vestrum et domini Episcopi feliciter expeditur*” 5. „*negocium dicti domini fratris Antonii non est expeditum*”. A szóban forgó személy Antal csanádi püspök (1298-1303), aki egy ideig a király alkancellárja is volt 1298. március 29-től 1299. június végéig.³⁰ Több kutató jutott arra az álláspontra, hogy Antal püspök ügye alatt III. András óvatos próbálkozása, „puhatolózása” bújik meg VIII. Bonifác irányában. A magyar uralkodó ugyanis meg akarta próbálni Bicskei Gergely helyett Antal csanádi püspököt juttatni az esztergomi székre.³¹ Valóban erről lehetett szó, mert a követ első jelentésében azt írja Morosini Mihály zárai grófnak, hogy az esztergomi érsekség tekintetében, Antal érdekében a magyar uralkodó pénzt küld a pápai udvarba. A III. Andrásnak írt levélből azt is megtudjuk, hogy a követ az uralkodó által küldött aranyakat átváltotta, 4500 arany forint értékben és azt rábízta egy firenzei bankárra. Majd ezen oklevél végén arról értesülünk, hogy Antal püspök maga Rómában van, mert Bonzano Péter adott neki 40 márkát III. András parancsa szerint, mivel a püspöknek semmije sem volt. Az Antal püspök „elöléptetésére” szánt összegről végül azt írja a követ, hogy rendben megvan, és a király parancsáig nem fizeti ki senkinek. Más forrásból is tudjuk, hogy Antal püspök Rómában járt a szentév alkalmával, 1300-

³⁰ Fejérváry László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 145.

³¹ Pör 1885. 327.; Fraknoi 1901. 310. jegyzet 368. o. - csak jegyzetben említi ezt a lehetőséget, azt is hozzá téve, hogy ezt a szakirodalom eddig nem vette észre; Kosztolnyik 1992. 652. - mindkét korábbi munkára való hivatkozást mellőzve.

ban. Vilmos péterváradi ciszterci apát és konventje pereskedett Benedek veszprémi püspökkel és káptalanjával a kelenföldi tizedekért, és mivel a probléma nem akart itthon megoldódni, a pápai udvarba vitték az ügyet. A per intézésével megbízottak között volt Antal csanádi püspök is, aki az egész procedúra végén maga foglalta írásba az egyezséget.³² Az oklevél dátuma (Buda, 1300. szeptember 20.) feltehetően hibás, hiszen Bonzano Péter jelentéseiből kiderül, hogy ebben az időszakban Antal csanádi püspök Rómában tartózkodott.

A magyar trónra vonatkozó Anjou igények tekintetében Bonzano Péter első jelentésében csak annyit ír, hogy III. András tudott Károly Róbert jöveteléről, de nem törődött vele. Az oklevél datálásánál legalább 4 hónappal korábbra tehető történések, megint más megvilágításba helyezik az eseményeket. Károly Róbert 1300 augusztusában szállt partra Dalmáciában, viszont az olasz követ első jelentése a magyar királyi udvar hangulatának 1300 májusi állapotát tükrözi. 1300 májusában III. András még csak Károly Róbert Magyarországra küldésének szándékáról értesülhetett - talán ezért nem törődött vele komolyabban, és a kérdés iránt látszólag közömbösnek mutatta magát. Hiszen 1300. április 26-án még csak Károly Róbert Magyarországra küldését készítik elő II. Károly udvarában.³³ 1300. május 18-án az Anjou trónkövetelő még csak elindul Magyarország felé egy bizonyos Antal, ferences szerzetes, II. Károly szicíliai király káplánja kíséretében.³⁴ Károly Róbert még július 24-én is csak Baroliban tartózkodik.³⁵ Ugyanakkor a magyar uralkodó már válaszlépéseken töri a fejét - tehát közönyössége az ügy iránt nem feltétlenül őszinte - hiszen Bicskei Gergely Antal csanádi püspök általi „kiiktatásával” azt jelezte a magyar uralkodó, hogy az Anjou próbálkozásoknak magyarországi fő támogatójuk félreállításával akarja elejét venni. Ezért is várt pontosabb információkat Bonzano Péter révén az Anjoukkal kapcsolatos pápai szándékokról. Az olasz követnek sikerült is megtudnia a szentszéki hozzáállást, bár nem közvetlenül a pápától, hanem csak kardinálisaitól. Ugyanis a III. Andrásnak szóló oklevelében azt írja, hogy VIII. Bonifác pápa csak október 30-án fog megérkezni Rómába Anagninból. A pápai kardinálisok Bonzano Péter tudomására hozták, hogy Károly Róbert nem a pápa tanácsára és akaratából ment Magyarországra. A Szentszék semmilyen segítséget nem adott az Anjouknak, sőt, kifejezetten ostoba és meggondolatlan lépésnek tekintették II. Károly szicíliai király akcióját. Sok kardinálisnak tetszett az olasz követ azon ötlete, hogy III. András Henrik bán

³² HO. I. 70. sz. 93-97.

³³ Wenzel: Dipl. eml. I. 176. sz. 144.

³⁴ Wenzel: Dipl. eml. I. 181. sz. 148.

³⁵ Uo. 194. sz. 155.

fiainak és a többi bárónak a segítségével fogja el a gyermek Károly Róbertet, és ha sikerül, küldjék el a pápának.

Mindenképpen óvatosságnak mondható VIII. Bonifác manőverezése III. András és az Anjouk között. Ez tükröződött már a Bicskei Gergellyel való viselkedésében is, hiszen az esztergomi érsek csak kormányzója volt a legtekintélyesebb egyházmegyének, nem pedig pápai áldással véglegesen megerősített főpásztora. Azonban a pápa egyenlőre csak háttérbe szorította az Anjou-kérdést, látván a magyar királyi hatalom belpolitikai stabilitását, kerülte a konfliktust III. Andrással. Minden áron azért nem volt hajlandó a békés viszony fenntartására, hiszen Antal, csanádi püspök esztergomi érsekké tételét nem támogatta Bicskei Gergely ellenében, bármennyi pénzzel is akarta ezt III. András elérni. Ezt Bonzano Péter harmadik jelentéséből tudjuk, amelyben azt írja, hogy Antal püspök ügye nem fog sikerülni. Az Anjou-párti, nagyhatalmi ambíciókkal megáldott VIII. Bonifácnak nem jött volna jól egy feltétlen királyhű főpap az esztergomi érseki székben. Hiszen tudjuk, hogy a III. András párti Lodomértól sem vette jó néven eleinte a magyar uralkodó erős, szinte mindenképp feletti támogatását.³⁶ Bicskei Gergely „ideiglenes”, „lebegtetett” esztergomi érseksége ugyan nem nyílt, de csöndes és a megfelelő pillanatra váró Anjou-támogató politikát sejtetett. 1300 májusa és novembere között azonban úgy tűnik, hogy a magyar uralkodónak nem kellett tartania a pápa ezen irányú, nyílt hatalmi-politikai fellépésétől.

Ki volt valójában Bonzano Péter? Képzett diplomata III. András udvarában és szolgálatában? A Morosini család hű embere és официálisa? A velencei dózse szolgálatában álló, pénzügyekben jártas alattvaló és diplomata? Úgy vélem, hogy ezekre a kérdésekre Bonzano Péter okleveleinek pont a nagyhatalmi politikán kívül eső eseményekkel kapcsolatos információi segítenek megadni a választ.

Véleményem szerint Bonzano Péter nem III. András szolgálatában álló diplomata, hanem inkább a Morosini család embere volt. Hiszen első levelét Morosini Mihály, zárai grófnak írja, nem pedig III. Andrásnak. Ebből a levélből az is kiderül, hogy sietett vissza a velencei udvarba, amint lehetett, a Brondoloval kapcsolatos egyezés megerősítése végett.³⁷ A magyar uralkodónak írt második levélből kiderül, hogy ismeri az egyik legjobb itáliai bankárt, akire a magyar uralkodó által küldött pénzt rábízta. Harmadik oklevele pedig szinte csak velencei ügyekről tájékoztat, két velencei főúrnak, Morosini Albert rokonainak és pártfogóinak magyaráztkodva a III. András által ígért pénz késéséről. Úgy gondolom, hogy ezek az adatok mind amellet szólnak, hogy az itáliai születésű Bonzano Péter, nemcsak hogy olasz földről szár-

³⁶ Gerics 1987. 246.

³⁷ A Brondolo (Brundulum) Velence fő erődítménye volt, Chioggiától délre, mely a lagúnák bejáratát védte.

mazott, hanem tartósan ott is élt, és feltehetően csak egyszer, 1300 májusában fordult meg a magyar királyi udvarban. Magyarországra pedig nem politikai célzattal jött, hanem III. András adósságainak vagy kötelezettségeinek behajtása végett. Az olasz követ első és harmadik oklevelében többször említi Velence fő erősségének, Brondolonak ügyét. Úgy tűnik tehát, hogy velencei érdekeket szolgáló pénzküldeményt vártak III. Andrástól, ennek érdekében több befolyásos velencei család is mozgolódott, s feltehető, hogy az anyai ágon a Morosiniaktól származó magyar uralkodótól is elvárták a támogatást. A 4000 fontnyi pénzüsszeg elküldését III. András csak két részletben tudta megígérni. Bonzano Péter sokat kérte az uralkodót velencei családjá magyar udvarban tartózkodó tagjai előtt is az anyagi támogatás megadására. III. András végül a sokszoros sürgetésnek engedve azt üzentte a velencei dózsénak³⁸ hogy, ha Antal püspök ügye nem járna sikerrel, akkor az arra szánt összeget, Bonzano Péteren keresztül, közvetlenül neki juttatja el. Nem tagadható, hogy mivel az olasz követ mindhárom oklevelében felbukkan a III. András által ígért anyagi támogatás, illetve annak kérése, Bonzano Péter számára látszólag ez az ügy nagyobb fontossággal bírt, mint a magyar uralkodó bármely politikai tervének előmozdítása. Ugyanakkor a magyar uralkodónak az adott pillanat stabil belpolitikai helyzetében, óvatos terve született az Anjou hatalmi igények és főleg azok legfőbb magyarországi támogatója, Bicskei Gergely kiiktatására. Ehhez a tervhez viszont éppen kapóra jött a nála tartózkodó olasz követ,³⁹ akit elküldhetett a római Szentszékhez is, így több leyget üthetett egy csapásra: elrendezhette velencei adósságait (véleményem szerint ezek „behajtására” érkezett Bonzano Péter Magyarországra), kipuhathatta VIII. Bonifác pápa szándékait is az Anjouk hatalmi igényeihez való viszonyulásáról, és tett egy bátortalan kísérletet Bicskei Gergely elmozdítására is. Bonzano Péter III. Andrásnak feltehetően csak egy alkalmi követe volt, aki éppen akkor tartózkodott a magyar királyi udvarban, amikor a királynak – a viszonylagos belpolitikai stabilitásnak köszönhetően - szüksége volt egy megbízható, feltehetően olasz családjá szolgálatában álló személyre, aki segíthet neki – a magyar trónt fenyegető hatalmi szándékok miatt – a külpolitikai helyzet normalizálásában is.

³⁸ Ekkor Pietro Gradenigo volt a velencei dózse. Teke Zsuzsa: Velencei dózsék. In: KTM 723.

³⁹ Úgy gondolom, hogy Bonzano Péter nem volt képzett, a nagyhatalmi politikában jártas diplomata, ez okleveleinek nyelvezetéből is kitűnik. Ő inkább kisebb belpolitikai, gazdasági ügyekben szerethetett tapasztalatot, és csak egy alkalmi diplomáciai feladatokkal megbízott emberről van szó. Ő maga feltehetően nem tudott volna egyedül megbirkózni a kapott feladattal, hiszen 1300. október 25-én kelt levelében maga mondja, hogy addig nem tud Antal csanádi püspök ügyében lépni, és nem lehet biztosat ígérni, amíg Pietro Contareno meg nem érkezik Rómába, tehát majd csak az ő segítségével tud intézkedni a csanádi püspök ügyében. „*Dominus Petrus Contareno nondum Romam venit, et non possum (adhuc) certum promittere, aggredi negotium domini episcopi ...*” ÁÜO. V. 262.

Bonzano Péter jelentései stabil belpolitikai állapotot tükröznek. A Szentszék részéről pedig egy óvatos, az adott pillanatban éppen a „be nem avatkozás” elvét való politika figyelhető meg. S bár III. András egészségével már gondok voltak,⁴⁰ egy konszolidált helyzetben várhatta az Anjou trónkövetelő, Károly Róbert és támogatóinak következő lépéseit.

⁴⁰ A követ első oklevelében azt írja Morosini Mihálynak, hogy a király egészséges volt („*Dominus rex sanus erat*”), a III. Andrásnak címzett oklevél végén pedig így búcsúzik a magyar uralkodótól: „*Dominus conservet vos sanum ... per tempora longiora.*” Lehetséges ezen kijelentéseknek semmiféle jelentőséget nem tulajdonítani. Ám akivel kapcsolatban gyakran hangsúlyozzák, hogy egészséges, az jelentheti azt is, hogy gyakrabban beteg, és ezért említésre méltó, ha egészséges. A történészek szerint, hirtelen tört le az „utolsó aranyágacska”, hirtelen támadt, gyors lefolyású betegséget, mérget, lelki bánatot hoznak fel III. András halálának okaként. Azonban, ha az 1300 májusában, majd októberében emlegetett egészséget az utóbbi értelemben tekintjük, akkor elképzelhető, hogy egy hosszabb lefolyású betegség vetett véget az utolsó Árpád-házi király életének.

SAROLTA HOMONNAI

La stabilité du pouvoir et les intentions politiques du roi André III à la lumière des rapports de Pierre de Bonzano

Les rapports de Pierre de Bonzano, dressés en automne de l'an 1300, contiennent des informations précieuses sur les aspects de politique intérieure du pouvoir royal d'André III. Les données relatives à la Hongrie, que l'on trouve dans le premier diplôme du délégué italien, reflètent vraisemblablement la situation à la cour royale au mois de mai 1300. Les rapports donnent également un état des lieux de la politique papale pro-Angevins au moment donné. Ils nous permettent d'en tirer des conclusions concernant les tentatives prudentes d'André III d'éliminer le „leader” du parti pro-Angevin hongrois, Gergely Bicskei, archevêque d'Esztergom. Enfin, Pierre de Bonzano communique des détails concernant une affaire entre André III et Venise. Les données hongroises ou en rapport avec la Hongrie offrent un image plausible sur la dernière période du règne du roi André III.

TÓTH ILDIKÓ

Egy 1331. évi adománylevél margójára (Adalékok a Záh Felicián-féle merénylet következményeihez)

Még a történelem iránt kevésbé érdeklődők számára is kevésbé feledhetőek azok az események, amelyek 1330. április 17-én történetek a visegrádi királyi palotában. A magyar krónika így ír erről: „Ebben az időben, mikor Hungaria a várva várt béke nyugalmának örült, és ellenségei sehonnan sem háborgatták, a béke megrontója és a gyűlölet magvetője, az ördög egy Zaah nemzetségbeli, Felicián nevű éltes és őszülő fejű nemes szívének azt sugallta, hogy egy napon karddal ölje meg urát, Károly királyt, úrnőjét, Erzsébet királynét, és két fiukat, Lajost és Andrást.”¹

A reggeliző királyi család elleni merénylet azonban nem járt sikerrel. Felicián a királyt csak megsebesíteni tudta, de a királyné négy ujját levágta. A gyermekek életét a gyorsan közbeavatkozó szolgálattevő személyzet mentette meg, akik ott helyben végeztek is a merénylővel. Sőt rövid időn belül a közelben tartózkodó fiával, és a királyné udvarhölgyei közé tartozó Klára nevű lányával is brutálisan végeztek.²

A király elleni hasonló merénylettől való elrettentés céljából pedig a magyar szokásjogtól idegen, példátlan keménységű ítéletet hoztak. A király és a világi előkelők által 1330. május 15-én kelt ítéletlevél harmadízigen elrendeli a család kiirtását, a rokonság távolabbi tagjait pedig szolgaságra vetette, és teljes jószágvesztéssel sújtotta.³

A merénylet okáról a hazai kútfők meglehetősen szerényen, kevés konkrétumot vonultatnak fel, külföldi adatok azonban Felicián tettének okát a királyné fivére, Kázmér lengyel herceg által Klára lányát ért megbecstelenítés megbosszulásában látták. A 19–20. század fordulóján neves történészeink „pro és kontra” próbáltak a kérdés-

¹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. Szentpétery, Emericus. I. Budapestini, 1937. (a továbbiakban: SRH) 492–493. Magyarul: *Képes Krónika.* Fordította Bellus Ibolya. Bp. 1986. (a továbbiakban: *Képes Krónika*) 256.

² Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526.* Bp. 1998. 62. (A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája.); Bertényi Iván: *A tizennegyedik század története.* Bp. 2000. 49.

³ Az ítéletlevél hagyományozásáról, a legújabb és teljes fordítás mellékelésével I. Almási Tibor: *Záh Felicián ítéletlevele.* In: *Aetas 2000/1–2.* (a továbbiakban: *Almási 2000.*) 191–197.

ben nyilatkozni,⁴ de a merénylet okáról a mai napig sem lehet bizonyosat állítani.⁵

Ami különösen elgondolkodtatta az újkori történészeket, az volt, hogy bár az ítéletvel elvben Felicián rokonságát csak harmadíziglen sújtotta halálbüntetéssel, beleértve ebbe Felicián nőtestvéreinek fiai és leányait, valamint tulajdon leányainak leszármazottait – kivéve Felicián vejeit, akiktől még birtokaikat sem vette el, csupán a királyi udvarból zárta ki örökre őket –, gyakorlatilag azonban megadta a „lehetőséget,” hogy bűnrészesség esetén a távolabbi rokonsággal is leszámolhasson. Ez a gyakorlati „lehetőség” fennállt bűnrészesség esetén Felicián vejei és harmadízti távolabbi rokonai számára éppúgy, mint nemre, rangra és életkorra való tekintet nélkül bárkire.⁶

Ez a „lehetőség” nem is maradt sokáig kihasználatlan, az 1330-as években sorra kobozták el a „bűnrészessé” nyilvánított rokonságtól a földeket.⁷ Köztük volt Felicián lányának, a szintén halálbüntetéssel sújtott Sebének férje, a Palásti családból származó Kopaj is testvéreivel együtt.⁸ A vő és családtagjainak halála sokáig rejtve maradt a kutatók elől. A 14. századi krónikakompozícióban még ezt olvashatjuk: „Feliciánnak a másik, Sebe nevű leányát, aki egy Kopay nevű nemesnek volt a felesége, Lewa vára előtt Becheinek mondott Imre, e vár vármagya parancsára lefejezték, és maga Kopay is rablilincsből rötta le a halál adóját. Ráadásul fiai a keresztes lovagok egy tengeri szigetre szállították, hogy sohase lássák viszont szülőföldjüket.”⁹

Az adatolható volt okleveles forrásokból is, hogy testvéreivel együtt bűnrészességnek tekintették a Felicián-féle merényletben, ezért Bars megyei Malonya nevű birtokuk-

⁴ A legfontosabb vonatkozó tanulmányok a teljesség igénye nélkül: Botka Tivadar: Adatok a visegrádi merénylet történetéhez. Századok, 1873. 453–461., ill. 1874. 229–247. (a továbbiakban: Botka 1874.); Marczali Henrik: Záh Felicián pöre. Budapesti Szemle 1899. 379–390.; ugyanez Akadémiai Értesítő 1900. 35–44.; legutóbb In: Marczali Henrik: Világtörténelem – Magyar történelem. Szerk.: Gunst Péter. Bp. 1982. 94–105.; Pör Antal: Záh Felicián pöre. Kritikai észrevételek Marczali Henrik kritikai tanulmányára. Századok, 1900. 1–9.; Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Záh Felicián merényletéről. Századok, 1905. 97–118.

⁵ A kérdés historiográfia áttekintéséhez és a fő vonulatok elhatárolásához l. Almási 2000. 191–194.

⁶ Almási 2000. 196.

⁷ Botka 1874. 243–245.; Kubinyi Ferencz: Záh Felicián mester veje Palásthy Kopai. Századok, 1887. (a továbbiakban: Kubinyi 1886.) 210–211. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. 1059–1060.

⁸ A család ezen ágának birtoklása a 13. sz. első felétől adatolható, Hont vármegyében Palást és Drénó, Bars vármegyében pedig Bars és Vezekény helységeken voltak birtokaik. II. Bors fiai III. Péter, Bató, Kopaj és Lambert voltak. A családról bővebben l. Kubinyi 211–213.

⁹ SRH 495–496.; Képes Krónika 258.

től megfosztották őket,¹⁰ de csak 1887-ben mutatta ki Kubinyi Ferenc a Palásthy-Nedeczky család levéltárában végzett kutatásai során egy 1331. évi, addig kiadatlan adománylevél¹¹ alapján, hogy Palásti Kopajt és testvéreit állítólagos bűnrészességük miatt már 1331-et megelőzően, vagyis a merénylettől számított egy éven belül fővesztésre ítélték.

Az adomány szűkebb értelemben a király által tett földbirtokadományt (*donatio, collatio*) jelenti. Adományt a király kérést teljesítve vagy saját elhatározásából tehetett a királyi joghoz (*ius regium*) tartozó javakból. Ez utóbbi fogalma magában foglalta a királyt közvetlenül megillető királyi tulajdont és a király adományozási jogához tartozó javakat, amely főképp a magszakadás vagy hűtlenség révén a koronára visszaszállt javakat jelentette.¹²

A birtokokba való bevezetés (*introductio*) vagy beiktatás (*statutio*) a nemesi birtok megszerzéséhez elengedhetetlen eljárás volt. Az adomány erejét veszítette, ha az adományost a birtokba szabályszerűen be nem vezették, és nyilvánosan ki nem hirdették, hogy azt királyi adományként örök jogon bírja. Így az adományos a föld kétségtelen tulajdonosává és birtokosává vált, mert a bevezetéssel tisztázódott, hogy király az adománnyal nem sértette-e meg valaki másnak a jogait.

Az iktatáshoz az adományosnak parancsra (*mandatum statutionis*) volt szüksége, melyet a király vagy valamelyik főbírája intézett az illetékes hiteles helyhez, hogy a parancsban megnevezett királyi emberek egyikével együtt hajtsák végre az eljárást. A bevezetésnek a helyszínen, az elnyert jószágban kellett megtörténnie az előre meghívott szomszédok és határos birtokosok jelenlétében, miután a királyi ember mind az adománylevelet, mind a beiktató parancsot hangosan felolvasta, és a nép nyelvén megmagyarázta. A királyi és a hiteles helyi ember pár napig a helyszínen maradtak, majd jelentést tettek a hiteles helynek, amely ez alapján a királynak jelentést (*relatio statutoria*) tett az eljárás lefolyásáról és az esetleges ellentmondásról.

Az ellentmondás (*contradictio*) értelme a jogfenntartás és a birtok védelme volt. Ilyenkor a bevezetés megszakadt (*statutio vulnerata*), az ellentmondó, miután az el-

¹⁰ Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO.) IV. 450–452.

¹¹ Az oklevél két átiratban maradt fenn a Palásthy család levéltárában, Ilosvai Leusták nádor 1394. június 5-én kelt oklevelében (Df. 281 835), ill. Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda 1504. november 6-án kiadott diplomájában (Df. 281 944). Az előbbi kiadását l. Kubinyi Ferenc: Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárakból. Diplomatarium Hontense. I. Bp. 1888. (a továbbiakban: Kubinyi) 94–99., ill. 103–105., az utóbbiét l. Palásthy Pál: A Palásthyak I. Bp. 1890. (a továbbiakban: Palásthy) 59–60., 389–394.

¹² Zsoldos Attila: Adomány. In: Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Bp. 1994. 30.; Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 2000. (a továbbiakban: Eckhart 2000.) 286–287.

járó személyek megidéztek a kúriába, perben tartozott ellentmondásának okát adni. Ha senki sem mondott ellent, a bevezetés épen maradt (*statutio pura*), az adományos birtokba vehette jószágát.¹³

A király az adományt oklevéllel tette meg, ez már a 13. század óta hozzátartozik a jogi cselekmény teljessé tételéhez. Az adománylevelek nagy része ugyan már II. András korától az elvégzett beiktatásról és a határok megállapításáról is szól, a cselekmény mégis az oklevéladással van befejezve, az ügyletet az oklevél teszi maradó érvényűvé.¹⁴

Ugyanebben az időben válik szokássá, hogy az adományról először csupán egyszerűbb, pátens oklevelet adnak, és az örök érvényű privilégiumot csak később állítják ki. IV. Béla korától adatható, hogy a pátens formájú oklevelek között maradóknak szánt, a beiktatást szintén magukban foglaló iratok is előfordulnak, mégis többnyire ideiglenes jellegűnek szánták ezeket, ami főképp a privilégiumot ígérő záradékból tűnik ki.¹⁵

I. Károly nagy vonalaiban folytatta elődei oklevélkiadó gyakorlatát az adományok tekintetében, vagyis törekedett, hogy nyílt oklevélben kiadott birtokadományokat a szilárdabb jogbiztosítékot adó privilegiális formába is átírja. Az 1330-as évek elején privilégiumot ugyan nem ad ki, de a pátens oklevelekben mindig ígéretet tesz ilyen irat kiállítására is.¹⁶

Ilyen irat a dolgozatban vizsgált 1331. évi oklevél is, amely magában foglalja I. Károly 1331. január 25-én kelt parancslevelét, amelynek értelmében a király utasítja az esztergomi káptalant, hogy Mindszenti Szőke Péter vagy Hechlech-i Miklós királyi emberek jelenlétében a káptalan embere a szomszédok és határtársak összehívása után járja be a Hont vármegyei Palást birtok¹⁷ azon részét, mely korábban Bors fiaié volt, és iktassa be abba Besenyő Gergelyt, ha nincs ellentmondás a szomszédok és határtársak részéről.

Az oklevélben olvasható még az esztergomi káptalan 1331. március 2-án kiadott jelentése a Hechlech-i Miklós királyi ember és Jakab kanonok jelenlétében történt határjárásról és ellentmondás nem lévén a birtokba iktatás megtörténtéről is, ugyanakkor az oklevél közli azt is, hogy Liptó fia György a palásti egyháztól keletre lévő földdarabtól az adományozottat eltiltotta, ezért őt március 1-jén magán a birtokon

¹³ Eckhart 2000. 291–293.

¹⁴ Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. (a továbbiakban: Szentpétery 1930.) 83., 89.

¹⁵ Szentpétery 1930. 91., 99.

¹⁶ „Et cum presentes nobis fuerint reportate, in formam privilegii nostri redigi faciemus” ill: ennek alakváltozatai. L. Szentpétery 1930. 185–186.

¹⁷ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) III. 226–230.

megidéztek Szent György ünnepének oktavájára a királyi jelenlet színe elé. ¹⁸

Az 1331. szeptember 29-én kelt királyi megerősítésből megtudható, hogy az ellentmondó bár megjelent a király előtt, de tiltakozási szándékáról lemondott, mivel felismerte tévedését a tiltott földdarab tárgyában. A megerősítés ugyan pápens alakban, Károly nagyobb pecsétje alatt lett kibocsátva – ez összefügg azzal, hogy 1330-tól I. Károly jó ideig nem adott ki kettőspecsétes privilégiumokat¹⁹ –, I. Károly általi privilegiális kiadásáról, így a megszakított beiktatás megisméltéséről sem maradt fenn adat. Az örökösök az 1394. évi átíratáskor a nádortól a határok megújítása mellett a pápens oklevél privilegiális formában való megerősítését kérik, tehát gyakorlatilag a család privilégiumként használta.²⁰

Kubinyi Ferenc felvetette, hogy az a tény, miszerint Kopajnak és testvéreinek kivégzéséről krónikáink nem tudnak, bár Felicián és gyermekei kivégzését körülményesen leírják, arra utal, hogy a Palásti testvérek kivégzése sietve és titokban történt. Az ellentmondó hirtelen visszalépése is azt támasztja alá az oklevél soraival, hogy a Palásti fivérek vérszerinti rokonainak is volt mitől tartania.²¹

Jelen dolgozat az adománylevél vizsgálatokor nem a Palásti fiak bűnös vagy ártatlan voltának kérdéséhez szeretne adalékot nyújtani, hiszen egy ellentmondó visszalépése erre még önmagában nem jogosítana fel, ennek számtalan más, számunkra már nem kikövetkeztethető oka lehetett, csupán egy új szempontot szeretne felvetni az oklevél vizsgálatánál. Nevezetesen azt a tényt szeretné körbejárni, mivel magyarázható, hogy egy gyakorlatilag privilégiumként használt adománylevélben benne hagynak egy olyan hiteles helyi jelentést, amely a mai jogérzékünk szerint önmagának ellentmondó, ugyanis vagy tiltakoztak a birtokba iktatásnál, és akkor meg kellett ismételn az iktatást, vagy nem, és akkor az iktatás teljesen szabályszerű.

Kétségtelen, hogy az idézett résznek²² van egy rendkívül egyszerű magyarázata is, amennyiben azt egyszerűen formulás résznek vesszük, mint erre ugyancsak az

¹⁸ „...idem homo noster requisitus exinde nos informavit, statuisset prefato Gregorio Bisseno possidendam, nullo contradictore existente. Ac tamen Georgius filius Lipto a quadam terre particula prope ecclesiam de Palast a parte existenti orientali, eundem Gregorium prohibuisset, dictam terre particulam partis sue sessionem asserendo, predictus vero Nicolaus homo vestre maiestatis in facie eiusdem portionis possessionarie sexta feria proxime preterita eundem Georgium filium Lipto contra eundem Gregorium Bissenum citavisset ad vestre maiestatis presentiam octavas beati Georgii martyris proxime venturas eidem pro termino assignando.” Kubinyi 96.

¹⁹ Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban Bp. 1993. 70.

²⁰ Palásthy 389.

²¹ „...ipsis filiis Bors et eorum posteritatibus, immo etiam proximorum et consanguineorum eorumdem tamquam malemeritis et infidelibus, pretextu prefate possessionarie portionis, perpetue taciturnitatis silentium imponentes” Kubinyi 1887. 215–216.

²² L. 18. lábjegyzet.

1331. évből példa a váradi káptalan jelentése. Abban is megtalálható ugyanez a ket-
tősség, vagyis egyrészt az oklevél sorai ellentmondó nem létét regisztrálják, majd
egy fordulattal mégis megnevezik azokat, és a királyi jelenlét színe elé idézik.²³ Ez az
oklevél azonban magában álló irat, szemben a vizsgált pátens formájú adományle-
vével.

A kor és Károly Róbert oklevelezési gyakorlatában mindenesetre nem szokvá-
nyos dologról van szó. Függetlenül attól, hogy az ellentmondó elégtelen bizonyíté-
kokat vonultatott-e fel, vagy egyszerűen visszalépett, mindenképp törekedtek az el-
lentmondó nélküli iktatás bizonyítására. Így történt ez például a Chenik cseh vitéz
számára történt adományozás esetében is. Miután Chelei fia Miklós nem tudta érvé-
nyes oklevelekkel bizonyítani igazát Nagymartoni Pál országbíró előtt, és Boden fia
Demeter és Verpeléti Nagy Leusták földjét a cseh vitéznek ítélték, az országbíró
kérésére az egri káptalan megismétli a birtokba való bevezetést.²⁴

Azt, hogy még egy pátens formájú adománylevél kiállításánál is fontos volt ez,
mutatja egy szintén 1331 május elején ellentmondás miatt a király színe elé került
ügy. 1334-es átiratban maradt fenn az ezt tartalmazó 1331. július 30-án kelt okle-
vél.²⁵ Az irat magában foglalja I. Károly 1331. május 10-i parancslevelét a budai
káptalan számára,²⁶ amelynek értelmében István királyi *specialis notarius*-t kellett
bevezetni a Hevesújvár megyei, Zagyva folyó mentén fekvő Tyukod vagy Kerekud-
var²⁷ birtokába. A határjárás és az adományozott földbe való bevezetés 1331. április
7-én ellentmondás nélkül meg is történik,²⁸ itt viszont a királyi udvarban lévő neme-
sek léptek fel az adomány királyi oklevélben való megerősítése ellen. Góg fia Góg és
Szunyog András²⁹ katali nemesek, valamint Nagymartoni Pál országbíró tiltakoztak,
de később ezt mindannyian visszavonták. Ettől függetlenül a király új iktatásra kéri

²³ „nemine contradictione existente sed cum”-formula a váradi káptalan 1331. október 10-én kelt oklevelé-
ben. Dl. 66 794

²⁴ Nagymartoni Pál országbíró 1331. március 10-én kiadott oklevelét l. AO. II. 522-525.; Pál országbíró
1331. március 20-i parancslevelét és az egri káptalan 1331. július 20-án kelt, ellentmondó nélküli iktatásról
szóló jelentését l. Dl. 2650

²⁵ Dl. 2508

²⁶ Bakács István: Íratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002-1437. Bp. 1982. (a továbbiak-
ban: Bakács) 459. sz.

²⁷ ÁMTF III. 107-108.

²⁸ Bakács 460. sz. A regeszta hibás, nem oda tartozó elemeket is tartalmaz.

²⁹ Szunyog András udvari ifjú tiltakozásáról egy 1331. május 10-én kelt királyi oklevél is említést tesz.
András bemutatta IV. Béla privilégiumlevelét, mely az egykor örökös nélkül elhalt aranyművesek földjét
Béla király pohárnokának, Katali Péternek és örököseinek adta, de András a vele való rokonságot nem
tudta bizonyítani, így a birtokot érintő igényéről lemondott. AO. II. 529-531.

fel július 12-én a budai káptalant, amely az ellentmondás nélküli bevezetésről szóló parancslevelét július 18-án keltezi.³⁰ A királyi megerősítés, amely szintén nyílt oklevél formájában lett kiállítva, már teljes joggal jutalmazhatja az adományozottat *notarius*-i tiszte ellátásával szerzett érdemeiért, különösen a havasalföldi hadjáratban való részvételéért a Heves megyei birtokkal.

A király tehát ugyanazon ügyben és ugyanazon időpontban hol figyel az ország jogszokásainak betartására, hol nem teljesen veszi figyelembe azt. Nem elvetendő Kubinyi Ferencnek azon észrevétele sem, hogy mint egy 1340. évi oklevélből látszik, nemcsak az érintett családok tagjai, de tőlük távolabb állók sem vélték tanácsosnak, hogy a véritélet által sújtottaktól elkobzott birtokokra igényt tartsanak fenn, mint tette ezt Losonczy István egy jobbágysai által azidáig használt Nógrád megyei birtokrész tárgyában, mely Záh nembeli átkos emlékezetű emberek birtokaként került Sándor fia János revistyei várnagyhoz.³¹

Visszatérve a Palásti Kopaj és társai kivégzéséről szóló oklevélre, abból semmi konkrét tény nem tudható meg állítólagos bűnrészességükkel kapcsolatban,³² viszont az adománylevel soraiban ugyanaz a heves indulat tükröződik,³³ amely már Záh Felicián ítéletlevelében is sokkal erőteljesebb formában feltűnik, és nagy valószínűséggel az abban észlelhető elrettentést szolgálhatta, mint ahogy a merénylettel összefüggésbe hozható személyek és rokonságuk kivégzése is.³⁴

Az elrettentés a gyakorlatban jól működött. Ezt a fővesztésre ítélt birtokainak adományozása körüli tiltakozók visszavonulása jól mutatja. Függetlenül attól, hogy az esztergomi káptalan jelentésében leírtakat³⁵ hogyan értelmezzük, az oklevél körüli egyéb furcsaságok, így a ellentmondó hirtelen visszalépése, aki meg sem próbálja bizonyítani igazát, az ellentmondó nélküli iktatás hiánya, az, hogy privilegiális formában jelen ismereteink szerint csak a 14. század végén erősítik meg, fenntartanak

³⁰ Bakács 463. sz. Az átirat meghatározásában hibás. A helyes dátum 1334. július 13.

³¹ Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. I. Bp. I. 1882. 138.; Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXIV. Szerk.: Piti Ferenc Bp-Szeged 2001. 739. sz.; Kubinyi 1887. 216.

³² Ennek ellenkezőjét vélte bizonyítani az ELTE Középkori és Korajkori Magyar Történeti Doktori Iskola 2002. november 8-i felolvasóülésén Tóth Krisztina a „Palásthy család és Záh Felicián merénylete” c. előadásában.

³³ „Et nos infidelitates enormes ipsorum filiorum Bors eo quod in cruentationem sanguinis nostri, mutilationemque manus domine regine consortis nostre carissime per Felicianum filium Zaah, de genere Zaah, proximum eorum dampnate memorie, urgente nequicia sue venositatis serpentine, de qua nullum comodum perhibetum reportasse, perpetratis, partitipes extiterunt et quia ut prediximus, idem filii Bors in crimen publici latrocinii repti, suspensione patibuli occubuerunt.” Kubinyi 104.

³⁴ Almási 2000. 193-197.

³⁵ L. 18. lábjegyzet.

egy olyan értelmezési lehetőséget az adománylevél teljességének, illetve a korszak más ide vonatkozó forrásainak figyelembe vételével, hogy bár tiltakozni mindig lehet, de a király és családja elleni merényletet végrehajtó Záh Feliciánt valamiképpen is érintő ügyben nem tanácsos, az ilyen esetekben a hazai szokásjog nem fog feltétlenül érvényesülni, így az ügyben kiadott ellentmondást fenntartó pátens oklevél is teljesértékű jogbiztosítékként szolgálhat évtizeden keresztül.

Ugyanakkor mint azt az azonos ítélezési fórumon született másik pátens formában kiadott adománylevél is bizonyítja,³⁶ ha nem érintkezett a király személyes sérelmével, az uralkodó a magyar szokásjog tiszteletére és annak maradéktalan végrehajtására mindig késznek mutatkozott.

³⁶ L. 25. lábjegyzet.

ILDIKÓ TÓTH

To the margin of a deed of gift of 1331 (Remarks to the consequences of the Záh Felician-association)

According to the chronicler tradition, the association, carried out by Záh Felicián against the members of the royal family, was a break in the rule of the Hungarian king, Charles I. This is obvious, that there was no example for such a bloody murder in the Hungarian history of those times. During the year 1331 the great revenge reached the female relatives of Felician, too.

This essay presents through the text of a deed of gift of 1331 and other similar charters of the period, that either the murder or the execution which followed were not accepted in the practise of the period and the chartering practise of Charles I.

PITI FERENC

Szabolcs megye néhány Anjou-kori oklevelének datálásához

Az elmúlt év során felkérésre elkészítettem Szabolcs megye hatóságának Árpád- és Anjou-korból fennmaradt okleveleit regeszta-formában feldolgozó kéziratát, amely 726 oklevélkivonatot tartalmaz.¹ A kötet remélhetőleg még az idén napvilágot lát. A munkálatok közben számos év nélküli vagy bizonytalan dátumú forrással találkoztam. Ezen források vagy egyáltalán nem tartalmazznak évjelölést (ami a középkori magyar okleveles gyakorlatban sokszor előfordult, pl. megyei esetekben kevésbé fontos ügyekről szóló, ideiglenes oklevelekben), vagy a pontos év olvashatatlan a forrás foltos vagy rongált volta miatt.

Sok esetben természetesen csak hozzávetőleges (vagy több lehetséges évet is felölelő) kelteztést tudtam csak megadni, hiszen gyakran olyan kevés a kapaszkodó egy forrásnál, hogy csak egy évre való keltezése lényegében nem lehetséges. Néhánynak azonban sikerült a valószínű kiadási évét kikövetkeztetni. Itt és most tehát csak az évre pontosan keltezhető oklevelek közül gyűjtöttem néhányat egybe, vagy legalábbis azokat, amelyeknél megoldásomat eléggé megalapozottnak tarthatom. Mivel a kéziratban bővebb indoklásra nem volt módom egyes oklevelek általam javasolt keltezésének indoklásához, ottani, egymondatos megállapításaim némelyikét tehát itt szeretném bővebben is alátámasztani.

Az alábbi oklevelek egy része még kiadatlan, így keltezési kísérletük is most történik először. Más részük pedig már publikált, de datálásukat nem tudták pontosan és egy évre szűkíteni (s lesz majd olyan oklevél is, ahol van éves dátum, de kiadása nem a megfelelő év alatt történt). Ezen esetekben pl. az archontológia, a kronológia eredményeinek felhasználásával, vagy más oklevelekkel való tartalmi összevetéssel lehet pontos(abb) éves datálást megadni. A következő források így a még meg nem jelent Anjou-kori Oklevéltár-kötetek² megfelelő *tomus*-ába bekerülhetnek (illetve, ha egy vonatkozó kötet már napvilágot látott, azt kiegészíthetik).

¹ Piti Ferenc: Szabolcs megye hatóságának oklevelei (1284–1386). Szeged–Nyíregyháza, 2002. Kézirat. (a továbbiakban: SZM). Lásd még: C. Tóth Norbert: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526). Budapest–Nyíregyháza, 2002. Kézirat. A két munka tehát együttesen felöleli a középkori Szabolcs megye által a XIII. század végétől 1526-ig kiadott és napjainkra fennmaradt összes (több mint 1300) hatósági oklevelet.

² Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczí Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc. I–XII., XVII., XXIII–XXIV. (a továbbiakban: A.) Szeged–Budapest, 1990–.

1) Egy, a Zichy-okmánytárban 1308 körüli keltezéssel kiadott oklevélben³ a szabolcsi (*Zobolch*) esküdt bírók (*iudices iurati et inquisitores veritatis*) tudatják, hogy Aladár fia: László színük elé idézte Roland (*Laurand*) fiát: Sándort, annak *fraterét*: Tamást, két szerviensét: Zecul Pétert és Imguram fiát: Andrást, Komoró (*Chomorou*) nevű falvát és Behan nevű jobbágját. László az idézés napján előállt, de nevezettek nem mentek el és nem is küldtek senkit.

Az oklevél év nélküli keltezése: *in villa Bologianus, in primo sab. Quatragesime*, vagyis a forrás Balogjánosi faluban kelt a Nagyböjt első szombatján. A Zichy-okmánytár már megkockáztatta az említett datálási kísérletet, ami véleményem szerint szinte teljesen pontos (bár indoklás ott nem szerepel, miért „1308 körüli”-ként közölték e forrást). A valószínű keltezést mindenesetre segíti az a (szintén a Zichy család levéltárában fennmaradt) 1308. márc. 16-i (*sab. an. domin. Oculi mei, a. d. 1308.*) oklevél,⁴ amely Ramocsa (*Ramocha*)⁵ faluban kelt, és amely szerint Sándor mester szabolcsi (*Zobolch*) *comes* és a négy bíró előtt komorói (*Komuro*) Roland (*Rorand*) fia: Sándor ígéretet tett arra, hogy a személyesen megjelent Aladár fia: László mester jobbágjának, Demeternek Komoró faluban történt megsebesítéséért a fogott bírók által létrehozott egyezségnek megfelelően három egyenlő részletben – ápr. 15-én (*2. die Passce*), máj. 8-án (*quind. Georgii*) és máj. 23-án (*in die Asc. d.*) – fentiek előtt másfél márkát fizet László mesternek; ha az első fizetést elmulasztaná, bírságot rójon le, ha pedig a második és harmadik időpontot lépné túl, kétszeresen fizessen.

A két oklevél szemmel láthatóan egy ügy folyását tárja elénk. Aladár fia: László Demeter nevű jobbágját Komoró faluban megsebeztek, mégpedig Roland fia: Sándor (és fivére) szerviensei és egy jobbágya. Az idézés ugyan nem járt sikerrel, de a felek végül fogott bírók révén pénzfizetésben kiegyeztek. Mivel az összegyűjtött megyei anyagban máshol nem szerepelnek ezen résztvevők együtt és egy ügyben, úgy vélem, hogy a datálatlan oklevél (az ügy előzményeként) a márc. 16-i forrás előtt kelt, így 1308. évi oklevélnek tekinthető, napi keltezése pedig ennek megfelelően márc. 2.

A felek tehát a márc. 2-re történt sikertelen idézés és a márc. 16-i oklevélkiadás közötti két hétben jutottak megegyezésre. Az idézésért való meg nem jelenésért kirótt bírságról, illetve a megegyezés miatti békebírságról ezen oklevelek nem tesznek

³ Dl. 88215. (Zichy család zselői lt. I-A-35.). A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I. (a továbbiakban: Zichy I.) Pest, 1871. 119., SZM 12. (a továbbiakban a kézirat regesztszámaira utalok)

⁴ Dl. 76203. (Zichy család zselői lt. I-B-6.), Zichy I. 116–117., A. II. 324., SZM 13.

⁵ Ma Ramocsháza.

említést, valószínűleg ezekről (vagy ezek elengedéséről) további okirat(ok) szólt(ak), de ez(ek) nem maradt(ak) fenn.⁶

2) A következő, eddig kiadatlan, év nélküli forrás⁷ Márk⁸ faluban kelt, Balog János házánál (*in villa Mark, apud domum Johannis dicti Bolug*). Eszerint Sándor mester szabolcsi (*Zobolch comes* és a négy szolgabíró előtt megjelent Tamás fia: Roland (*frater-ével, Syge fiával: Lászlóval*) jákói (*Jako*)⁹ Chepan fia: Chepan ellenében, akinek érdekében szerviense: Mihály állt elő, és ura részére a válaszadásra kijelölt napot, a Márton ünnepe utáni szombatot (*sab. p. Martini*) elfogadta.

Az oklevél évének megállapításában egyrészt figyelembe veendő, hogy (Karászi Sándor fia:) Sándor 1308. márc. 16.–1310. júl. 7. között adatolható a megye tisztségviselőjeként,¹⁰ vagyis a forrás keltét első lépésben ezen intervallumra szűkíthetjük. A pontos év is megadható azonban, ha felfigyelünk a megye 1309. nov. 29-én, szintén Márk faluban (*sab. an. Andree, in villa Mark, a. d. 1309.*) kiadott oklevelére.¹¹ Eszerint Sándor mester szabolcsi (*Zobolch comes* és a négy szolgabíró előtt Tamás fia: Roland (*Lorand*) és Syge fia: László azzal vádolták jákói (*Jako*) Chepan fiát: Chepan-t, hogy bánki (*Bank*)¹² jobbágyukra, Miklósra támadt, 2 márka értékű két lovát elvette, Miklós fiát pedig 8 napon át fogságban tartotta. Mivel Chepan mindezekben ártatlannak mondta magát, fentiek úgy ítélték, hogy Chepan nyolc személlyel együtt Roland és László vádjaival kapcsolatban nov. 29-én (*sab. an. Andree*) Bolug János *comes* házában tegyen esküt.

⁶ A kiadási helyek eltérése is utal arra, hogy a megye ítélkezési székelye nem rögzült még ekkorra. 1324 tavasza előtt számos településen ülésezett a megyei hatóság (pl. Semjén - ma Kállósemjén -, Oros, Karász - ma Nyírkarász - stb.), de 1324-től Kállón (ma Nagykálló) állapodott meg, és az Anjou-korban kevés ingadozással, pl. Balkány: 1341 vége-1343 eleje, Fehértó (ma Ófehértó): 1355 nyara -1357 nyara, ott is maradt.

⁷ DI. 97732. (Vay család berkeszi lt. 66.), SZM 17.

⁸ A mai Ramocsaháza területén feküdt.

⁹ Ma Nyírbákó.

¹⁰ DI. 76203. (Zichy család zselői lt. I-B-6.) Zichy I. 116-117., A. II. 324., SZM 13., ill. DI. 96056. (Vay család berkeszi lt. 32.), SZM 24.

¹¹ DI. 96052. (Vay család berkeszi lt. 29.), A. II. 776., SZM 18.

¹² A mai Kállósemjén területén feküdt.

Véleményem szerint a két forrás itt is egy ügyre utal, mégpedig úgy, hogy a keltezetlen oklevél a nov. 29-i forrás előzményét adja.¹³ A tartalmi azonosságok alapján ezen évre nem datált oklevél tehát nagy valószínűséggel 1309-ben kelt, mégpedig nov. 15. előtt, mivel 1309-ben a Márton ünnepe utáni szombat nov. 15-re esett. Mivel a megye ekkorra tűzte ki a válaszadás időpontját, tehát a forrás ezelőtt kelt, feltehetően (a megyénél leginkább előforduló egy-, illetve kéthetes halasztási gyakorlatot figyelembe) véve nov. 8-án vagy nov. 1-jén.

3) A Kállón, Máté ünnepe utáni szombaton kelt (*in Kallo, sab. p. fe. prenotatum [Matey ap.]*) oklevélben¹⁴ Pál fia: István mester szabolcsi (*Zobolch*) comes és a négy bírótudatja, hogy korábbi oklevelük szerint a keltezés napján per jött létre egyrésztől Péter semjéni (*Semien*) klerikus, másrésztől Rakamaz falu, István fia: Miklós falunagy; Ebed fia: Pál és Zalizca fia: Péter között, amit fentiek két héttel (*quind. datarum presencium*) halasztottak el.

Ezen forrás éves datálásához segítséget ad egy (csak kiadásban fennmaradt),¹⁵ 1324. szept. 1-jén, Kállón (*in Kallo, die prenotato [sab. an. Nat. virg.], a. d. 1324.*) kelt oklevél, amelyben Pál bán fia: István mester szabolcsi (*Zobolch*) comes és a négy szolgabíró tudatja, hogy szept. 1-jén (*sab. an. Nat. virg.*) megjelent előttük Péter semjéni (*Semmen*) klerikus, és azon perben, melyet szept. 15-én indít István fia: Miklós, Ebed fia: Pál és Zalizca fia: Péter ellen, Lengen Jánost képviselőjének vallotta, aki bármit tesz az ügyben, azt Péter megerősíti.

A két forrásban szereplő személyek azonossága itt is szembetűnő, és véleményem szerint egy ügy folyásáról van szó. A szept. 1-jei ügyvédvalló oklevélben perkezdetként feltűnő szept. 15-i dátumnak ugyan a Máté ünnepe utáni szombat nem felel meg 1324-re nézvést, de az igen könnyen lehetséges, hogy szept. 15-én az ügyben halasztás

¹³ Megjegyzendő, hogy az ügyben Chepan-nak a nov. 11. utáni szombaton kellett volna választ adnia, de erre akkor nem került sor, hiszen ez nov. 29-én történt meg - közben tehát perhalasztás is bekövetkezett, de az erről szóló forrás(ok) nem maradt(ak) fenn. Érdekes továbbá, hogy a nov. 29-i forrás szerint aznap kellett az esküt is letennie Chepan-nak, vagyis ugyanakkor, amikor a vádra érdemi feleletet adott azzal, hogy azt tagadta. Elvben nem zárható ki mindez, hiszen a keltezetlen forrás szerint Balog Jánosnak volt Márk faluban háza, így igen valószínű, hogy a megye hatósága ekkortájt nála tartózkodva (vendégeskedve?) ülésezett, így helyszínváltoztatásra nem volt szükség, a válasz megadása után az esküt is azonnal letehetette volna Chepan. Mivel azonban a magyar középkori perjogi gyakorlatban nem volt jellemző a perben történt érdemi válaszadás napján letett eskü, így az sem zárható ki, hogy az egy héttel később történt (sajnos, erre nem maradt fenn kontrolloklevél), vagyis az eskü dátumát az András ünnepe utáni szombatra (*sab. p. Andree*) kell javítani az oklevélben.

¹⁴ DI. 56529. (Kállay család lt. 1300-178.). A nagykállói Kállay-család levéltára I-II. (a továbbiakban: Kállay) Budapest, 1943. 174. (1322-1323 közötti datálással), SZM 92.

¹⁵ Mooyer E. F.: Oklevéltári adalékok Magyarország régebbi történetéhez. Magyar Történelmi Tár 1859. 190., A. VIII. 392., SZM 91.

történt,¹⁶ ami – mint említettem – a megyei gyakorlatban általában egy-két hetet jelentett. Ennek megfelelően szept. 15. után az ügy folytatódhatott a Máté ünnepe utáni szombaton, ami ez esetben szept. 22. 1324-ben pedig szept. 22. éppen a Máté ünnepe utáni szombatra esett. Az év nélküli oklevél dátuma tehát 1324. szept. 22.

4) Archontológiai támasz nyújt segítséget a következő oklevél¹⁷ évének megállapításához. A Debrecenben, okt. 31-én (*in Debrechen, in vig. Omn. Sanct.*) kelt forrásban Dowsa néhai nádor fiai: Jakab és Pál mesterek, szabolcsi (*Zabowch comes*-ek, adorjáni (*Adryan*)¹⁸ várnagyok tudatják *vicecomes*-ükkel, László fia: Péter mesterrel, hogy hatházi (*Hothaz*)¹⁹ Iwachin mester egyik jobbágya az ő téglási (*Theglas*) *officialis*-ukkal: Dénessel elfogatta a tolvajlásért proskribált bolti (*Bolth*)²⁰ Demetert. Ők az ítélezést a *vicecomes* kezeibe adják át a *communitas* elé, Demetert pedig Tamás mester *litteratus*, bolti *officialis* kezességére bizzák, ezért Demetert a *vicecomes* a fogságból engedje ki, e hatházi embert pedig őriztessék Tamás mesterrel. A *vicecomes* emellett az ő és jobbágyai pereit, amiket a bolti népek ellen indított, halassza el a *comes*-ek elé.

Jakab és Pál 1332-ben voltak együtt adorjáni várnagyok,²¹ ráadásul László fia: Péter *vicecomes* is csak 1332-ből adatható a megyei anyagban tisztségviselőként.²² Jelen oklevél kelte tehát ezeknek megfelelően 1332. okt. 31.

5) A következő oklevél²³ esetén sajnos nincsenek ilyen biztos fogódzóim. Emellett ezen forrás annyiban is eltér az eddigiektől, hogy évre datált ugyan, de az erősen foltos papír miatt a szöveg egy része olvashatatlan, és ez vonatkozik az éves dátum végére is, amelyből ez látható: *sab. an. domin. Judica, a. d. 133....* Az oklevélből a következőket tudtam kivenni: a szabolcsi (*Zoboch*) négy szolgabíró előtt bolti (*Bolth*) András *comes* elmondta, hogy mester jobbágyai az ő Györkkereki (*Gurk Kereky*)²⁴ nevű birtokán levő erdejét az ő engedélye nélkül kivágják és használják. Kérésére fentiek kiküldték Iwan mestert, aki látta Györkkereki (*Gurk Kereky*) faluban, hogy István és Péter kivágták [az erdőt]. Továbbá Szilas (*Zilas*) és Ágostontelke (*Agustun Teleke*)²⁵

¹⁶ Ezt erősítheti a megye korábbi oklevelére való hivatkozás is, ami eszerint perhalasztó oklevél lehetett.

¹⁷ Dl. 56553. (Kállay család lt. 1300-1065.), Kállay 553. (1338-ra vagy 1339-re datálva), SZM 191.

¹⁸ A mai Szalárd (Sălard, Románia) területén feküdt.

¹⁹ Ma Hajdúhatház.

²⁰ A mai Újfehértó területén feküdt.

²¹ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Budapest, 1996. I. 265.

²² C. Tóth Norbert: Szabolcs megye hatóságának archontológiája (1284-1526). In: A nyiregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. (a továbbiakban: JAMÉ) Nyiregyháza, 2000. (a továbbiakban: C. Tóth, 2000.) 95.

²³ Dl. 56533. (Kállay család lt. 1300-276.). Kállay 446. (1334-re vagy 1335-re datálva), SZM 206.

²⁴ A mai Téglás területén feküdt.

²⁵ Mindkettő a mai Újfehértó területén feküdt.

Egy olyan megyei oklevelet találtam, amely erre az esetre rímel, mégpedig a hatóság 1335. máj. 6-án Kállón (*in Callo, sab. an. quind. Georgii, a. d. 1335.*) kelt oklevelét.²⁶ Eszerint Mihály fia: Mihály mester, Dausa néhai nádor fiai: Jakab és Pál mesterek, szabolcsi (*Zobouch*) comes-ek helyettese és a négy szolgabíró előtt bolti (*Bolth*) András mester tiltakozott, hogy ezen comes-ek cégényi (*Cegen*)²⁷ jobbágya: Pál máj. 1-jén (*in fe. Philippi et Jacobi*) az ő szerviensét: Pált megverte és Györkkereki (*Gurkerekky*) nevű birtokáról elvitte.

A két oklevél együtt megerősíti, hogy a comes-ek emberei András Györkkereki birtokán az erdőben fát vágtak, valamint elhurcolták András egy jobbágját is. A május 6-i biztos dátum arra utal, hogy a viszály ekkor már zajlott, de nem valószínű, hogy már egy évvel korábban is tartott volna, mivel a források döntően azt mutatják, hogy Szabolcs megye hatósága ekkortájt az ügyek megítélését viszonylag gyorsan elvégezte. Ha tehát mégsem két, teljesen különböző ügyről van szó, megkockáztatható, hogy a fenti hiányzó dátumban is az ötös szám szerepelt. Ennek megfelelően véleményem szerint a forrás 1335-ben kelt, mikor is a Judica vasárnapja előtti szombat *ápr. 1-jén* volt.

6) Az alább tárgyalandó oklevél²⁸ még napjelölést sem kapott, így itt a teljes dátumot kell megállapítani, nem csupán az évet. A forrás szerint László mester szabolcsi (*Zabolch*) *vicecomes* és a négy szolgabíró előtt Skolasztika ünnepén, kedden (*f. III. videlicet in fe. Scolastice*) megjelent egyrésztől Lengel János [hátlap: mester] fia: László mester (szerviensevel, István fiával: Péterrel együtt), másrésztől ezen Péter rokona: Bereck, s elmondták, hogy a vérontás és végtag-levágás miatt köztük létrejött minden perüktől kölcsönösen elálltak, s aki ezeket felújítja, patvarkodásban marasztalják el.

A forrás datálásakor László *vicecomes* előfordulásából indultam ki. Az Anjou-korban három László nevű alispánja volt a megyének: Nagysemjéni (Kállói) Mihály fia László 1337. jún. 15.–1340. márc. 6.,²⁹ illetve 1342. máj. 31.–1343. jún. 28. között,³⁰ László fia László 1348. nov. 15.–1349. jún. 16. között,³¹ valamint Vajai Ábrahám fia János fia László 1353. okt. 26.–1356. ápr. 2.³² között.

²⁶ Dl. 51003. (Kállay család lt. 1300-412.). Kállay 464., SZM 209.

²⁷ A mai Hajdúhatház területén feküdt.

²⁸ Dl. 56536. (Kállay család lt. 1300-1260.) Kállay 1386. (1360. körüli datálással), SZM 493.

²⁹ Dl. 51062. (Kállay család lt. 1300-468.), Kállay 522., ill. Dl. 51114. (Kállay család lt. 1300-541.) Kállay 580., A. XXIV. 121., SZM 265.

³⁰ Dl. 96225. (Vay család berkeszi lt. 221.) Piti Ferenc: Szabolcs, Szatmár és Bereg megyék 1342-1382 között kiadott oklevelei a Vay család berkeszi levéltárában. In: JAMÉ 2000. 114., SZM 297., ill. Dl. 96236. (Vay család berkeszi lt. 233.) JAMÉ 2000. 114., SZM 332.

³¹ C. Tóth, 2000. 96.

³² Uő. 97.

A megfelelő alispán kiválasztásában a kronológia siet segítségül, ugyanis ezen évekből Skolasztika ünnepe csak 1355-ben esett keddre. Az oklevél éve tehát 1355., és mivel a megyei gyakorlatban egy tárgyalt ügyről szinte mindig aznapi keltezésű oklevelet adtak ki, nagy bizonyossággal megállapítható, hogy a napi keltezés *febr. 10.*

7) A soron következő oklevél³³ is nélkülöz mindenféle datálást. Eszerint László mester szabolcsi (*Zabolch*) comes és a szolgabírók tudatják, hogy biri (*Byri*) Tamás mester tartozott színük előtt a váradi³⁴ káptalan oklevele szerint 3 márkát fizetni panyolai (*Panala*) Péter fiainak (azok órá háramlott semjéni – *Semien* – részéért), mégpedig másfél márkát Marcell ünnepe után összesen két héttel (*8. die oct. Marcelli*) és szintén másfél márkát erre rá egy hétre (*quind. earundem oct.*), bírsággal, ha ezen időpontokat elmulasztja. Akkor [ti. az első kijelölt napon] Péter fiai megjelentek, de Tamás mester nem ment el és nem is küldött senkit.

E forrással rokon tartalmú a megye 1356. ápr. 30-án, Fehértón (*in Feyrthou, sab. p. Pasce, a. d. 1356.*) kiadott oklevele,³⁵ amelyben Cantor Bereck mester szabolcsi (*Zabolch*) *vicecomes* és a szolgabírók tudatják, hogy panyolai (*Panyala*) [hátlap: *Panala*] Péter fia: János színük elé idézte biri (*Byri*) Tamás mestert, és bemutatta ellenében a váradi káptalan kötelezvénylevelét, mondván, hogy bírságlevele is van. Fentiek Tamás kérésére a pert máj. 21-re (*ad 22. diem p. datarum presencium*) halasztják el feleletadásra.

A két forrás alapján megállapítható, hogy Tamás nem fizette ki az első részletet a birtokért Péter fiainak, ezért kellett megidézni őt és ellenében bemutatni a káptalan kötelezvénylevelét a bíróság előtt. A forrás megemlíti egy bírságlevelet is, ami egybecseng azzal, hogy ha nem fizet Tamás, bírságban marasztalják el. A keltezetlen oklevél tehát megelőzi időben a keltezettet, aminek Marcell ünnepe is megfelel, hiszen januárban van. Mivel az év nélküli oklevél az első esedékes kifizetés napján kellett hogy keljen (azaz Marcell napja után két héttel), a fentiek alapján a forrás dátuma véleményem szerint 1356. febr. 6. Ennek megfelel, hogy abban az évben Bereck fia János fia: László volt a megye ispánja.³⁶

8) Az utolsó oklevél³⁷ eltér az eddigiektől, ugyanis a forrás egész keltezése adott, de eddigi kiadásától³⁸ eltérő datálást kellett megállapítanom. A forrás Oroson kelt, mégpedig 1323. ápr. 19-én (*in Vrus, f. III. an. Georgii, a. d. 1323.*). Olvasatom szerint

³³ Dl. 56534. (Kállay család lt. App. 1300-42.). Kállay 570. (1339 körüli keltezéssel), SZM 513.

³⁴ Ma Nagyvárad (Oradea, Románia).

³⁵ Dl. 51702. (Kállay család lt. 1300-1120.). Kállay 1179., SZM 515.

³⁶ C. Tóth, 2000. 97.

³⁷ Dl. 96071. (Vay család berkeszi lt. 59.), SZM 81.

³⁸ A. V. 763. (1320. ápr. 22-i dátummal)

tartalma a következő: Pál bán fia: István mester szabolcsi (*Zabuch*) comes és a négy bíró tudatja, hogy oklevelük szerint megjelent előttük egyrésztől Ábrahám fia: János, másrésztől Medue ~ Medeu fia: Jakab, ennek fia: István, *frater-e*: Pál, szervienségük: Péter, és János azzal vádolta utóbbiakat, hogy hatalmaskodva a házára rohantak és egy szervienségét megsebesítették. Mivel ezt nevezettek tagadták, így fentiek úgy ítélték, hogy Jakab nyolc társával máj. 3-án (quind. datarum presencium) tegyen le esküt. Jakab és társai az eskü ügyében Jánost nyugtatták.

Hogy ezen oklevél nem kelhetett 1320-ban, eredendően nem paleográfiai okból figyeltem fel (bár az oklevél megtekintése megerősítette gyanúmat, hogy valóban 1323-ban kelt: a dátum végi *tercio* egy, a keltezés után még beszúrt mondat és az emiatti szótorlódás okán kissé nehezebben, de kivehető), hanem az oklevelet kiadó személye és az oklevél tartalma miatt. Márki Pál fia: István ugyanis 1322. ápr. 29.–1325. jún. 22.³⁹ között folyamatosan adathozható megyei tisztségviselőként, 1320. évi feltűnése egy megyei archontológiában tehát teljesen „szigetszerű”,⁴⁰ viszont 1323-ra nézve helytálló. Másrészt, a forrás tartalma sem illik az 1320. évhez, annál inkább az 1323-ashoz (vö. a megye szintén Oroson és ugyancsak 1323. ápr. 19-én – *in Wrus, f. III. an. Georgii, a. d. 1323.* – kelt oklevelével).⁴¹

³⁹ C. Tóth, 2000. 97.

⁴⁰ Uő. 94.

⁴¹ Dl. 96102. (Vay család berkeszi lt. 97.), A. VII. 129., SZM 80.

FERENC PITI

**On dating some charters published by Szabolcs county
in the Anjou era**

The author tries to find out the exact dates of some charters which were published by Szabolcs county in the Anjou era. For some reasons these sources do not contain the year in which they were issued, that is why the author uses chronological and archontological supports of other charters, and compares these undated sources with dated ones, searching for parallellisms in their contents, to state the exact year. As the result of the research, these undated charters seem to be issued in 1308, 1309, 1323, 1324, 1332, 1335, 1355 and 1356.

TARTALOM

Makk Ferenc:	Turkia egész szállásterülete	3
Kristó Gyula:	Románok (újra) Pannóniában?.....	17
Szabados György:	Imre király történelmi emlékezete a XIII–XVIII. században	27
Weisz Boglárka:	II. András vámmentesség-adományai	43
Homonnai Sarolta:	III. András hatalmának stabilitása és politikai szándékai Bonzano Péter jelentéseinek tükrében	63
Tóth Ildikó:	Egy 1331. évi adománylevél margójára (Adalékok a Záh Felicián-féle merénylet következményeihez)	75
Piti Ferenc:	Szabolcs megye néhány Anjou-kori oklevelének datálásához	85

Felelős kiadó: Dr. Kristó Gyula
Műszaki szerkesztés és technikai kivitelezés:
Quality Print Nyomdaipari Kft.
Tel.: 62/550-927, 30/271-4860
Méret: B/5, példányszám: 250